

+ LC. 37, 75

BRANKO MARIČIĆ

ZADRUGARSTVO
U VREMENU TRANZICIJE

– neostvarene inicijative –

Izbor tekstova

SNS-NAUČNA
Beograd, 2006.

Branko Maričić
Zadrugarstvo u vremenu tranzicije

Izdavači:
Savez naučnih stvaralaca – SNS, Beograd
Naučna KMD, Beograd

Za izdavače:
Prof. dr Nenad Ranković
Mitar Vasiljević, dipl. pravnik

Lektura:
Anđelka Maričić-Ćosić

Štampa:
Naučna KMD

Tiraž: 100

Autor zahvaljuje opštini Sopot na donaciji za štampu ove knjige.

Sadržaj

Predgovor	7
Prethodne napomene	9
Zadrugarstvo u uslovima promene privrednog sistema, tržišne ekonomije	12
Osvrt na nacrt zakona o zadrugama	26
Organizovanje zadrugarstva u jedan opšti zadružni savez za delovanje na celokupnom prostoru Državne zajednice SCG.....	32
Zadružna svojina i zadrugarstvo kao sistem u zakonu o zadrugama.....	37
Zadrugarstvo – koreni i perspektive.....	43
Nužnost donošenja novog zakona o zadrugama.....	46
Zadružni principi – uslov uspešnog razvoja i poslovanja zadruga.....	51
Imovina u zadruzi kao osnova za primenu i sprovođenje zadružnih principa.....	56
Članstvo u zadrugama	62
Zadrugarstvo u procesu ekonomskog oporavka Jugoslavije	65
Zadrugarstvo i poslovnost na tržištu	67
Lutanja u primeni zakona o zadrugama	70
Odnos zemljoradničkih i drugih zadruga	73
Reč na kongresu zadrugara Srbije	80
Trgovci ispred zadruga.....	83
Potrošačke zadruge – značaj, uslovi i perspektive razvoja.....	86
Potrošačka zadruga – pomoć u krizi.....	95
Zadruga u zaštiti potrošača.....	98
Potrošačko zadrugarstvo ograničenja i podsticaji	101
Mesto i uloga zadruge	107

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

334.73(397.1)
MARIČIĆ, Branko

Zadrugarstvo u vremenu tranzicije : neostvarene inicijative : izbor tekstova /
Branko Maričić . – Beograd : Savez naučnih stvaralaca – SNS : Naučna KMD, 2006
(Beograd : Naučna KMD) . – 141 str. : autorova slika ; 25 cm

Tiraž 100. – Beleške o autoru str. 141. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86-84153-65-0 (Naučna KMD)

a) Zadrugarstvo – Jugoslavija b) Zadruge – Jugoslavija

COBISS.SR-ID 129799948

11034109

Zadružno organizovanje i poslovanje kao jedan od činilaca humanizacije odnosa i poboljšanja položaja penzionera u lokalnoj samoupravi.....	112
Potrošačke zadruge danas – Mogućnosti, uslovi, ograničenja –	119
Reč u raspravi na savetovanju "Srpsko selo danas", u Drlupi, 5. jula 1996. godine.....	123
Poljoprivreda – zanimanje.....	123
Moderna tehnika u neukim rukama.....	124
Pomoć u uređenju sela.....	125
Seljak nije eksponat prošlosti.....	125
Neki prevaziđeni stereotipi u odnosima inteligencije prema selu.....	127
Osvrt na neke tokove aktivnosti u lokalnom razvoju sela Srbije	131
Neka pitanja politike razvoja ruralnih područja u Srbiji	135
Beleške o autoru	141

Predgovor

Pred čitaocem je delo velikog entuzijaste i jednog od retkih zadružnih funkcionera koji zadružnom pokretu nije pristupio radi lične karijere već iz ubeđenja da je na pravom putu borbe za opšte dobro. Zato je po odlasku u zasluženu penziju nastavio da se bori za dosledno ostvarivanje izvornih zadružnih načela, iz kog perioda i potiču radovi u ovom zborniku.

Što se njegove inicijative teško ostvaruju, nije do samih inicijativa, već od strahovitih otpora na koje nailaze. Inicijative su "krive" samo utoliko što pogađaju sebične interese onih koji su najodgovorniji za duboku krizu našeg zadrugarstva.

Opšti interes je zapravo glavno polazište bespoštedne kritike postojećeg stanja u našem zadrugarstvu, kojom su prožeti svi prilozi ovog zbornika. Crvenu nit koja se provlači kroz sve radove Branka Maričića, predstavlja, naime, iskreno zalaganje za doslednu primenu izvornih zadružnih načela, koja upravo suštinski izražavaju opšti interes svih, posebno najkreativnijih i najugroženijih.

Kritika sadržana u Zborniku, zadire u duboku prošlost. Po dolasku na vlast, Komunistička partija Jugoslavije bila je najpozvanija da nastavi sa doslednim razvijanjem u Srbiji već uveliko započetog zadrugarstva, koje su osnivači komunističkog pokreta projektovale kao osnovni produkcionni odnos istinskog socijalizma. Ona je, međutim, odbacila izvorna zadružna načela i zadružne organizacije pretvorila u instrument tobože dobrovoljne, a u stvari prinudne akumulacije državnog kapitala. I umesto da je udruženi rad postavila na zadružne osnove, ona je podržavljeno zadrugarstvo utopila u podržavljene udruženi rad.

Savremena kolonizatorska vlast ne samo što nije pozvana da razvija izvorno zadrugarstvo nego je zadužena da blokira svako slobodno udruživa-

nje, a zatečena zadružna birokratija, i kad bi htela, nije sposobna da to čini jer je regrutovana i navikavana da radi upravo suprotno. Zbog toga se pojedinačne inicijative zadružnih entuzijasta suočavaju sa dvostrukim otporom, i još većim od strane zadružne birokratije nego od strane državne vlasti.

Zalažući se za izvorna zadružna načela, Maričić pogađa u samu srž problema kad celo vreme uporno insistira na poslovnoj saradnji i udruživanju izolovanih zadruga u jedinstven poslovni sistem, tesno povezan sa međunarodnim poslovno orijentisanim zadružnim organizacijama. Time je motivirano i neprekidno insistiranje na suštinskoj transformaciji postojećih zadružnih saveza u odgovarajuće poslovne asocijacije, za šta njihove činovničke uprave nisu spremne i sposobne, zbog čega se zatvaraju u "puževu ljusku", odbijajući svaku saradnju i udruživanje.

Svestan da je poslovno udruživanje ostvarivo samo na zadružnim ekonomskim načelima, Maričić posebnu pažnju posvećuje raspodeli poslovnih rezultata prema doprinosu njihovom stvaranju, kako među samim zadrugama tako i među zadružnim organizacijama. Zbog nezasnovanosti zadružne raspodele i svojinskih odnosa na tim načelima, za šta zadružna birokratija nije zainteresovana, nema interesa ni za udruživanje ni za uspešno poslovanje, ni zadrugara ni zadružnih organizacija, a bez poslovnog udruživanja izolovane zadruge ne mogu ni opstajati.

Iz ugla izvornih zadružnih načela, principijelnoj kritici podvrgnuto je i zadružno zakonodavstvo, koje više blokira nego što podstiče razvoj zadrugarstva. Zadrugari nemaju praktično nikakvog uticaja na zakonodavnu regulativu, a državna birokratija uz podršku zadružne birokratije pravi zakone kakvi njoj odgovaraju, bez mnogo brige za sudbinu zadrugarstva.

Radovi Branka Maričića pokazuju da bi najbolje zakone o zadrugarstvu pravili sami zadrugari i zadružni aktivisti, jer oni najbolje znaju šta im smeta i šta treba. Do toga mora doći, jer za napredak društva boljeg puta od zadrugarstva nema, a onda će se napredne inicijative lakše i brže ostvarivati.

Prof. dr Živko Marković

Prethodne napomene

Tekstovi u ovom IZBORU nastali su i, većinom, objavljeni ili javno izloženi od 1990. do 2006. godine. U tom vremenu propada zadrugarstvo u Srbiji, iako ga država podupire, usmerava i podržava Zakonom o zadrugama. Štaviše, u "brizi o zadrugama", država donosi Zakon o zadrugama 1990, pri samom početku zamene društvenog poretka samoupravnog socijalizma i "sistema udruženog rada" kapitalizmom. Taj Zakon zamenjuje novim 1996. godine, a 2002. Vlada SRJ stavlja u proceduru usvajanja Predlog novog Zakona o zadrugama, ali se procedura prekida prestankom SRJ i prelaskom zadrugarstva u nadležnost država članica zajednice SCG. Tokom 2005. Ministarstvo poljoprivrede Srbije objavilo je za javnu raspravu Nacrt novog Zakona o zadrugama. Za deceniju i po u opticaju su četiri zakonska koncepta (dva u primeni), što stvara varljiv utisak da je državi zadrugarstvo važno i da ona brine o njemu. I pored naizgled agilne zakonske pažnje i potpore, zadrugarstvo u ovom vremenu tranzicije propada i postaje beznačajna i sasvim marginalna poslovna aktivnost.

Štednja i krediti, poslovi na kojima je zadrugarstvo prvobitno nastajalo, novim zakonima su izuzeti iz zadružnih delatnosti i dati isključivo bankama. Zatečene i neke novoosnovane štedno-kreditne zadruge su ukinute ili su napustile zadružne principe (zadržavši ime) i prešle na bankarske.

Nabavno-prodajne delatnosti, poslovi na kojima je, takođe, nastajalo zadrugarstvo i pored zadružnih zakona, kroz veći deo ovog vremena ustupljeni su neregularnom prometu u vidu "sindikalnog snabdevanja" i divlje prodaje na trotoarima i buvljacima. Ni sa ukidanjem ulične i sindikalne prodaje promet u zadrugama nije postao različit od ostale trgovine, pa ni u jednoj zadruzi nema viška ili dobiti koja pripada članovima (ristorno). To guši i poništava svrhu i motive zadružnog organizovanja i poslovanja. Iako je bilo osnivanja potrošačkih zadruga, one su skoro sve ugušene i propale.

Zemljoradničke (iako su one u suštini nabavno-prodajne) zadruge nisu povratile suštinska zadružna obeležja i sadržaje u kojima je članstvo pri-

marno. Ostaju pretežno kao trgovački posrednici za račun velikih preduzeća i podređene njima ostavljajući znatan deo seljačke robe van svog poslovanja. Mnoge propadaju, a u poslovanju preovlađuju interesi zaposlenih. Neke su poslovno potisnute od strane lokalnih poslovnih bosova – novih kapitalista.

Stambene zadruge dele sa svima sudbinu opšteg osiromašenja i smanjivanja obima gradnje. I one su poslovno nepovezane, nema ih van gradskih naselja, a u zadružnim poslovima i u njima preovlađuju rukovodstva, a članstvo se najčešće gubi prestankom gradnje. Drugi stambeni poslovi nisu u njihovom sadržaju.

U oba zakona, i trećem i četvrtom pripremljenom, zakonodavac uređuje zadrugu kao poslovnu jedinku, a ne zadrugarstvo kao sistem, ostavlja zadrugu, svaku pojedinačno, u čeljustima kapitalističkih preduzeća da se u njima guši i gubi svaka klica zadružne suštine. Zakonodavac ne zna, ili ne želi da zna, da je pojedinačni poslovni okvir usamljene zadruge nedovoljan za ostvarivanje zadružnog poslovnog odnosa i ispoljavanje njegove korisnosti za članstvo. Ne želi, takođe, da zna ni da su zadruge tranzicijom zatečene pod dominacijom krupnih firmi kao "integralni deo sistema udruženog rada" niti da ih iz te dominacije (sada krupnog kapitala) može izvući jedino zakonska odredba o stvaranju zadružnih poslovnih sistema – saveza.

Nesuvisle, nekoherentne, neefikasne odredbe o zadružnoj svojini i vraćanju zadružne imovine izazivaju sukobe, otpore, sumnje i "vodu na usta" pred zalogajima i apetitima u procesu privatizacije. Kroz sve to na sceni ostaju uglavnom zadružna poslovanja i rukovodstva, koja se polako osipaju, kao i zadružni poslovi, a članstvo je na marginama i u senci kao i ukupne zadružne delatnosti.

Prirodno je, ali paradoksalno, upoređenje ovog vremena sa decenijom i po kapitalizma posle stvaranja prve Jugoslavije. Ona je donela Zakon o privrednim zadrugama tek 1937. godine, a za to vreme zadrugarstvo ostvaruje procvat. I danas su zadružne zgrade iz toga vremena prepoznatljive u mnogim mestima, a neka današnja zadružna rukovodstva i žive od njih (palate u Beogradu – Makedonska 21, Resavska 15 i druge).

Tekstovi u ovom IZBORU nisu postigli uticaj na zadružne tokove. Neka barem ostane trag ovih nastojanja, a nisu bila jedina, koja su nadjačana interesima prisvajanja društvene svojine, ali i neznanjem, ignorisanjem i zaboravljanjem zadružne misli i bogatog nasleđa. Nije presudno što su ovo tekstovi jednog penzionera. Nijedna teza iz njih nije osporena na skupu gde je izložena, niti u javnoj polemici. Kroz većinu se provlači ukazivanje na nu-

žnost stvaranja zadružnih poslovnih sistema i inicijativa za povraćaj zadružnih načela i vrednosti u cilju ponovne kompatibilnosti sa zadrugarstvom Evrope. Ne može biti važnije ni delotvornije nego na Kongresu zadrugara formulisati i pokrenuti takve inicijative i to bez osporavanja. Međutim, i Kongres, i njegove poruke, i snažna podrška zadrugarstvu u nadahnutoj i sadržajnoj vizionarskoj poruci u izlaganju tadašnjeg predsednika Vlade Srbije Zorana Đinđića, ostali su u zaboravu.

Nema moderne kapitalističke zemlje bez zadrugarstva. Ne može biti ni u Srbiji. Klasični kapitalizam nije imao "graditelje". Nastao je i razvio se kao ishod društveno-ekonomskih zakonitosti i procesa u istoriji, počev od prvobitne akumulacije kapitala. Ovaj današnji, posle neuspelog socijalističkog projekta, nema potrebe za prvobitnom akumulacijom. On nastaje i javljaju se "graditelji" na grandioznim vrednostima akumulirane i koncentrisane društvene i državne svojine, koja se ne stiče i ne stvara iznova kao u vreme pojave kapitalizma, nego se izlaže privatizaciji. Interes prisvajanja "graditeljima" je jači od opšteg interesa stvaranja i razvoja, od brige za socijalni položaj mase proizvođača i potrošača.

Klima i uslovi za razvoj zadrugarstva nastaće makar onda kad sve bude prisvojeno, kad siromaštvo siđe do dna, a nestane društvenih opštih fondova iz kojih se ublažuju socijalne tenzije.

Tekstovi u ovom IZBORU nisu hronološki poređani. Pokušao sam da ih poređam uglavnom tematski, kako bi čitalac imao bolju predstavu o suštini i pravcu nastojanja i motivima u pokušajima da čine uticaj na tokove u promenama kroz koje je prolazilo zadrugarstvo. Može se u njima prepoznati barem po neka crta za sliku o vremenu propadanja, ako to nekog bude interesovalo.

Možda će ovo ostati kao prilog tragovima nastojanja i ukazivanja da je, možda, moglo i drukčije.

Beograd, januar 2006. Branko Maričić

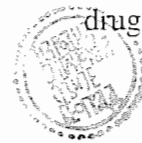
Zadrugarstvo u uslovima promene privrednog sistema, tržišne ekonomije

Reforma društvenog i ekonomskog sistema u Srbiji ostvaruje se u smislu korenitih i radikalnih promena celokupnog ustrojstva i organizacije društva, a te promene se najdublje i najsadržajnije ispoljavaju u privredi. Privatizacija kao glavna crta svih promena najdublje pogađa sve one činioce privrede u kojima preovlađuje društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju. Polazeći od toga moglo bi se reći da u poljoprivredi i neće biti najkrupnijih promena s obzirom na izrazitu dominaciju privatne svojine nad zemljištem i svim drugim sredstvima za proizvodnju. Privatnim gazdinstvima još je povećano učešće u strukturi svojine na taj način što je vraćeno zemljište vlasnicima ili naslednicima gazdinstava od kojih je bilo oduzeto po osnovu Zakona o pojoprivrednom zemljišnom fondu, koji je bio ograničio maksimum od 10 hektara, kao i onima od kojih je bilo oduzeto zbog neizvršenih obaveza u vreme obaveznog otkupa (pre 1953. godine). Ako se ne očekuju krupnije promene u karakteru svojine nad zemljištem i drugim sredstvima za proizvodnju, valja imati u vidu celinu agrarnog kompleksa, čiji će pojedini delovi izazivati krupne i dramatične promene u sektoru privatnih poljoprivrednih gazdinstava.

Surovi zakoni tržišta

Skoro isključivo društvena svojina u sektoru industrijske prerade poljoprivrednih proizvoda, trgovine, industrije koja proizvodi mašine, opremu i reprodukcioni materijal za poljoprivredu, privatizacijom postaje svojina krupnog kapitala. Surovi zakoni tržišta neće joj dozvoliti da bude milosrdna i blagonaklona prema neefikasnom i niskoproduktivnom privatnom gazdinstvu. Mere kojima država interveniše između seljaka i krupnog kapitala uvek

su ostajale kratkog dometa, a malo kad dugoročno u korist seljaka. Sitno gazdinstvo, kao pretežna odlika naše poljoprivrede, sve više će se ispoljavati kao prepreka prodoru kapitala u ovu delatnost, bez čega ne može biti porasta produktivnosti rada niti rasta ukupne proizvodnje. Ekonomska logika i zakonitosti tržišta ne mogu tolerisati dugo i neograničeno opstajanje svih, pa i najnesposobnijih gazdinstava koja postoje u sadašnjoj strukturi. Stepenn izdržljivosti mnogih gazdinstava će se smanjivati sa smanjivanjem prihoda od zarade van gazdinstava, do čega će doći zbog otpuštanja radne snage iz nekih nepoljoprivrednih delatnosti. Proces diferencijacije među gazdinstvima pojačavaće se i jačanjem jednog broja onih koja su već do sada konzumirala znatna bankarska sredstva u ciklusima revitalizacije sela. Pri tome treba imati u vidu da je, u celini uzev, do sada ostvaren znatan prodor kapitala u selo, izražen u izgradnji infrastrukture, stambenoj izgradnji, izgradnji ekonomskih zgrada, kupovini mašina i opreme, i tome slično. Istovremeno je taj kapital u velikoj disperziji, pa i po jedinicama proizvodnje usitnjen, tako da se na nekim gazdinstvima ne oplođuje u ekonomskom optimumu. Ta se slika izoštrava još poslednjim "Projektom revitalizacije sela", koji se sprovodi u Srbiji, u kome se sredstva usmeravaju prema "jačim" gazdinstvima, a ne prema zadrugama kao organizatorima proizvodnje.

Privatna inicijativa – slobodna zadruga

U takvom ambijentu ponovo se kod nas javljaju procesi brzog bogaćenja jednih i osiromašenja drugih, opisivani u kapitalizmu od strane zadrughnih teoretičara (G.Mladenac, Š. Žid i dr.). Na te procese, kao što je rečeno, reaguje država, ali još plodotvornije reaguje *privatna inicijativa*. Jedan od oblika koji primenjuje privatna inicijativa jeste *slobodna zadruga*, u njenom savremenom obliku. Privatna inicijativa poljoprivrednih gazdinstava, razume se, neće moći da uzme u zaštitu sve ako svoje poslovanje organizuju u obliku zadruge. Diferencijacija među gazdinstvima je nužna. U tome procesu jača i sposobnija će dalje jačati i ukрупnjavati se, dok će slaba nestajati. Neće zadruge taj proces usporiti i ukočiti na štetu ukupne ekonomije. Mogu ga čak i podstaći, ali ono što najviše mogu to je da ga učine bezbolnijim, društveno celishodnijim, na taj način što bi sva zadrughno organizovana gazdinstva podsticale u usmerenjima na tržište, što bi među njima podsticale specijalizaciju i podelu rada, povećanje proizvodnje i produktivnosti rada, ali i uzajamno pomaganje i solidarnost, zapošljavanje viškova radne snage u raznim prate-

ćim prerađivačkim, uslužnim i drugim delatnostima, što bi, uostalom, među gazdinstvima otvorile kroz ekonomsku utakmicu društveno i ekonomski logične i prihvatljive puteve prelaska svojine i zemljišta, kao osnovnog faktora proizvodnje, u ruke jačih i perspektivnih gazdinstava.

Drugim rečima, postavlja se pitanje da li kod nas može da se izazove i postigne nastanak krupnih farmerskih gazdinstava na taj način samo što bi država svoje mere ekonomske politike i bankarska i druga sredstva prilagođavala manjem broju jačih gazdinstava i podsticala njihov razvoj, dok bi većinu ostalih prepustila sudbini tržišta i drugih društvenih okolnosti. Pri izboru takvoga puta nastanka farmerskih gazdinstava moralo bi se imati u vidu da je dugo bio zakonom ograničen maksimum gazdinstava na 10 hektara. Skoro pola veka ne samo da je bio sprečen proces uvećavanja nego je i ostvareno neslućeno usitnjavanje, tako da kod nas gotovo da nema gazdinstava koja bi istinski predstavljala bazu ili nukleus za nastanak i razvoj budućih krupnijih farmerskih gazdinstava. Kao jedan od pokazatelja može da posluži i to što već dugo vreme skoro da uopšte nema realnog prometa zemljišta na tržištu, osim u krajevima u kojima je iseljavanje i prodaja izazvana sredstvima neekonomske prirode. Osim toga, ako bi se i prihvatio put podsticanja i ekonomskih olakšica ograničenog broja "jačih" gazdinstava putem njihove direktne spona sa finansijskim ustanovama, prerađivačkom industrijom, trgovinom, ne bi time bio potpuno osiguran njihov napredak i uspon u razvoju. Iako jača od ostalih, ova gazdinstva su u suštini sitna, jer uglavnom počinju razvoj sa površinom manjom od oko 10 hektara obradivog zemljišta. Svako od njih pojedinačno je inferioran partner trgovini i industriji na tržištu i objektivno nema šanse u takvoj sprezi za značajniji i dugoročni uspeh. Poslovni odnos na tržištu sa neuporedivo jačim partnerima objektivno će ići u korist jačih, što će, po pravilu, trajno održavati inferiornost ovih gazdinstava. Stoga se nameće i pitanje da li je odabir jednog broja "jačih" gazdinstava u kojima se merama države podstiče razvoj, ipak preuzak front koji neće dovesti do radikalnih promena u strukturi, ni po veličini gazdinstava, ni u njihovoj proizvodnji.

Pitanje je, takođe, da li poljoprivredna gazdinstva treba u promenjenim uslovima društvenog i ekonomskog poretka ponovo da prođu put onih procesa koji su prolazila krajem prošlog i početkom ovog veka u vreme uspona kapitalizma kod nas i u Evropi. Taj put je presečen kod nas Drugim svetskim ratom, koji je ogroman broj sitnih seljačkih gazdinstava zatekao pred propašću pod pretnjom prinudne prodaje imanja radi izmirenja "seljač-

kih dugova" koji su posle rata otpisani. Faktor korigovanja u ondašnjim uslovima bilo je *zadrugarstvo*. Iako ni ono nije moglo u svemu da se odupre pritiscima krupnih monopola, ono je mnoga gazdinstva spasavalo od zelenaša i bilo značajan faktor prodoru kapitala u poljoprivredu pod povoljnijim uslovima. Uz kapital, kroz zadrugarstvo je prodiralo na selo i znanje i mnoge inovacije koje su menjale način života na selu.

U stogodišnjoj praksi zadrugarstva u Srbiji imamo iskustva koja bi mogla biti dragocena sada, u procesu radikalnih promena u kojima se ponovo uvode zakonitosti tržišta, i u kojima privatna inicijativa uzima osnovne tokove u svoje ruke.

Zadrugarstvo kao dokazani oblik privatne inicijative ostvarilo je u svetu značajne rezultate. Značajni su rezultati ostvareni u zadrugarstvu i kod nas. Svojom sopstvenom organizacijom, poslovnim i razvojnim rezultatima, ono treba da se nametne državi i drugim faktorima društva, ako ne želi da bude gurnuto na put spontanog razvoja na kome bi moralo još jednom da počinje sve ispočetka. Dugotrajni period poslovanja i razvoja zadruga uz napuštanje zadružnih principa, u kome su zadruge služile više interesima društvene privrede nego interesima zadrugara, izjednačio je zadruge u mnogim osobinama sa preduzećima (organizacijama udruženog rada). Prema tome, početni naponi sadašnje celokupne zadružne strukture moraju biti usmereni pre svega na dosledno vraćanje *zadružnim principima*.

U radikalnim promenama društvenog i ekonomskog sistema privatna poljoprivredna gazdinstva sve više izlaze na vetrometinu tržišta. Mogućnosti i moć države da ih zaštićuje sve više se smanjuju smanjivanjem ukupnih ingerencija države, koja svoju ulogu prepušta tržištu zadržavajući samo neke od ekonomskih funkcija globalne regulative. Faktori krupnog kapitala (privatnog, društvenog i mešovitog) ulaze sve više u komunikaciju sa privatnim gazdinstvom kao inferiornim partnerom, kome ograničena uloga države neće moći znatno, a pogotovo neće dugoročno, da štiti i popravija položaj. Takva situacija stavlja gazdinstva pred nužnost da i ona sama svojom privatnom inicijativom čine više na zaštiti i unapređenju svog ekonomskog i društvenog položaja. *Zadruga* se u tome ponovo javlja kao oprobani i dokazani uspešni oblik privatne inicijative. Jedna od objektivnih pogodnosti u privredi Srbije svakako je sada postojeća, dosta razgranata, brojno i ekonomski respektabilna struktura zadružnih organizacija. Iako brojne, neke čak i ekonomski značajne zadružne organizacije i njihove asocijacije mogu ostati na periferiji ekonomskih i društvenih tokova, ako ne otvore proces sopstvene reforme.

Reforma zadrugarstva, kao što je rečeno, mora biti usmerena na dosledno uvođenje *zadružnih principa* u organizovanje i poslovanje svih zadružnih organizacija i njihovih asocijacija. Ovo je nužno s obzirom da su zadruge prošle kroz dugi period društvenog sistema usmerenog na ukidanje ili prevazilaženje privatne svojine, u kome je sva zadružna imovina prevedena u društvenu svojinu, u kome je zadruka postala zadrugarima partner u ime društva, a skoro prestala da bude njihova dobrovoljna poslovna organizacija koju oni sačinjavaju, da bi u njoj i pomoću nje ostvarivali svoje ekonomske i druge interese.

Iz tih razloga u zadrugama se pre svega mora potpuno i bez izuzetaka uspostaviti princip članstva na bazi dobrovoljnosti ulaska i slobode izlaska iz zadruge bez ograničenja i diskriminacije na socijalnom, političkom, rasnom ili religioznom osnovu, za sve one koji mogu da se koriste uslugama zadruge i koji su saglasni da snose odgovornost vezanu za članstvo. Zadruga treba da postane poslovna organizacija zadrugara dobrovoljno udruženih radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva uzajamnim pomaganjem, koja radi sa sredstvima svih i na zajednički rizik. U zadrugi se moraju uspostaviti kategorije zadrugarskog udela i jemstva, i o njima voditi odgovarajuća evidencija.

Princip demokratskog upravljanja je takođe bitan i po njemu se zadruge razlikuju od drugih privrednih subjekata. Zadrugari se koriste istim pravom glasa (jedan zadrugar – jedan glas), po čemu se zadruka razlikuje od preduzeća u kojima se veličina prava u upravljanju zasniva na veličini svojine kapitala uloženog u obrt. Zadruga, dakle, nije preduzeće u kome se oplođuje i množi uloženi kapital, nego organizacija pomoću koje zadrugari uvećavaju svoje prihode ili smanjuju rashode svojih gazdinstava zadržavajući identitet svakoga od njih i ostvarujući njihov prosperitet.

Princip ograničenja kamate na kapital takođe odlikuje i razlikuje zadrugu od preduzeća. I ovaj princip omogućuje i štiti ravnopravnost zadrugara podstičući ih da uvećavaju poslove svojih gazdinstava koje obavljaju na tržištu u okviru i preko zadruge. Cilj, dakle, nije sticanje dobiti putem kamate na kapital, nego uvećavanje poslova svakog zadrugara na njegovom gazdinstvu i realizacija tih poslova na tržištu preko zadruge objedinjenih sa drugim zadrugarima.

Princip raspodele poslovnog rezultata prema učešću u njegovom stvaranju je logičan nastavak prethodnih principa i omogućuje da zadrugari sami demokratski uredi raspodelu poslovnog rezultata na izdvajanje u fondove zadruge za jačanje i širenje njenog rada; na izdvajanje za šire društvene

ciljeve i potrebe i na raspoređivanje među članovima, proporcionalno njihovom učešću u poslovanju zadruge. Ovaj princip osigurava da poslovni rezultat zadruge pripada isključivo zadrugarima i oni stoga žele da bude što bolji. Ako je rezultat negativan, oni snose odgovornost i manjak pokrivaju rezervama i svojim jemstvom. Doslednom primenom ovog principa potpuno se otklanja svaka zabuna o svojini imovine u zadružnim fondovima. Fondovi su privatna svojina zadrugara, izdvojena za zajedničko uspešnije ostvarivanje poslovnih interesa na tržištu. Takav karakter svojine imovine u fondovima ne menja ni preovlađujuće pravilo u zadružnoj praksi da su fondovi trajni i da se u propisima većine zemalja i u pravnim aktima zadruka u svetu kao i kod nas sve do Zakona iz 1990. godine, određuje da zadrugari ne iznose imovinu zadružnih fondova ni pri izlasku iz članstva, ni u slučaju prestanka (stečaja) zadruge. Zadrugari mogu povući samo svoj zadružni udeo ako nije opterećen po osnovu jemstva, a zadruka je dužna da ga vrati u očuvanoj vrednosti.

Princip zadružnog obrazovanja je jedna od bitnih specifičnosti zadružnog organizovanja i poslovanja. U zadrugarstvu u svetu se polazi od činjenice da je ogroman broj ljudi tangiran interesima koje može uspešno da ostvaruje u zadružnim organizacijama, i da je zbog toga potrebno neprekidno ulagati u razjašnjavanje i usavršavanje principa i metoda zadrugarstva. Iz tih razloga se u zadružnim i zakonodavnim normama u svetu određuje da su zadruge obavezne da izdvajaju i deo za obrazovanje svojih članova, rukovodilaca zadruka i njihovih službenika. Uporedo sa članstvom moraju se obrazovati i osposobljavati i stručni profesionalci koji obavljaju i rukovode zadružnim poslovima.

Najzad, princip zadružne saradnje i povezanosti upućuje zadruge na međusobnu saradnju na mesnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Ovaj zadružni princip polazi od toga da kao što zadrugar ne može sam da opstane na tržištu, nego se udružuje u zadrugu, tako ni zadruka ne može sama. I ona se udružuje sa drugim zadrugama, da bi zajedno kao organizacioni i poslovni sistemi bile uspešne. Ovaj zadružni princip otklanja veštačku dilemu o zadružnim savezima koja se kod nas najčešće svodi na pitanje dobrovoljnog ili obaveznog udruživanja zadruka u saveze. Ovaj princip, takođe, i zadružne saveze upućuje na radikalnu transformaciju u pravcu izrastanja u institucije vitalnog i moćnog zadružnog organizacionog i poslovnog sistema.

Osvrt i ukazivanje na zadružne principe nužno je, jer je to okvir u kome treba da se odvija proces promena u našim zadrugama. Pridržavanje i

poštovanje toga okvira usmeriće naše zadrugarstvo na sustizanje tokova kojima se kreće zadrugarstvo Evrope i sveta i omogućiti mu da uspešno obavi funkcije na tržištu značajne za privatna poljoprivredna gazdinstva.

Razvoj postojećih i osnivanje novih zadruga treba da se odvija na svim onim delatnostima koja su značajna za poljoprivredna gazdinstva. Od nabavke reprodukcionog materijala i sredstava za proizvodnju, prodaje proizvoda gazdinstava, do prerade, dorade proizvoda, raznih usluga i delatnosti kojima se unapređuje gazdinstvo i zajednički život u mestu stanovanja, ili zadovoljavaju zajedničke potrebe – sve bi to mogle biti delatnosti zadruga. Time bi zadruge mogle da budu organizacije u kojima se ukрупnjava pojedinačna (sitna) robna proizvodnja gazdinstava, ukрупnjava tražnja inputa ili ponuda proizvoda i usluga na tržištu. Putem njih se olakšava i pospešuje prodor i plasman kapitala u proizvodnji sitnih gazdinstava, podela rada i specijalizacija tih proizvodnih jedinica. Organizovanjem raznih delatnosti podstičeće se i olakšavati povećanje produktivnosti rada i odliv radne snage iz osnovnih poljoprivrednih delatnosti. Štedno-kreditnim delatnostima podstičeće se moderna cirkulacija novca i plasman u najisplativije delatnosti. U okvirima zadružnog poslovanja podstičeće se i izmena strukture gazdinstava povećavanjem onih sposobnih i perspektivnih, ali usmeravanjem onih koja smanjuju površine ili ostaju bez zemljišta na druge isplative delatnosti.

Zadruga se sve više potvrđuje i kao najpovoljniji faktor prodora znanja i nauke u proizvodnju i delatnosti gazdinstava. Imajući u vidu princip zadružnog obrazovanja, zadruge moraju imati visok nivo osposobljenih profesionalnih stručnih rukovalaca pojedinih poslova i delatnosti. Tako će zadruga i dalje biti i sve više se potvrđivati kao ekonomski oslonac, središte i faktor kohezije celokupnog života, razvoja i napretka sela.

Objavljeno u ediciji "100 godina zemljoradničkog zadrugarstva Srbije"

Izd. Zadružni savez Srbije, Beograd 1994.

Zadružni poslovni sistemi – uslov opstanka i razvoja zadruga

Zadruge kod nas posluju svaka zasešno, bez ikakve međusobne poslovne povezanosti. Svoje poslovne delatnosti one obavljaju svaka pojedinačno u poslovanju sa preduzećima unutrašnje i spoljne trgovine i industrije ili drugih oblika prerade. U takvom poslovanju je na jednoj strani zadruga kao društvo lica udruženih na zadružnim principima, motivisano interesima članova, a na drugoj preduzeće kao društvo kapitala motivisano isključivo profitom. U takvom poslovanju naših zadruga one se zadržavaju isključivo u domenu poslova (prometa) na malo, dok drugu, velikoprodajnu (angro, grosističku) fazu poslovnog procesa obavljaju preduzeća. Kako se i troškovi i dobit poslovanja ostvaruju u obe faze poslovnog procesa, to znači da se zadružni poslovni odnos, motivi i interesi zadružnog organizovanja i poslovanja zadružnog članstva započinju i završavaju samo na pragu zadruga, dakle, u domenu poslovanja na malo. Celokupna faza poslova na veliko je potpuno van domašaja zadruga, u krupnim preduzećima, u čijem kapitalu zadruge ne učestvuju, niti u njihovom profitu, ali su im podređene kao zavisne i inferiorne jedinice. Poslovni efekti zadruga ograničeni isključivo na maloprodajnu fazu poslovnog procesa krajnje su skromni i nedovoljni da bi motivisali članstvo za poslovanje u okviru zadruga. Iz tih razloga, između ostalog, najveće količine proizvoda i robe zadrugara izlaze na tržište mimo zadruga. Skoro celokupna ponuda za snabdevanje gradova i dnevne potrošnje na tržištu povrća, voća, mlečnih i drugih proizvoda iz domaće prerade i slično, na tržištu je mimo zadruga. Samo taj fakat, da se drugi i ne uzimaju u obzir, dovoljno ilustruje krajnje marginalnu poziciju naših zadruga na tržištu. Celokupna poslovna veza članova sa svojom zadrugom je inače labava, jer u svakoj prilici trenutno povoljnijih ponuda i oni ignorišu zadrugu.

Usamljena zadruga na tržištu, u inferiornoj podređenosti preduzećima ne uspeva da ostvari ni bitnu funkciju ukрупnjavanja interesa svog članstva u organizovanju i ponudi robne proizvodnje, niti u nabavkama inputa. Jedna

od osnovnih funkcija, pa i samih motiva nastanka i razvoja zadruga je upravo ukрупnjavanje ponude i tražnje sitne robne proizvodnje individualnih proizvođača i potrošnje slojeva skromnih potrošačkih mogućnosti. Ako zadruga takve funkcije ukрупnjavanja vrši isključivo i izolovano u arealu užih lokaliteta i to jedino u domenu posla na malo, efekti takvog poslovanja su krajnje ograničeni i nedovoljni za podmirenje interesa njenih članova. Iz tog razloga, uporedo sa nastajanjem i razvojem zadrugarstva razvijalo se takozvano "savezno" organizovanje zadruga, koje se danas ispoljava poslovanjem impozantnih, modernih i moćnih zadružnih poslovnih sistema. Neki od takvih sistema objedinjuju zadrugarstva više zemalja, kao na primer sistem za produkciju mleka Danske i još nekih zemalja Evrope, po rečima predstavnika Međunarodnog ZS na Kongresu zadrugara Srbije januara 2002.

Zadružni poslovni sistemi nastaju na istim principima na kojima nastaju i zadruge: članovi se udružuju u zadrugu zato što su slabi i nemoćni sami na tržištu. Tako je i zadruga sama, slaba i nemoćna i mora se udružiti sa drugim zadrugama. Kakav položaj ima član u zadruzi, takav i zadruga ima u svom savezu – poslovnom sistemu. Nema nijedne zadružne doktrine u istoriji zadrugarstva u kojoj se zadruga ostavlja sama i izolovana na tržištu, podređena kapitalističkim preduzećima. Sve doktrine zastupaju koncepciju povezivanja zadruga u poslovne sisteme. Jedino udružene u zadružne poslovne sisteme zadruge mogu funkciju ukрупnjavanja interesa članstva ostvarivati na prostoru širem od lokalnih zajednica, u domenu čitavih poslovnih grana i delatnosti, raspolagati efektima celokupnog poslovnog procesa, ali i upravljati i ekonomijom posla, koristiti efekte ekonomije obima, uključiv i poslove na veliko na unutrašnjem i spoljnjem tržištu. Ako se zadružni principi primenjuju, a to je imperativ, kako u zadruzi, tako i u celini sistema, onda je član zadruge, iako sitan pojedinac, deo krupnog sistema odgovoran i zainteresovan za sistem, koji upravlja i raspolaze rezultatima poslovanja. U tom smislu Zakon o privrednim zadrugama Kraljevine Jugoslavije donet 1937. godine u članu 1 sadržao je odredbu "...Zadruga posluje samo sa svojim savezom", a u nastavku istog člana nabrajao je kao izuzetke i mogućnosti i prava zadruga kada mogu van ovog načela da posluju i izvan svoga saveza. U istom Zakonu je takođe uređeno i da se poslovanje saveza obavlja po istim principima i postupcima kao i poslovanje zadruge, kao i da prihodi saveza pripadaju zadrugama u istom smislu kao prihodi zadruga njihovim članovima.

Društvena svojina dezintegrisala zadrugarstvo

Takvim sistemom integralnog zadružnog organizovanja i poslovanja u ondašnjim privrednim uslovima zadruge su poslovanjem stekle znatnu imovi-

nu u zadružnim zgradama, opremi, mlinovima i drugom, a takođe i zadružni savezi, osobito nacionalni, regionalni i strukovni savezi nekih delatnosti, osim Zadružnog saveza Jugoslavije, koji kao opšta sinteza zadrugarstva nije obavljao poslovne delatnosti, a za opšte funkcije imao je i potporu države utvrđenu Zakonom iz prihoda Državne lutrije. U to vreme zadrugarstvo Srbije sagradilo je palatu u Beogradu, Frankopanova 15 (danas Resavska) i druge nekretnine, Zadružni savez potrošačkih zadruga državnih službenika već 1929. godine završio palatu u Beogradu, ul. Poenkareva 21 (danas Makedonska), a pri njegovom gašenju 1947. godine rešenjem Vlade FNRJ br. 1458/130 od 26.II 47. ta zgrada je dodeljena u 1/2 Zadružnom savezu Jugoslavije i 1/2 zadrugarstvu Srbije, dok se istim rešenjem raspodeljuju i zgrade u drugim gradovima Jugoslavije, jedan mlin u Bačkoj, što ilustruje da je i taj Savez svojim poslovanjem stekao impozantne vrednosti nekretnina i druge imovine.

U radikalno izmenjenom društvenom i privrednom sistemu, posle Drugog svetskog rata, izmenjeni su i uslovi poslovanja zadruga. Jedno vreme su zadržani zadružni poslovni savezi preko kojih je zadružna proizvodnja išla na domaće i strano tržište i preko kojih su zadruge nabavljale robu i opremu za svoje članove. Generalnim stavom da je zadružno privređivanje društveno, da je zadružna svojina i imovina "po suštini" društvena, zadruge i njihovi savezi postali su isto što i društvena preduzeća. Po pravilu, savezi su i preimenovani u društvene privredne organizacije kao "Tehnokoop", "Srbokoop", "Centrokoop", "Kooperativa" i slično. A zadruge kao "deo narodne privrede" ostale su bez svojih asocijacija. Ukidanjem kapitalističkog poretka zadruge su izjednačene sa ostalim poslovnim subjektima među kojima, po filozofiji državnog uređenja i tadašnjih poslovnih i proizvodnih odnosa nije bilo suprotnosti, eksploatacije, a u osnovi svega bila je društvena svojina. Zadružna svojina bila je ne samo izjednačena, nego i formalno proglašena društvenom svojinom. Prisvajanje jednih od strane drugih smatralo se nemogućim, jer svi su poslovali na sredstvima društvene svojine. Zadruge nisu imale šanse, pa ni motiva da se grupišu zasebno. Da su i htele, smatralo bi se to nedozvoljenom separacijom. Neravnopravnost u koju su ulazile podređivanjem krupnim radnim organizacijama, nije se smatrala manom, nego se isticala kao primeri poželjne integracije. Sami koreni zadrugarstva iz prethodnog poretka su gašeni uvođenjem procesa kooperacije u kome su podsticanje proizvodne i poslovne veze pojedinih privatnih gazdinstava neposredno sa krupnim preduzećima industrije i trgovine, pod opštim oznakama "podruštvljavanje proizvodnje". Suština, ciljevi, dometi i dostignuća tih procesa mogli bi biti predmet rasprava druge vrste i svrhe.

U daljem razvoju privrednog sistema i društvenog poretka, ne samo da su ukinuti zadružni savezi nego i nije više postojala potreba za asocijacijama zadruga, iako zadruga nisu ukinute. Zadruga su kao i sve privredne organizacije bile po Zakonu udružene u privredne komore, kojima je najčešće pripala i imovina zadružnih saveza. Posebnim razmatranjem moglo bi se procenjivati zadržavanje zadruga u privrednoj strukturi kao specifičnih poslovnih subjekata sa tradicijom, koji su procesom kooperacije uvodili privatne seljake u poslovne programe krupnih preduzeća. Osim zemljoradničkih, opstajale su još stambene zadruga na poreskim olakšicama pri nabavci građevinskog materijala u privatnoj izgradnji stanova i kuća, studentske i omladinske u cilju studentskog standarda, dok su potrošačke, štedno-kreditne i zdravstvene, ugašene. Daljim razvojem sistema, grubo rečeno, zadruga su, a i privatna gazdinstva, postale "deo celine udruženog rada".

Zadružni savezi – "zid plača"

Paradoksalno je da sa ukidanjem socijalističkog samoupravnog sistema i početkom tranzicije ni Zakon o zadrugama iz 1990, ni drugi donet 1996. godine, nisu suštinski promenili položaj i koncept zadruga iz vremena "udruženog rada". Oba teksta Zakona bave se isključivo zadrugom kao poslovnom jedinkom ne ulazeći uopšte u njihovo udruživanje, niti u uslove i način poslovanja oblika u koje bi se udruživale zadruga, niti položaja zadruga u njima. Oba zakona uređuju samo još zadružne saveze, i to jedino kao asocijacije za međusobnu razmenu iskustava, odnosa sa državom, saradnju i tome slično. Navodi se, doduše, da savezima zadruga mogu poveriti i druge poslove, ali bez regulisanja položaja, prava i obaveza u tim poslovima, načina sticanja, obračuna i raspodele prihoda i troškova. Takvim intencijama i propisima, odredbama, oba zakona uređuju zadrugu samo kao zasebnu jedinku i to pretežno njeno organizaciono i upravljačko ustrojstvo, a manje poslovne principe i odnose, i to izvan i bez zadružnog poslovnog sistema, iako je to način postojanja zadruga u evropskim zemljama i kod nas do prelaska na socijalistički društveni sistem. Tako definisani zadružni savezi, na takvim zakonskim rešenjima, opstaju na prihodima iz članarine zadruga, slično privrednim komorama. Jedan (regionalni) ostao je i faktički organizacioni deo Privredne komore, i tako izbegao opterećenje svojih zadruga troškom. Svoje materijalno stanje podupiru i prihodima od imovine stečene pre Drugog svetskog rata, ili imovine koju im je dodelila država, a oduzete od drugih zadru-

žnih oblika koji su je stekli poslovanjem (kao ZSJ u Beogradu). To može da konvenira malim ekipama zaposlenih, ali zadružne saveze apsolutno lišava osobina stvarne sinteze zadruga i njihovog članstva i izvodi ih na poziciju ilustracije marginalnog položaja zadruga i zadrugarstva danas. Ocene teškog položaja zadruga u poslovanju, apeli državi za popravku uslova privređivanja kad ista država preuzima određene mere na tržištu i ne pominjući zadruga, svode zadružne saveze na formu neke vrste savremenog "zida plača", iako je poznato da ni ritual pod onim jerusalimskim zidom nije nikada ništa promenio. Ne treba dokazivati da bi pozicija zadružnih saveza bila sasvim drukčija ako bi oni bili asocijacije koje realno raspolazu zbirom stvarnih količina robe svojih zadruga i njihovog članstva kao ponude i zbirom potreba za reprodukciju i potrošnju članova koji oni ostvaruju na tržištu preko zadruga. Oni bi jedino tako bili realni činoci na tržištu, jer zadružne ponude i potražnje ne bi bilo izvan i mimo njih. Ekonomija obima, uticaj na ponudu i tražnju članova zadruga u kojima ima udela nauka, struka, planiranje i plasman kapitala i slično, mogli bi da čine zadružnu ponudu i tražnju respektabilnom, za razliku od sadašnje elektronske prezentacije ZSS, koja je izvode iz statističkih podataka o poljoprivredi i selu Srbije prikazala kao zadružne resurse iako na njih nema uticaja.

U dosadašnjoj praksi zadrugarstva, posle 1990. godine bilo je pokušaja da se organizuju zadružni oblici poslovnog povezivanja zadruga, ali ne na principima zadružnih saveza kao poslovnih sistema. Zadruga se nisu odazvale poslovanju preko Zadružne berze, na čijem je osnivanju radio Zadružni savez Jugoslavije. Usamljene, međusobno nepovezane zadruga, svaka u određenim poslovnim vezama na tržištu izvan zadrugarstva, u trajnim ili povremenim poslovima sa raznim preduzećima industrije i trgovine, više ili manje zavisne i na drugi način podređene njima, u eskalaciji nereda u privredi i na tržištu, nisu nalazile u Berzi interes i pogodnosti i Berza nije opstala. Još su u toku pokušaji u okviru ZS Srbije da proradi zadružno preduzeće u kome bi se u nekoj meri objedinila i ukрупnila zadružna ponuda i tražnja. Dugo mučenje i natezanje oko početka, ukazuje na problematičnost samog pristupa. Pre svega, ne postoji pojam "zadružno preduzeće". Poslovni subjekat može biti ili preduzeće ili zadruga. U preduzeću nije moguća primena zadružnih principa ni poslovanje po tim principima. Pravna osnova za osnivanje preduzeća može biti jedino Zakon o preduzećima. Osnivanje preduzeća na bazi kapitala zadruga ni u čemu ne može dati preduzeću zadružna obeležja. Neke zadruga, razume se, mogu naći interes u takvom preduzeću, ali ono nikada

ne može biti zadružna forma niti pružiti zadrugama i njihovim članovima priliku da u poslovanju preduzeća primene zadružne principe.

Nedavni Kongres zadrugara Srbije, koji se bavio isključivo zemljoradničkim zadrugarstvom, nije ovoj temi dao naglašeni značaj iako je i u pripremljenim saopštenjima i raspravi bilo odgovarajućih ukazivanja na njen značaj. Možda će u sprovođenju kongresnih odluka i Rezolucije postati značajno povezivanje zadruga u poslovne sisteme. Najveći podsticaj poslovnom organizovanju zadrugarstva mogao bi dati novi Zakon o zadrugama, koji se priprema u saveznoj administraciji, ako bi se najzad shvatilo da je i na tom području nužan raskid sa postulatima socijalističke privrede, s obzirom da su oni radikalno napušteni u osnovama sistema. Zakon bi morao da uredi zadrugu kao osnovnu ćeliju sistema i sistem kao organizacionu i poslovnu celinu sa primenom zadružnih principa u celokupnom sistemu. Zakon bi morao početi od premise čitavog zadružnog pokreta i teorijske misli da nije moguća zadruga izvan sistema i usamljena na tržištu. Takođe, ostavljanje zadrugama da same izaberu i stupe u oblike udruživanja bilo bi izraz pseudodemokratske opcije koja je ostatak "samoupravne svesti" iako za nju nema mesta u sadašnjem poretku. Zakonskim uređivanjem zadružnih poslovnih sistema otklonila bi se i apsurdna dilema o obaveznom ili dobrovoljnom udruživanju u zadružne saveze na principu članarine, koji su pri donošenju oba dosadašnja zakona podgrevale ekipe zaposlenih u savezima u cilju materijalne sigurnosti svoje pozicije, i saveza kao ritualnog "zida plaća", bez uloge u promenama nužnim u procesima tranzicije.

Bez zasnivanja zadružnih poslovnih sistema povezivanjem zadruga i zakonskog uređivanja njihovog organizovanja, poslovanja i razvoja, zadruga će ostati na marginama privrednih i drugih poslovnih delatnosti i bez značaja u procesima tranzicije i daljeg razvoja ekonomije.

Literatura

- [1] Dr Gromoslav Mladenac: Istorija zadružnih doktrina, izdanje Zadružna biblioteka Saveza nabavlj. Zadr. Drž.sluzb. Beograd 1935.
- [2] Zbornik – odabrani tekstovi o poljoprivredi i zadrugarstvu, izd. Zadružna knjiga Beograd, 1959.
- [3] Saopštenja i rasprava na Kongresu zadrugara Srbije, Beograd 2002. god.
- [4] Zakon o privrednim zadrugama 1937. Biblioteka GZS br. 5

- [5] Zakon o zadrugama 1991. i 1996.
- [6] Zemljoradnička zadruga, organ Glavnog zadr. Saveza srpskih zem.zadruga br. 9-12, 1899, Beograd
- [7] Dr Viden S. Randelović "Osnovi zadrugarstva i zemljoradničko zadrugarstvo", izd. Poljoprivredni fakultet Zemun i Zadružni savez Srbije, 1999. god.
- [8] Prof. dr Zorka Vujatović-Zakić "Koop menadžment" – Osnovni zadružni principi i savremena praksa, izd. Dunav grupa, Dunav Preving A.D. Beograd, 2000. god.

*"Ekonomski vidici", časopis Društva ekonomista Beograda, april 2002,
broj 1 – zbornik radova – izlaganje na savetovanju Zadrugarstvo u procesu
tranzicije*

Osvrt na nacrt zakona o zadrugama

Zakon o zadrugama menja se treći put od 1990. godine. Prethodni zakoni doneti su 1990, zatim 1996, a novi je sada u pripremi. Snažne su inicijative da se posebnim zakonima uredi zadruga po vrstama delatnosti. Donošenje novih zakona trebalo bi da svedoči da postojeći nisu mogli samo putem izmena i dopuna da izraze namere i interese zakonodavca za duboke i temeljne promene. To, takođe, svedoči da zakonodavac, kao i predstavnici zadrugne strukture koji su te promene podržavali, pa i inicirali, smatraju da je zakon ključ i temelj uspešnog osnivanja i poslovanja zadruga tokom procesa tranzicije. Bilo bi dobro kad bi to bio dokaz da zakonodavac i predstavnici zadrugne strukture smatraju da su zadruga najbolji i dokazani oblik ukрупnjavanja sitne robne proizvodnje zemljoradnika i mogućnost za prodor kapitala u tu proizvodnju, a koji je inače ograničen svojinom sitnih gazdinstava; za unošenje socijalnih dimenzija u plasman robe i usluga sitnim potrošačima, uz aktiviranje njihovih potencijala i interesa, podsticanje izgradnje stanova i drugih potreba – ali za to nema dokaza.

Bilo bi dobro kad bi to značilo da se zadrugnom privređivanju i poslovanju pridaje značaj makar približan onom u Evropi gde, na primer, zadrugni pokret Kipra obuhvata 30% tržišta bankarskih usluga i 35% poljoprivrednih proizvoda; zadrugne grupe PALERVO u Finskoj drže 74% proizvodnje mesa, 96% mlečnih proizvoda i raspolažu sa 34,2% svih bankarskih depozita; u Norveškoj zadruga drže 99% proizvodnje mleka, potrošačke zadruga 25% tržišta itd.¹

Postojeće stanje u našem zadrugarstvu

Za vreme prvog i drugog zakona (iz 1990. i 1996. godine) obim zadrugnog poslovanja kod nas drastično opada, a osvrt na predloženi tekst nu-

žan je radi definisanja cilja i smera novog zakona. Pozitivan efekat je da su se "organizacije kooperanata" konačno pretvorile u zemljoradničke zadruga, pokrenute su inicijative i osnovane neke nove zadruga. Osnovano je dvadesetak potrošačkih zadruga, živnule su stambene zadruga... Istovremeno se nameće činjenica da je drastično opao ukupan promet preko zemljoradničkih zadruga i to kako reprodukcijom materijala i sredstava seljačkim gazdinstvima, tako i njihovih proizvoda na domaće tržište, izvoz i industrijsku preradu. Zadruga skoro uopšte ne učestvuju u snabdevanju gradskih pijaca, a promet nekih atraktivnih proizvoda većim delom ide izvan zadruga. Ne postoji nijedno respektivno mesto zadrugarstva na kome bi se sklapali i realizovali poslovi od interesa za zadrugno članstvo i zadruga. Jedino je moguć posao sa svakom zadrugom pojedinačno, a one su krajnje iscrpljene, nemoćne, minorne i nezanimljive snažnim poslovnim partnerima.

Štedno-kreditne zadruga su ukinute, jer su im uskraćena zadrugna svojstva izjednačenjem sa bankama i nametanjem uzansi koje ne mogu da podnesu. Broj stanova koji se grade u stambenim zadrugama drastično je opao u odnosu na vreme pre 1990. godine. Potrošačke zadruga nisu postale zapažene na tržištu, neke su se u međuvremenu ugasile. Izjednačene s preduzećima, nisu opstale u sukobu s nezakonitim radom sindikata i nekih društvenih staleških organizacija kojima su prepušteni snabdevanje i promet robe bez poreza i doprinosa u cilju stišavanja socijalnih tenzija.

Uputno je bar ovlaš uporediti ovo vreme i s vremenom kapitalizma posle 1919. godine. Tadašnja država je tek 1937. kodifikovala zadrugno zakonodavstvo jugoslovenskih zemalja nasleđeno iz Austrougarske i Srbije, dakle zakonodavstvo primenjivano već oko deceniju i po. U tom periodu, ipak, ekspanzija zadrugne privrede bila je impresivna. Ona se mogla videti i po izgradnji zadrugnih poslovnih zgrada i palata po gradovima i domovima po selima, a koji i danas postoje, ali sada nažalost više izvan zadruga. Savez činovničkih potrošačkih zadruga završava 1929. godine palatu u Beogradu (Poenkareova ulica, danas Makedonska 21), a pri njegovom gašenju. Rešenjem Vlade FNRJ 1947. godine, raspolaže sa još zgrada i placeva u Beogradu, Sarajevu, Skoplju, Podgorici, Zagrebu i drugim mestima, ima mlinove u Adi i Molu i drugu imovinu.

Da li je rešenje u ponuđenom zakonu

Tokom protekle decenije i po treći put se donosi novi zakon o zadrugama, a poslovni dometi svih zadruga beleže sunovrat i svode zadrugarstvo

¹ S. Sivčev, podaci s Interneta za 2001. godinu

na nivo poslednjeg truda za opstanak. U proteklom periodu delovanja prva dva zakona, očigledna je njihova nemoć i nedelotvornost. Delotvornost novog zakona moguća je jedino ako bi njegovo donošenje bilo izraz interesa i rešenosti zakonodavca da uspostavi potpunu zakonitost i doslednu primenu zakona u javnim poslovima i na tržištu. Osnovi uslov za to je da se zakonito, efikasno i dosledno kontroliše i završi proces tranzicije društvene svojine. Tek kad nema na raspolaganju "ničijeg", i državi i krupnom kapitalu biće potrebna i zadružna komponenta na tržištu. U proteklom vremenu nosioci promena imali su na raspolaganju društvenu "svojину koja nema vlasnika", pa su na teret njene vrednosti mogli komotno da namiruju socijalne i druge potrebe. Imali su dovoljno i za prisvajanje i za plaćanje prinudnih odmora, za sindikalna i slična snabdevanja izvan regularne trgovine, za iscrpljivanje nekih preduzeća do propadanja, za sitnu trgovinu po trotoarima bez dažbina i kontrole koju su ustupili radnicima, za razmah sive ekonomije, da im u tome nije bio nužan oblik zadružnog poslovanja kao jedini u kapitalizmu koji sadrži socijalne dimenzije, ali posluje regularno. U susretu s tim oblicima kojima je država bila naklonjena, zadružni su inferiorni.

Donošenje novog zakona o zadrugama može biti celishodno samo kao dokaz raskida s oblicima neregularnog demontiranja društvene svojine uz posledice i na strukturu same države, kao i opredeljenja da zakon pruži osnovu za reformu zadrugarstva i povratak zadružnim vrednostima i principima u cilju ponovnog ujednačenja i uklapanja u savremene evropske zadružne sisteme.

Najveći propust ponuđenog teksta zakona jeste što i on, kao i prva dva zakona, uređuju zadrugu, a ne i zadrugarstvo. On se bavi isključivo zadrugom kao poslovnom jedinicom, a ne uspostavlja osnovu za reformu zadrugarstva. I pored neuspeha tokom decenije i po, tekst ponuđenog zakona ne pokušava da ustanovi osnovu za nastanak i razvoj zadružnih poslovnih sistema bez kojih je zadružni poslovni odnos ograničen samo na prag zadruge, a zadruga ostavljena kao usamljena jedinka inferiorna u poslovima s društvima kapitala. Predlagači nude treći tekst zakona opterećen principima "integralnog udruženog rada" u kome su svi poslovni subjekti bili delovi "celine udruženog rada" i imali apstraktnu slobodu izbora partnera na tržištu. Zaboravlja se da je u to vreme među velikim sistemima vladala stroga podela, pa se znalo koja zadruga pripada kom kombinatu. Danas su kombinati, odnosno delovi onih koji su se raspali, društva kapitala. Poslovnim dodirima s njima za zadrugu i njene članove prestaje zadružni poslovni odnos koji je u njoj i

započet. Zadruga i njeni članovi nemaju nikakav uticaj niti pravo učešća u profitu koji u daljem toku poslovnog procesa ostvaruju partneri kojima je ona poslovno podređena, iako te dalje faze posla "na veliko", izvoz, prerada, uvoz... donose veći deo profita od primarne faze koju je obavila zadruga. Članovima zadruge u takvom odnosu pripada srazmerno učešću u poslu samo onaj deo dobiti (profita, viška) iskazan u bilansu zadruge, sve izvan nje pripada kapitalu partnera u kome zadruga nema domašaja.

Postojanje uspešnih zadružnih poslovnih sistema poznato je u tradiciji zadrugarstva Srbije sve do ukidanja zadružnih poslovnih saveza, na čijoj su osnovi nastala neka moćna preduzeća unutrašnje i spoljne trgovine. Taj princip bio je ustanovljen Zakonom o privrednim zadrugama 1937. godine koji u članu 1, pored ostalog, propisuje da "zadruga posluje samo sa svojim savezom", a u članu 90 da savezi "za svoje zadruge vrše sve one poslove koje zadruge mogu vršiti za svoje članove". Dalje, Zakon je propisivao da prihvodi saveza pripadaju zadrugama po principu pripadanja prihoda zadruge njenim članovima. Članstvu zadruge, dakle, pripada i srazmerni deo dobiti saveza i time se zadružni poslovni odnos realizuje integralno u celokupnom poslovnom procesu. Taj princip morao bi da važi kako za zemljoradničke, tako i za zadruge drugih delatnosti, bez potrebe za posebnim zakonima po vrstama delatnosti zadruga. Bez jasne i izričite zakonske potpore zadruge se ne mogu otrgnuti iz stanja podređenosti superiornim partnerima, koji tu podređenost neguju vezujući za sebe zadružna posloводства. Zakon mora da teži utemeljenju integralnih zadružnih poslovnih sistema, paralelnih preduzećima – društvima kapitala. Uspešni zadružni sistemi postaju kompatibilni sistemima krupnog kapitala. Poznato je da je zadrugarstvo Srbije zaslužno za prodor kapitala na selo i u poljoprivredu, u zanatstvo (prof. M. Vučković), za plasman industrijske robe, izgradnju stanova i slično. Tek skromne pogodnosti članovima mogu obezbediti potrošačke zadruge samo izbegavanjem posrednika, zaliha, smanjenjem troškova poslovanja i sličnim uštedama. Suštinsko je pitanje ko za njih obavlja posao "na veliko". Ako je to zadružni poslovni savez, tada je njihova celina i dobiti i troškova. Tako je i sa stambenim zadrugama u pogledu snabdevanja građevinskim materijalom, projektovanja, uređenja građevinskog zemljišta – iako njihove uprave ne zastupaju interese članstva odbijajući dosadašnje pokušaje poslovnog povezivanja, vodeći računa samo o interesu užih poslovnih grupa.

Osnovu za stvaranje i razvoj zadružnih integralnih poslovnih sistema zakon može da ustanovi kao obavezu i razradu zadružnog principa međuza-

družne saradnje, kako je to bilo u Zakonu iz 1937. godine. Na sadašnjem stepenu razbijenosti zadrugarstva i podređenosti zadruga krupnim preduzećima, obaveza stvaranja poslovnih saveza manje bi značila uskraćivanje slobode zadrugama, a više potporu njihovom situiranju na tržištu, jer bez potpore zakona neće imati snage da se otrgnu iz sadašnjeg stanja. Zakon bi morao da uredi: ustrojstvo, poslovanje, upravljanje i raspodelu prihoda i dobiti poslovnih saveza, s jasnom i izrazitom naznakom koristi zadruga, koja motiviše i opravdava članstvo zadruga i poslovanje s njima na zadružnim principima. Ukoliko se zakonodavac ne opredeli za obavezu članstva i poslovanju u savezima, utoliko bi moralo izričiti, dosledno i jasno da se uredi prepoznavanje motiva za članstvo i poslovanje u okvirima zadružnih poslovnih saveza. U skladu s tim, nužna je temeljna rekonstrukcija poglavlja o zadružnim savezima s obzirom i na njihove opšte funkcije i ovlašćenja.

Tekst Nacrta zakona, pored ovog nedostatka, unosi i neke nove pojmove i kategorije, nepoznate do sada u našem zadrugarstvu, koji ne doprinose uspešnosti primene zakona. To su podela na *dobitne* i *nedobitne zadruge* i uvođenje odrednice *pridruženi član zadruga*.

Deobom zadruga na dobitne i nedobitne samo se nastavlja dosadašnje stanje u kome zakonodavac nije znao šta je dobit zadruga, ili nije hteo da je razlikuje od dobiti preduzeća – društva kapitala, da bi im odredio ista poreska opterećenja ne vodeći računa da to demotiviše i guši zadružno organizovanje i poslovanje, a zadrugarima nameće i dvostruko oporezivanje. Ne ulazeći ni sada u suštinu i sadržaj zadružne dobiti, predlagači pokušavaju da bar neke zadruge izvuku ispod dažbina na dobit konstrukcijom "nedobitnih" zadruga.

Svaka zadruga ostvaruje neku korist svojim članovima. Za one koje posluju na tržištu ta korist je višak prihoda nad rashodima, poslovni višak ili dobit, koji pripada članovima srazmerno veličini učešća u poslu koji je doneo višak. Pošto su višak ostvarili poslovanjem zadruga, članovi odlučuju o delu koji pre raspodele ostavljaju u fondove zadruga za njeno jačanje i osposobljavanje, rezervu, svoje obrazovanje i slično. Članstvom u zadruzi i poslovanjem preko nje zadrugari nisu izgubili prethodna svojstva vlasnika imovine i gazdinstava, zanatskih radnji, graditelja stanova i slično, po kojima su redovni poreski obveznici. Oporezivanje njihovog prihoda iskazanog u bilansu zadruga kao njen poslovni višak, izrazit je primer dvostrukog oporezivanja kojim se suzbija ukрупnjavanje sitne robne proizvodnje i drugih interesa na tržištu, što je svrha i osnovna funkcija zadruga. Stoga nije reč o zadru-

gama koje stiču i ne stiču dobit, nego o tome da zadružna dobit nije isto što i profit kapitala u preduzećima. Zakon tu dobit mora izričito da definiše kao vrednost koja pripada članovima, a oni su i inače poreski obveznici, pa ne treba to da bude i zadruga koju oni sačinjavaju.

Poznato je da su zadruga uvek poslovale i s onima koji nisu njihovi članovi, po pravilu pod istim uslovima. Najčešće se pravilima uređuje razlika u pravu na učešće u poslovnom višku zadruga, s tim što je po principu otvorenih vrata svakome uvek moguće pristupanje u članstvo. S tog stanovišta izgleda sasvim suvišno uvođenje formalnog svojstva pridruženog člana. Bilo bi, međutim, uputno potražiti mogućnost obnove svojstva člana onima čije je članstvo izbrisano unošenjem članskih zadružnih udela u društvenu svojinu, posle čega su oni i njihovi naslednici postali "kooperanti". Obnova njihovog članstva i članskih udela bila bi moguća izdvajanjem nekog dela vrednosti društvene svojine koja je sada u imovini zadruga.

Predlagači teksta i zakonodavac morali bi posle iskustva od deceniju i po da ponude i donesu zakon o zadrugama koji bi bio osnova i podsticaj za savremeno zadružno organizovanje i poslovanje, kao jednu od neophodnih komponenata kompatibilnosti s privređivanjem i tržištem Evrope.

*Mesečne agroekonomske analize, Institut za ekonomiku poljoprivrede
Beograd*

Godina I, broj 4/2004, str. 75-122

Organizovanje zadrugarstva u jedan opšti zadrudni savez za delovanje na celokupnom prostoru državne zajednice SCG

– Obrazloženje inicijative –

Organizovanje zadruga u zadrudne saveze kao oblik njihovog interesnog povezivanja, ostvaruje se od nastanka zadrugarstva kao izraz interesa međuzadrudne saradnje. Od nastanka zadruga među zadrudnim principima koji, sa odgovarajućim usavršavanjem definicije u skladu sa razvojem društva i ekonomije, neprekidno važe i primenjuju se i danas, ustanovljen je i **princip međuzadrudne saradnje**. Taj princip ugrađen je među trajne zadrudne principe na osnovi saznanja da su potpuno isti motivi udruživanja članova u zadrugu kao i zadruga među sobom u svoje saveze. Pri vladavini kapitala procesima ekonomije, osnovna pokretačka snaga i interes privređivanja je stvaranje i sticanje profita. Neka druga područja interesa, osobito ona koja se tiču ljudi bez kapitala, ostaju za rešavanje njima samima, uz pomoć ili bez pomoći i zaštite države. Poznato je da su se zadruge pojavile i razvile do danas na područjima tih i takvih interesa, a razvoj je utoliko uspešniji u svetu što ostvarivanje interesa ljudi u zadrugama nije bilo suprotno interesima krupnog kapitala, a olakšavalo je državam izvršenje njihovih obaveza prema slojevima lišenih poseda kapitala.

Bez većeg kapitala, na tržištu je seljak, potrošač, zanatlija... pojedinačno nemoćan i izložen mnogim lišavanjima. Udružen u zadrugu, on svoje pojedinačne interese ispoljava i ostvaruje ukupnjeno. Zadruga se ispoljava kao sinteza pojedinačnih interesa, a ona kao krupnija poslovna jedinka uspešno korespondira na tržištu sa drugim subjektima. Poznato je da u tome i krupan kapital nalazi interes. Tako je zadrugarstvo Srbije, svojevremeno, omogućilo brži i snažan prodor kapitala u zaostalu poljoprivredu i selo koje bi bez toga bilo kočnica celokupnog napretka. Isto kao što pojedinac pred

drastičnim udarima tržišta ne može sam, nalazeći interes da lakše opstaje udruživanjem u zadrugu, tako i zadruga pojedinačno oseća nemoć ako je usamljena i po diktatu interesa stupa u zajedništvo sa drugim zadrugama sa ciljem da udružene ispoljavaju i ostvaruju interese zadrugara na tržištu koristeći sve prednosti poslovanja većeg obima. Pri svemu tome, osnova motivacije zadrudnog organizovanja i poslovanja, kako u primarnoj zadrugi tako i u njihovom savezu, mora biti svakodnevni dokaz da je interes članstva primaran, a pozicija člana u korišćenju zadruge i upravljanju poslovima, neprikošnovena.

Poslovno beznačajno i neuporedivo sa svetom

Razmatranje problema udruživanja zadruga u zadrudne saveze i, konačno, u zadrudni savez celokupnog zadrugarstva na nivou državne zajednice, nije moguće bez osvrta na stanje u zadrugama, zadrudnim savezima i ostvarenje njihovih funkcija. Sama činjenica da je celokupno zadrugarstvo danas krajnje beznačajno u strukturi poslovnih delatnosti, pa time uglavnom izvan fokusa pažnje i postupaka organa i institucija države, banaka i drugih činilaca ekonomskog sistema, ukazuje na sumnju u suštinu zadrudnih sadržaja i primenu zadrudnih principa u organizovanju i poslovanju zadruga i njihovih saveza. Dokazi za ovu tezu mogu biti sledeći:

Dugo vreme naše zadruge su poslovale kao "deo celine udruženog rada", podsticane u integraciju sa tadašnjim velikim sistemima i postajale njihov nerazdvojni deo, najčešće sirovinska osnova, a krajnje inferiorni subjekti pri moćnoj industriji i trgovini. Danas, posle raspada sistema udruženog rada, pa i raspada većine nekadašnjih poslovnih sistema, one su i dalje upućene na njihove ostatke, onemoćale i privatizovane, gurnute još više na margine poslovnog procesa. Članstvo u zadrugama nije rehabilitovano kao suština i polazna osnova organizovanja i poslovanja, interesi zaposlenih preovlađuju (u nekim zadrugama je paradoks: više je zaposlenih nego zadrugara!). status članova iz ranijih vremena se gubi, javljaju se privatne aspiracije prema zadrudnoj imovini, a umesto rehabilitacije starih članova i njihovih naslednika nudi se solucija "kooperanata" i "pridruženih". Pri tome, najveće količine robe zadrugara i onih koji bi mogli da to budu, ide na tržište mimo zadruga (voće, povrće, ponuda u dnevnom snabdevanju gradova, izvoz...), dok zadruge zalaze u krizu opstanka.

Zadrudni savezi obnovljeni 1976. godine na teritorijalnom, regionalnom, republičkom i saveznom nivou ispoljavaju se jedino kao opšta udruže-

nja, slična privrednim komorama. Savezi se zadržavaju samo na sadržajima opšte saradnje među zadrugama, najviše u cilju komunikacije sa državom putem zahteva za olakšanje uslova privređivanja, ali bez osobitog autoriteta. Glavni interes zadrugara i zadruga – poslovanje i sticanje prihoda na tržištu – ostvaruje se izvan zadržane strukture i uticaja zadržanih saveza. Materijalno slabi kao i zadruge, traju sa skromnim rezultatima. To se najviše osećalo u radu ZSJ koji najvažniji posao – međunarodnu saradnju, pre svega saradnju sa MZS, održava tek ovlašnim i sporadičnim vezama. Lateralne veze sa zadržanim savezima pojedinih zemalja nisu otišle dalje od povremenih i kurtozne prirode. Saradnju našeg zadržanarstva sa zadržanarstvom drugih zemalja i MZS sprečava najviše to što naši zadržani savezi nisu kompatibilni sa odgovarajućim zadržanim organizacijama u svetu. Dok su u svetu zadruge i zadržani savezi pre svega i izrazito poslovne organizacije respektivnog formata u kojima privređuju čitave, pa i celokupne strukture pojedinih delatnosti, dok se na zadržanoj osnovi integriše proizvodnja i plasman znatnog dela ekonomija, pa i više zemalja (skandinavske zemlje), dotle kod nas znatan, često i pretežan deo proizvodnje ide na tržište izvan zadržane, a u zadržanim savezima se ne može sklopiti nijedan komercijalni posao. Zadržani posao i poslovni odnos započinje i završava se na pragu zadržane, svake pojedinačno i izolovano, i svaka od njih podređena je ranije kombinatima, a danas društvima kapitala. Takvo zadržano organizovanje i poslovanje nije uporedivo ni sa kim u svetu i to je prepreka saradnji. Kako se ovo pretežno odnosi na zemljoradničke zadruge, mora se reći da prema zadrugama drugih delatnosti kao što su potrošačke, zanatske, stambene i slično, vlada odbojnost, izostaje podrška, prostor za njihov rad uzurpira siva ekonomija u znatnim razmerama, uz dugu toleranciju državnih organa.

Promene zaostaju za promenama u društvu

U cilju stvaranja uslova za integralni pristup vraćanju zadržanarstva zadržanim principima i vrednostima, uspešne i artikulirane komunikacije sa organima i institucijama države, saradnje sa naukom i obrazovanjem, razmene iskustava među zadrugama i saradnje sa institucijama zadržanarstva u svetu i MZS, nužno je postojanje asocijacije celokupnog zadržanarstva na nivou državne zajednice. To je, uostalom, i jedno od preostalih pozitivnih nasleđa našeg zadržanarstva, za razliku od novih država čije zadržane organizacije tek otvaraju vrata za saradnju. To što se ZSJ u poslednjim godinama pretežno

(skoro isključivo) bavi zemljoradničkim zadržanarstvom, posledica je zamiranja zadržane drugih delatnosti. Nema nikakvih smetnji da se normativnim prilagođavanjem u strukturi ZSJ stvori mesto za prisustvo i učešće u radu i zadržanarstva drugih delatnosti u meri njihovog oživljavanja.

Sadašnje stanje u kome ZSJ zastupa isključivo zemljoradničke zadruge, u kome pojedini savezi zadržane određenih delatnosti nemaju skoro nikakvu međusobnu saradnju, po svemu čini štetu celokupnom zadržanom organizovanju. Promene u organizovanju i poslovanju zadržanarstva nisu do sada u srazmeri sa promenama koje nastaju u tranziciji ekonomije. Razjedinjenost zadržane i njihovih saveza i odsustvo saradnje čini da nisu iskorišćene ni sve mogućnosti i usmerenja razvoja koja je država pružila Zakonom o zadrugama u svim njegovim promenama od 1990. godine do sada, a takođe i da nijedna od tih promena nije uredila zadržanarstvo do nivoa njegovog uspešnog organizovanja i pune uporedivosti sa evropskim zakonima, a osobito sa ranijim iskustvom i zadržanim nasleđem kod nas. Od 1990. godine u Zakonu o zadrugama ignoriše se da je pre perioda socijalizma i prvih godina njegovog početka (posle Drugog svetskog rata) celokupno zadržanarstvo bilo organizovano u strukovne (granske), sreske, pokrajinske i nacionalne saveze, a svi objedinjeni u Zadržani savez na nivou savezne države, koji je bio učlanjen u MZS. Svi savezi osim ZSJ kao opšteg, uspešno su objedinjavali poslovne delatnosti svojih zadržane, što svedoči i znatna imovina koju su stekli i ostavili. ZSJ nije sticao imovinu, ali je bio eminentna i autoritativna sinteza zadržanarstva kako u zemji, tako i u saradnji sa zadržanim asocijacijama u svetu, a država ga respektovala čak i putem nekih odredaba u Zakonu.

Današnja razjedinjenost zadržane i zadržanih saveza nije samo posledica pogrešne koncepcije zakonodavca do sada. To je, takođe, u istoj meri, i posledica inferiorne vezanosti zadržane u nezadržane poslovne sisteme, što je nasleđe "udruženog rada", koje se ne prevazilazi.

Bilo bi sasvim uputno opredeliti se za inicijativu da se u svim zadrugama razmotri mera i rezultati primene zadržanih principa i koliko se odstupanjem od njih u poslovanju zadržane odstupa od interesa članstva; koliko se poslovanje zadržane podređuje uskim interesima zaposlenih, ili samo poslovnim krugovima. To je, uostalom, u skladu i sa porukama nedavnog, a zaboravljenog Kongresa zadrugara Srbije.

Princip zakonskog uređivanja celokupnog zadržanarstva jednim zakonom održiv je u bilo kojoj koncepciji promena ustavnog poretka državne zajednice, pa i prenošenja nadležnosti na republički nivo. Zadržanarstvo je u

svemu i oduvek nevladin sektor povezivanja i organizovanja. Evropska iskustva pokazuju primere uspešne integracije i zadrugarstva više zemalja (Skandinavija). Naša integracija, takođe, može da bude uspešna usmerenjem na interese budućnosti i razvoja, a snažnu potporu ima u tekovinama dugogodišnjeg nasleđa.

*Uvodno izlaganje na Incijativnom skupu svih zadružnih saveza,
8. oktobra 2002, u Savezu naučnih stvaralaca u Beogradu*

Zadružna svojina i zadrugarstvo kao sistem u zakonu o zadrugama

(Kritički osvrt na Zakon o zadrugama i njegovu primenu)

Društvena i privredna reforma u svojoj orijentaciji na tržište kao jedan od osnovnih uslova i pokretača privrednog razvoja, sadrži i nužne osnove za razvoj zadružnog privređivanja i poslovanja. Osnova je data u Zakonu o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90). S razlogom se postavlja pitanje da li je ovim Zakonom data osnova za uspešnu obnovu zadrugarstva, imajući u vidu da je njegov tradicionalni razvoj drastično prekinut šezdesetih godina. Prekid duge tradicije zadrugarstva učinjen je oduzimanjem zadružne svojine i prevođenjem u društvenu, napuštanjem nekih osnovnih zadružnih principa, kao što su članstvo, zadružni udeli, raspadom zadružnog sistema i drugim.

Obnova i podsticaji razvoju zadrugarstva ograničeni su, pored ostalog, i zastoje u razvoju zadružne misli, publicistike, prekidom u formiranju i osposobljavanju zadružnih kadrova, u poznavanju zadružnih principa u organizovanju, poslovanju i razvoju.

Pre svega, postavlja se pitanje: da li je u Zakonu o zadrugama celishodno i saglasno tradiciji definisana zadružna svojina i da li je zadrugarstvo definisano kao celovit poslovni i organizacioni sistem? Ovo su dva ključna od nekoliko temeljnih zadružnih načela. Osvrt na ova pitanja nužan je kako bi se izbegla lutanja i razvoj usmerio na iskustva proverena u praksi zadrugarstva kod nas i u Evropi.

Pogrešna definicija zadružne svojine

U članu 15. stav 3, Zakon definiše da "zadružnu svojinu čine udeli zadrugara, sredstva ostvarena poslovanjem zadruge, kao i sredstva koja je za-

druga stekla na drugi način". Što se tiče sredstava koja zadruga stiče poslovanjem, u čl. 16 Zakona određuje se da se i deo dobiti koju zadruga stiče poslovanjem i raspodeljuje u fondove zadruge. Najzad, u članu 20, određuje se da se "prestankom zadruge sredstva u zadružnoj svojini, po podmirenju obaveza prema poveriocima, raspodeljuju zadrugarima, ako statutom zadruge nije drukčije određeno".

Ovakvim odredbama po prvi put se u istu kategoriju stavljaju udeli zadrugara i sredstva koja se stvore poslovanjem zadruge. Udeli zadrugara su oduvek bili novčani izraz bitnog zadružnog principa – principa članstva u zdruzi. Udelom se zadrugar legitimiše kao član zadruge; udelom zadrugari obezbeđuju određenu (početnu) novčanu masu neophodnu za poslovanje zadruge, kao i za osnovnu komunikaciju u poslovanju sa drugim, pre svega finansijskim institucijama (banke, štedionice); najzad, udelom zadrugari definišu i svoju garanciju za poslovanje zadruge određujući svoju odgovornost u visini udela ili višestruko u odnosu na udeo. O tome se oni sporazumevaju slobodno i ono što žele upisuju u akt o osnivanju (član 5, tačka 6. Zakona). Zadružni principi su uvek isticali da se na udele i druga sredstva zadrugara može plaćati ograničena kamata, jer ulaganje zadrugariskog udela nije motivisano svrhom ukamaćivanja, nego drugim interesima zadrugara. Udeo je uvek pod određenim uslovima mogao da se povuče iz zadruge, ako zadrugar izlazi iz članstva, ili ako zadruga prestaje, po izmirenju obaveza.

Kako je zadruga uvek imala osnovni cilj "da uveća prihode ili da smanji rashode njezinih zadrugara" (tač. 2, paragraf 1. Zakona o privrednim zadrugama iz 1937. godine), Zakon je već tada sankcionisao dugogodišnju praksu zadrugarstva da "Zadruga... svoj rezervni fond ne može ni u kom slučaju deliti među svoje zadrugare" (tač. 6. prvog paragrafa istog Zakona). Time je u Zakon preneti praksa našeg zadrugarstva koje se razvijalo po doktrini Rajfajzena, i u kojoj je jedna od bitnih odrednica bila da se zadruge "konsoliduju pomoću rezervnih fondova, koji se stvaraju od postignutih poslovnih viškova. Na ovaj fond zadrugari nemaju nikakvo pravo, ni za vreme trajanja rada zadruge ni pri likvidaciji: on tada prelazi drugoj zdruzi... Ideja nedeljivog fonda odgovara načelu solidarnosti..." (G. Mladenac "Istorija zadružnih doktrina" Beograd, 1935). Isti smisao zakonskih određenja definisan je i u zakonima Jugoslavije posle rata. Tako je mogla biti stvorena vrednost zadružnih fondova svih zemljoradničkih zadruga opšteg tipa u Jugoslaviji u 1954. godini od 23 milijarde i 273 miliona dinara (Zbornik tekstova "Zadružna knjiga" Beograd 1959. – str. 252). Nema dalje podataka o kretanju za-

družnih fondova, ali ovaj podatak može da ilustruje veličinu vrednosti zadružne imovine prenete bez naknade u društvenu svojinu.

Koliko Zakon o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90) sa razlogom određuje obavezu vraćanja zadružne imovine prenete drugima bez naknade, ili uknjižene u društvenu svojinu, toliko se mora postaviti pitanje celishodnosti odredbe o pravu zadrugara da statutom odrede da li će sredstva u zadružnoj svojini biti deljiva zadrugarima ili ne (čl. 20 Zakona). Ako ništa drugo, Zakon bi morao da pođe od činjenice da su ranije sredstva u zadružnoj svojini stvarana kao nedeljiva, pa njih ne mogu deliti ni neki novi zadrugari makar bili i pravni sledbenici ranijih. Ako zakonodavac izričito želi da kategoriju zadružne svojine definiše na nov način, onda bi bilo nužno da razdvoji zadružne udele od imovine koja se stiče radom i poslovanjem. Zatim, ako se u stogodišnjem iskustvu našeg zadrugarstva fondovi zadruga stvaraju bez prava zadrugara na podelu, nisu poznati razlozi za promenu u smislu deljivosti koju Zakon sada utvrđuje. To je kardinalna promena doktrine dosadašnjeg razvoja, o kojoj bi u najmanju ruku bilo nužno obaviti opsežniju stručnu raspravu, kao i širu među zadrugarima.

Ako zakonodavac izričito želi da promeni stogodišnju praksu zadrugarstva, te da propiše pravo deljivosti zadružnih fondova, onda bi bilo nužno da se definiše da se to pravo može odnositi isključivo na imovinu stvorenu u poslovanju od stupanja na snagu ovog Zakona. Niti principijelno, ni pravno, ne bi bilo prihvatljivo da sadašnji Zakon zadire u ključna pravila ranijih zakona, a pogotovo što bi sadašnji i budući zadrugari mogli zloupotrebiti dato pravo, pa prisvajati i onaj deo imovine u čijem stvaranju nisu učestvovali.

Ako bi se otvorila rasprava o celishodnosti prava zadrugara na podelu zadružnih fondova u slučaju prestanka zadruge, i danas bi bilo znatno više suštinskih razloga da se raniji princip nedeljivosti ne menja.

Izostavljen zadružni poslovni sistem

Drugo pitanje postavljeno na početku – da li je zadrugarstvo definisano kao celovit osnovni i organizacioni sistem? – takođe je od suštinskog značaja za procenu delotvornosti i uspešne primene Zakona.

Ovo pitanje u zadrugarstvu značajno je još od samih početaka zadružnog organizovanja. Još su Ročdelski pioniri ovo definisali u svojim principima, čija se primena u međunarodnom zadrugarstvu prati do danas. Gromo-

slav Mladenac u svojoj "Istoriji zadružnih doktrina" (Beograd 1935. str. 65, 66) u poglavlju o "Ročdelskim pionirima" kaže: "Ali zadruga sama, ma kako da je moćna, ne može uspeti da organizuje velika preduzeća, racionalizirane fabrike, za proizvodnju artikala potrebnih za potrošnju članova. Ova obaveza spada uopšte na trgovačke saveze zadruga, na prodavnice na veliko.

Načelo **saveznog sistema** proističe prirodno iz ideje, koja je isto tako zasnovana na zadružnom sistemu. Kako zadruga udružuje lica u cilju zajedničkog zadovoljavanja izvesnih potreba, to se i razne zadružne ćelije, primenjujući načela solidarnosti, udružuju radi zajedničkog vršenja izvesnih poslova, poglavito nabavke i proizvodnje.

Ideja saveznog sistema je od veoma velike važnosti u potrošačkom zadrugarstvu. Usamljena zadruga je uopšte i suviše slaba da bi mogla konkurisati trgovcima..."

Na Kongresu Međunarodnog zadružnog saveza u Beču 1930. godine formiran je "Odbor ročdelskih načela", čija je dužnost "da istražuje u kojoj se meri primenjuju ročdelska pravila kod zadružnih organizacija različitih zemalja. Takva komisija je 1965. godine održala deo zasedanja i u Beogradu, ali je tada već mogla da vidi drastične primere raspada našeg zadrugarstva. Nije bilo ni Zadružnog saveza, nego su komunicirali sa Savetom za zadrugarstvo PKJ.

Ideja povezivanja i organizovanja zadruga u saveze stara je koliko i zadrugarstvo. Ročdelski pioniri počinju 1843. godine (početak zadrugarstva je raniji).

Rajfajzen 1872. godine osniva prvi Rajnski savez, a 1877. stvoren je Savez zemljoradničkih zadruga Rajfajzenovog tipa. On se 1930. godine ujedinio se sa Savezom zemljoradničkih zadruga Hasovog tipa. Ovo se ističe zato što su se zadružne organizacije u jugoslovenskim zemljama i posle u Jugoslaviji razvijale najviše pod uticajem ovih zadružnih doktrina.

Organizovanje zadruga u zadružne saveze omogućilo je u heterogenom zadružnom pokretu elastičnu, ali principijelno ujednačenu primenu međunarodno priznatih zadružnih načela. Zahvaljujući tome nisu mogle da se smatraju zadružnim one organizacije koje su suštinski odstupale od tih načela. Jedan od bitnih principa kroz čitavu istoriju zadrugarstva bio je princip autonomije. Na Kongresu 1904. u Budimpešti ističe se "nezavisnost zadružnih ustanova" i u odnosu na pomoć države da "autonomija pokreta ne treba da bude ni na koji način ograničena". Autonomija se ističe i na kongresima u Ham-

burgu i Kopenhagenu, kao i 1912. na kongresu u Turu, a i kasnije. Ističući heterogenost zadružnog pokreta, G. Mladenac 1935. navodi da je samo u sovjetskoj Rusiji i fašističkoj Italiji zadružni pokret izgubio svoju autonomiju i silom stavljen u službu vladajućeg režima. Nisu nam poznate kasnije ocene zadružnih pisaca, kao ni ocene o promenama u zadrugarstvu Jugoslavije.

Sada, kad Zakon o zadrugama ponovo uspostavlja zadružno privređivanje i poslovanje kao značajan poslovni segment na tržištu, mora se zapaziti da se u nužnoj meri definiše zadruga i zadružno preduzeće, a da se drugi delovi zadružnog sistema kao štedionice, banke, berze, zadružni savezi samo ovlaš pominju. Principom "deregulacije" može se donekle objasniti ograničenost osvrta na štedionice, berze, i slično, jer se može smatrati da se to reguliše opštim propisima za takve organizacije. Odsustvo bližeg i potpunijeg uređivanja kako se zadruga i zadružne organizacije organizuju u sistem zadružnih saveza, mora se zapaziti kao praznina u Zakonu. Takva praznina je utoliko zapaženija što se sada javlja prvi put u našem zakonodavstvu.

Zakon o privrednim zadrugama Jugoslavije usvojen 1937. godine sadržao je detaljne odredbe o organizovanju, poslovanju i upravljanju u zadrugama i zadružnim savezima. Zadružne saveze je definisao kao poslovne i revizijske, a posebno je imao odredbe o funkcijama Glavnog zadružnog saveza. Uz neke kritike koje je o tome Zakonu i rekao prof. dr M. Vučković, može se reći da je on pre svega uspešno kodifikovao bogato iskustvo zadružnog organizovanja u Jugoslaviji do toga vremena, i da je naše zadrugarstvo istinski izveo na nivo zadrugarstva tadašnjih najrazvijenijih zemalja Evrope. U zemlji izrazitog i specifičnog društvenog i političkog pluralizma kakva je bila tada Jugoslavija, zahvaljujući tome Zakonu, zadrugarstvo je moglo da ostane izvan politike i religije, što je jedan od bitnih zadružnih principa. Razume se, političke stranke nisu ni onda bile ravnodušne prema zadrugarstvu. Može se reći da su nešto više upliva imale one stranke koje su naginjale socijalnoj pravdi.

Uostalom, taj nestranački karakter zadrugarstva svakako je olakšao njegovo uklapanje u novi poredak posle Drugog svetskog rata u zemlji.

Zakoni o zadrugama, sve do raspada sistema šezdesetih godina, u novom poretku zemlje nisu bitno menjali osnovnu regulativu. Zablude o perspektivi i svemoći "narodne trgovine" ništile su potrošačke, nabavno-prodajne zadruga, poslovne saveze i celokupnu poslovnu strukturu zadrugarstva. Mnoge, i danas poznate, trgovinske organizacije, nastale su na kapitalu i poslovnim sadržajima poslovnih zadružnih saveza, i Zakon se nije usudio da

naznači mogućnost prepoznavanja i vraćanja toga dela zadružne imovine. Zatim su se raspale mnoge zadruge, a u onima koje su ostale umnogome se odstupilo od zadružnih načela, kao što su članstvo, zadružni udeli, solidarnost, prava u upravljanju, zadružni sistem i slično.

U krugovima koji se sada bave zadrugarstvom, uglavnom nema nužnog poznavanja i razumevnaja za celinu svih sedam međunarodno priznatih zadružnih principa. Ne uzima se ni dovoljno u obzir da su principi primenljivi samo ako se realizuju kao celina, a ne u delovima ili po nekom parcijalnom izboru. Čak i među onima koji se više bave zadrugarstvom, nema dovoljno celovitog i produbljenog pogleda na uslove i nužna pravila obnove našeg zadrugarstva, u skladu sa njegovim bogatim i proverenim iskustvom.

Izlaganje na raspravi u ZSJ, septembar 1990.

Zadrugarstvo – koreni i perspektive

Zadrugarstvo u Srbiji približava se stotoj godišnjici nastanka. U selu Vranovu kod Smedereva osnovana je 1894. godine prva zemljoradnička zadruha. Od tada se zadruge brzo razvijaju i brojno jačaju olakšavajući vezivanje naturalnog seljačkog gazdinstva za tržište, odnosno prodor kapitalizma u poljoprivredu. Zahvaljujući snažnom razvoju, zadrugarstvo Srbije je sa još deset zemalja bilo i osnivač Međunarodnog zadružnog saveza 1895. godine u Londonu. Članstvo u Međunarodnom savezu preneto je na Zadružni savez prve i druge Jugoslavije, i traje i sada.

Razvoj našeg zadrugarstva nije išao ujednačenim tokom. U Jugoslaviji 1918-1941. ostvaren je značajan razvoj, kako po broju i vrstama zadruga, tako i po poslovnim rezultatima. Tako je 1939. godine na prostoru Jugoslavije bilo 11.309 zadruga, dok ih na kraju rata ima 5.140, ali se njihov broj već na kraju 1945. godine diže na 9.616.

Zadružno organizovanje u cilju privređivanja i poslovanja javlja se još u najstarijim oblicima ljudskih zajednica, ali zadrugarstvo, kako ga danas znamo, tvorevina je savremene kapitalističke organizacije društva. Snažna ekspanzija kapitalizma, koliko na jednoj strani razvija i ojačava krupne i moćne na tržištu, toliko na drugoj strani sve više steže male i sitne i preti im uništenjem. Mali proizvođači ili potrošači zbog toga osećaju nužnost nalaženja oblika organizovanja i udruživanja kako bi opstali na tržištu. To najbolje objašnjava jedna definicija zadruge koju daje zadružni pisac i istoričar Gromoslav Mladenac u svojoj "Istoriji zadružnih doktrina", koja je prevedena i štampana u Beogradu 1935. godine. On za zadruge kaže: "To su udruženja lica, malih proizvođača ili potrošača, koji su se dobrovoljno udružili da ostvare izvesne zajedničke ciljeve, uzajamnim pomaganjem, pomoću jednog zajedničkog privrednog preduzeća, koje radi sa sredstvima svih i na zajednički rizik."

Eksproprisana zadružna imovina

Prvih deset-petnaest godina posle Drugog svetskog rata zadrugarstvo je kod nas podsticano, s obzirom da je imalo značajnu ulogu u obnovi i izgradnji ratom opustošene zemlje. Kasnije, uvođenjem novih specifičnih oblika organizovanja socijalističkih privrednih subjekata, zadruga sve više postaju organizacije koje takođe treba da posluže ukidanju ili prevazilaženju privatne svojine. U skladu sa tim, one se u društveno-ekonomskom sistemu sve više izjednačuju sa društvenim preduzećima. Štaviše, sva imovina zadružnih fondova proglašava se društvenom svojinom. Na taj način je izvršena još jedna osobena eksproprijacija imovine od zadrugara, samo nazvana drugim imenom. Prema podacima iz poslovne 1956. godine, ukupna vrednost imovine zadruga prenete u društvenu svojinu iznosila je 82 miliona i 319 hiljada dolara (računajući tadašnju vrednost dolara 300 dinara).^{*} U tome je vrednost zadrugarskih udela koji su se vodili na ime svakog zadrugara, zatim vrednost zadružnih zgrada, mašina i inventara, zemljišta i drugih sredstava.

Taj period "podruštvljavanja" zadruga praćen je i kobnom epizodom seljačkih radnih zadruga, od kojih se već 1953. godine odustalo. To je ipak bilo dovoljno da zadruga u javnosti steknu dosta negativnih obeležja, kojih se ni do danas nisu sasvim oslobodile. Tome je doprinelo i znatno napuštanje međunarodno priznatih zadružnih principa, koji se u svetu primenjuju u poslovanju zadruga, i koji još nisu dovoljno i svuda ponovo uspostavljeni. U tome periodu zastao je i razvoj i kontinuitet stručne i naučne misli i publicistike o zadrugarstvu. Polazeći od toga, a imajući u vidu radikalne promene društveno-ekonomskog sistema u zemlji, sada se nameće potreba vraćanja zadrugarstvu i kroz pisanu reč. Pored ostalog, neće biti suvišno podsetiti i na društveno-ekonomske uslove i nosioce nastanka zadrugarstva kod nas i u svetu. Možda bi to izazvalo više poštovanja prema zadrugarstvu danas i prema brojnim zadrugarima i stručnjacima koji im pomažu često bez dovoljno podrške.

Ponovo zadruga

Vraćanje tržištu i društvenim odnosima koji iz toga proizlaze, neće ni sada kod nas poštediti male proizvođače i potrošače, nego će ih dovesti u položaj da se, tražeći opstanak, udružuju. Zadruga im se kao i u drugim

^{*} Prema podatku dr M. Vučković, str. 252, "Zbornik" Zadružna knjiga Beograd, 1959.

evropskim zemljama nudi kao pogodna forma da se bore za opstanak "uzajamnim pomaganjem, pomoću zajedničkog privrednog preduzeća, koje radi sa sredstvima svih i na zajednički rizik" – kako je rečeno u već pomenutoj definiciji doktora Mladenca.

Ako pogledamo, za početak, kako na društveno-ekonomske uslove za nastanak i razvoj zadrugarstva gledaju bar dva od brojnih zadružnih mislilaca (u različito vreme i koji se u svemu baš i ne slažu) i to pomenuti dr Gro-moslav Mladenac, rumunski naučnik, rođen 1891. godine, koji je tridesetih godina ovog veka bio profesor na Akademiji visokih trgovačkih i industrijskih nauka u Bukureštu (on sam kaže da je interesovanje za socijalna pitanja nasledio od oca koji je bio Srbin iz okoline Niša), i drugi – prof. dr Mihailo Vučković, profesor na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, možemo se uveriti da se zadrugarstvo javlja kao jedan od odgovora na nejednakosti i surove odnose na tržištu u savremenom kapitalizmu.

Mladenac ističe da je savremeni kapitalizam neosporno uspeo da podigne na do sada nepoznate stupnjeve, ne samo nivo ekonomske organizacije društva, poboljšanom tehnikom i zavođenjem racionalnih metoda organizacije i uprave preduzeća već i nivo kulturnog života. Nažalost, kapitalizam, kaže on, ima, pored ovih sjajnih, i svoje mračne strane. Njegovi nedostaci su socijalne i ekonomske prirode... On dalje navodi da su "proizašle veće socijalne razlike između klasa i grupacija i veće razlike u stanju imovine pojedinaca. Uvek je bilo bogatih i siromašnih, ali nikad nije moglo da dođe tako brzo obogaćivanje i osiromašenje kao danas, u doba savremenog kapitalizma"... On dalje ističe da je prirodno što nastupaju reakcije protiv nedostataka takvog društvenog poretka; da te reakcije mogu proisticati od javne vlasti – države, ali i od privatne inicijative. Jedan od oblika koji primenjuje privatna inicijativa, jeste *slobodna zadruga* u njenom savremenom obliku. Prof. Vučković razmatra pet vrsta definicija zadruga od kojih svaka odgovara određenim društvenim uslovima i pogledima autora i pravca koji ih daju. On izvodi svoju, opštu: "Zadruga su kolektivne ekonomske organizacije čije ciljeve i zadatke, formu i sadržinu, pravu ulogu i sam karakter u krajnoj liniji određuju društveni uslovi u kojima one nastaju, deluju i prestaju."

Moglo bi ovo barem da opomene one koji danas gledaju na zadruga sa potcenjivanjem.

Za Reviju "Selo", 1993.

Nužnost donošenja novog zakona o zadrugama

Važeći Zakon o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90), pored nekih podsticaja osnivanju i poslovanju zadruga, sadrži i znatne smetnje, ograničenja uspešnom zadružnom organizovanju, poslovanju i razvoju, pa i neka antizadružna opredeljenja.

Zakon, pre svega, nije ni celovito ni dosledno uzeo u obzir važećih šest zadružnih principa koji su uneti i u Statut Međunarodnog zadružnog saveza, ne vodeći pri tom računa da je jugoslovensko zadrugarstvo učlanjeno u taj Savez i da je preko Zadružnog saveza kraljevine Srbije i osnivač toga Saveza 1895. godine u Londonu.

Zatim, Zakon po prvi put u našoj zakonodavnoj praksi uvodi, sasvim nepotrebno, kategoriju *zadružna svojina* izazivajući time zabune i nedoumice praktične i teorijske prirode, kao i asocijacije na anonimnu svojinu (kao društvena). Pri tome Zakon daje i sasvim neodrživu definiciju te svojine u koju stavlja u isti zbir i udele zadrugara, a i sredstva stečena poslovanjem zadruga, kao i sredstva koja zadruga stiče na drugi način (valjda pokloni i tome slično). Ali da bi obeležio razliku od društvene svojine, Zakon određuje da zadrugari među sobom dele "zadružnu svojinu" u slučaju prestanka zadruga.

S obzirom da je Zakon propisao i obavezu vraćanja imovine zadruga koja je oduzeta ranijim zadrugama, on je namerno, ili nenamerno, uveo ono protiv čega je još Šarl Žid bio: da se... "ne dozvoli onima koji radi ličnog bogaćenja, nestrpljivi da se koriste dobitkom, namerno izazivaju bankrotstvo i prestanak zadruga"... Zakon je, dakle, ukinuo zadruzi osobine ozbiljne, trajne, odgovorne i ekonomski stabilne organizacije. Ako hoće da joj vrati te osobine, on bi morao da propiše da su zadrugarski udeli novčani izraz i dokaz članstva u zadruzi, podloga ekonomske odgovornosti članova za poslovanje zadruga sa jemstvom u istoj ili višestrukoj visini, da se na udelima ne

stiče profit putem kamate i da se oni vraćaju zadrugaru ako napušta članstvo, pod uslovom da nisu utrošeni za pokriće gubitaka ili na drugi način opterećeni na bazi jemstva.

Zakon bi, takođe, morao da propiše obavezu da zadrugari jedan deo sredstava stečenih poslovanjem zadruga (poslovni višak), koja imaju pravo da podele među sobom u srazmeri sa obimom svog poslovanja u okviru zadruga, izdvajaju i ostavljaju u rezervni fond zadruga. Imovina rezervnog fonda, kao i imovina drugih fondova koje ustanovi zadruga (za obrazovanje i tome slično), može se upotrebiti samo za pokrivanje eventualnih poslovnih gubitaka ili za izmirenje obaveza prema poslovnim partnerima u slučaju stečaja, ali ni u kom slučaju za podelu među zadrugarima. Ona mora ostati očuvana da bi se koristila kao potpora za osnivanje nove zadruga ili za opšte zadružne potrebe, ako se u datom roku ne osnuje nova zadruga. Zbog toga je ranije Zakon sadržao odredbe o obavezi zadružnog saveza da čuva i raspoláže tom imovinom.

Ako se ovo ne bi izmenilo u odnosu na važeći zakon, zadruga bi bila na tržištu nesolidna organizacija sa kojom je rizik poslovati, jer njeni zadrugari svakog časa mogu izazvati njen prestanak da bi se domogli akumulirane imovine. Štaviše, ne samo spoljni poslovni partneri, nego ni zadrugari nisu u njoj sigurni, jer oni koji poslovanje svojih imanja dugoročno vezuju i usmeravaju prema zadruzi neprekidno moraju da strahuju od onih koji bi hteli da prisvoje nešto od imovine stečene ranije i koje su sticali i neki raniji zadrugari.

Zadružna imovina – privatna

S tim u vezi proizlazi da je kategorija *zadružna svojina* sasvim nepotrebno uneta u zakon, i da je treba u novom zakonu izostaviti. Imovina u zadruzi je privatna jer je zadruga sinteza privatnih poslovnih interesa zadrugara. Ni jedan zadrugar ne gubi svojstva samostalnog poslovnog subjekta, samo su oni udružili neke od svojih funkcija u cilju boljih efekata na tržištu i zadruga im obavlja te funkcije. Deo svog poslovnog viška oni ostavljaju u fondovima da bi zadrugu osposobili i činili jačom, kako bi im još bolje služila. To što ne mogu da podele i ono što je u fondovima, nije nastajanje neke nove zadružne svojine otuđene od njih, nego je samo izraz njihovog interesa da im zadruga bude trajno sve jača i sposobnija kako bi trajno pratila ostvarenje razvojnih interesa njihovih imanja, radnji ili odgovarajućih poslovnih jedinica, čije poslovanje na tržištu u celini ili delimično realizuju preko zadruga.

Zakon o zadrugama bi morao da obeleži sve osobenosti zadruga po kojima se one razlikuju od preduzeća i radnji. Kao što zakon o preduzećima čini preduzeća uporedivim sa preduzećima u svetu, tako i zakon o zadrugama mora da učini zadruge uporedivim sa zadrugama u svetu. Ovo i nije teško s obzirom da su poznati principi zadružnog organizovanja i poslovanja i da zadrugarstvo kod nas ima skoro stogodišnju tradiciju, samo ga treba osloboditi naslaga kvazizadrugarstva, koje su se nataložile poslednjih decenija kod nas. Ako je G. Mladenac tridesetih godina rekao da je zadrugarstvo samo u fašističkoj Italiji i sovjetskoj Rusiji stavljeno u službu vladajućeg poretka, a da je u ostalim zemljama izvan režima i politike, za naše zadrugarstvo se ne bi moglo čak reći ni da je u službi režima, već da je do te mere na putu napuštanja zadružnih principa da se sve više pretvara u kvazizadrugarstvo. To niti koristi režimu niti zadrugarstvu, već sve više ide potpunoj negaciji i kompromitaciji zadruge kao specifične poslovne organizacije. Dovoljno je samo pogledati novinske tekstove i oglase, pa se može videti da se javljaju "privatne", "deoničarske" i razne druge zadruge; da se javljaju firme koje se bave osnivanjem zadruga; u Beogradu – samo se pet odazvalo inicijativi za osnivanje Saveza potrošačkih zadruga, ostale nisu ni za kakvu međusobnu poslovnu niti organizacionu komunikaciju. Neke su registrovane na kućne adrese nekog od osnivača (možda su to "privatne"), a nema institucije koja bi izvršila uvid u njihovo poslovanje i primenu zadružnih principa.

Poznato je da je jedan od zadružnih principa međuzadružna saradnja, od lokalnog, preko regionalnog i nacionalnog, do međunarodnog nivoa. Zadruge, dakle ne mogu biti zatvorene i izolovane. Zakon koji je na snazi, po prvi put kod nas ukida zadrugarstvo kao sistem nudeći zadrugama "slobodu" udruživanja. Već do sada je postignuto da je rezultat te slobode kvazi- zadrugarstvo novih "zadruga" i slabi efekti onih zadružnih saveza koji su se zatekli, jer njihova uloga nije jasno i izričito definisana. Zbog toga bi novi zakon morao u potpunosti i dosledno da postavi i razreši pitanje udruživanja u zadružne saveze, bar kao što je to bilo u Zakonu iz 1937. godine i kasnije. Lažna je dilema: dobrovoljno ili obavezno udruživanje u zadružne saveze, a pravo je pitanje da li se hoće zadrugarstvo kao celovit i uspešan poslovni sistem, uporediv sa takvim sistemima u svetu i sposoban za saradnju sa njima, ili se hoće neuspešne izolovane sitne organizacije, nesposobne u dodiru sa krupnim firmama na tržištu.

Kad je u pitanju udruživanje zadruga u zadružne saveze, nužno bi bilo prekinuti sadašnju praksu i zakonsku regulativu po kojoj su zadruge oba-

vezne na udruživanje u Privrednu komoru Jugoslavije i privredne komore, a dobrovoljno se mogu udruživati u zadružne saveze. To još jednom potvrđuje da su zadruge isto što i preduzeća što je nonsens i primer neponovljiv u svetu. Privredne komore mogu biti asocijacije za preduzeća, dok zadrugama asocijacije mogu biti samo zadružni savezi. Savezi moraju biti autonomne i nezavisne asocijacije u koje se zadruge udružuju na regionalnom, pokrajinskom, republičkom i saveznom nivou. Oni za zadruge treba da obavljaju sve poslove koje zadruga obavlja zadrugarima i još poslove razmene iskustava, koordinacije, odnosa sa organima države, obrazovanja i međunarodne saradnje. U njima mora biti organizovana i zadružna revizija, koja bi ostvarivala uvid u poslovanje i primenu zadružnih principa.

Dvostruko oporezivanje članova

Zakon nije potpuno ni dosledno definisao razlike između preduzeća i zadruga. U tom je, čini se, i najveća nepravda, a možda i podvala – makar i nesvesna, učinjena zadrugama. Čak je data i odredba, u članu 29, da se u određenim detaljima primenjuju na zadruge odredbe Zakona o preduzećima, ako samim zakonom nije drukčije uređeno. Iz tih razloga sve do sada su metodi poslovanja i obračuna poslovnih rezultata i zakonskih obaveza za zadruge potpuno isti kao i za preduzeća. Teško je naći zadrugu koja svoj poslovni rezultat iskazuje kao sintezu poslovnih rezultata svojih zadrugara i koja njima stavlja na raspolaganje celokupan poslovni rezultat. Po sadašnjim propisima, zadrugar ne može biti poslovni činilac kao sastavni deo zadruge. On je prinuđen da bude poslovni partner zadruge u ulozi kupca ili prodavca. Drugim rečima, svejedno je da li zadrugar posluje sa zadrugom ili sa bilo kojim preduzećem. Zakon, kao ni drugi propisi o poslovanju, ne uvažava činjenicu da su zadrugari kao samostalni subjekti izmirili i izmiruju sve društvene obaveze, nego ih, bez obzira na to, sve obaveze čekaju još jedanput i naplaćuju se preko obračuna poslovnog rezultata zadruge, uzimajući zadrugu kao zasebno preduzeće u poslovnom lancu na tržištu. Zakon bi morao da uredi zadrugu kao poslovnu sintezu zadrugara, jer ona i ima ulogu da ukрупnjuje njihove poslovne interese i da njih kao sitne subjekte čini sposobnijima i uspešnijima na tržištu. Tako bi poslovni rezultat i višak pripadali zadrugarima, i zadruga bi bila njihova organizacija. Ako se ovo ne uredi, ostaće i dalje stanje haosa koje vlada i u kome se bez smetnji zadruge, kao nigde u svetu, pretvaraju u preduzeća, deoničarska društva. (Poznato je da je jedna glasovita

privatna banka u Beogradu nastala od štedno-kreditne zadruge, a jedna građevinsko-stambena korporacija od stambene zadruge...).

Ovo je osvrst samo na neka od suštinskih pitanja koja bi bilo nužno urediti novim zakonom o zadrugama, a koja važeći zakon nije dobro rešio. U nastojanju da se postignu odgovarajuća rešenja, ne bi bilo dobro da se pretera u detaljisanju, jer bi to nosilo rizik da se preterano šablonizuje organizovanje i poslovanje zadruga, a to se izbegava u savremenoj praksi zakonodavstva, koja sve više primenjuje princip deregulacije. Savezni zakon o zadrugama trebalo bi da sadrži sve odredbe o organizovanju, poslovanju i upravljanju zadrugama tako da ne bude potrebno donošenje republičkih zakona o zadrugama. Takođe, zakon o zadrugama mogao bi da uredi celokupnu materiju zadrugarstva i da isključi potrebu posebnih propisa o zadrugama pojedinih delatnosti. To je moguće ako se prihvati činjenica da su zadružni principi isti za celokupno zadrugarstvo. Razlike i osobenosti pojedinih delatnosti u kojima se osnivaju i posluju zadruge kao zemljoradničke, stambene, zanatske, potrošačke, đачke i studentske, omladinske i druge, mogu se ispoljavati u zasebnim zadružnim savezima objedinjenim u jedan glavni republički, odnosno savezni, s tim da i oni budu znatno drukčiji od sadašnjih.

Najzad, zakon bi morao da uredi i dosledno i efikasno vraćanje imovine koja je od 1945. godine oduzeta zadrugama, ali ne samo načelno i nejasno kao što je u sadašnjem, pa ni u posebnom republičkom Zakonu.

Privredni sistem zemlje ostaće nepotpuno uređen ako se ne donese novi zakon o zadrugama. Proces privatizacije sprovodiće se nedosledno ako se ne uzme u obzir da je zadružno organizovanje i poslovanje izraz i podrška privatnoj inicijativi i ako se ne želi nasilje nad sitnim ili malim poslovnim subjektima u bilo kojoj delatnosti.

Izlaganje na raspravi u ZSJ, oktobar 1992, Beograd

Zadružni principi – uslov uspešnog razvoja i poslovanja zadruga

Na uznemirenoj političkoj sceni u poslednje vreme pominju se i zadruge. Sasvim nezasluženo i ne svojom krivicom, one se pominju podrugljivo i sa potcenjivanjem, a pominju ih, nažalost, učeni ljudi ili oni koji sebe smatraju učenim. Dovoljno je pomenuti samo dva takva primera.

Posle razgovora predstavnika Univerziteta sa predsednikom Republike, neki od njih, nezadovoljni, rekli su u svojim komentarima nešto u smislu da on ne sme da misli da je univerzitet zemljoradnička zadruga, pa da može kako hoće. Kad je nastao spor vlade sa "Politikom", slično je u jednom televizijskom razgovoru rekao direktor jedne "nezavisne" radio-stanice – da vlada ne treba da misli da je ta znamenita novinska kuća isto što i neka zemljoradnička zadruga, pa da može tako s njom.

Svaka čast i Univerzitetu i "Politici", ovde nije reč o njima, nego o tome što i neki učeni ljudi koji znaju težinu javne reči misle da je zadruga nešto prosto i primitivno, zbog čega bi valjalo podsetiti šta je zadruga i šta bi ona trebalo da bude.

Analizirajući društveni i ekonomski poredak kapitalizma, istaknuti zadružni teoretičari isticali su da on pored svojih sjajnih strana u razvoju tehnike, zavođenju racionalnih metoda upravljanja i organizacije preduzeća, podizanju nivoa kulturnog života, ima i svoje mračne strane. Njegovi nedostaci su, kako ističe G. Mladenac (1934), ekonomske i socijalne prirode, u stvaranju ogromnih socijalnih razlika brzim obogaćivanjem i osiromašenjem. Na ovu zakonitost, kaže on, reaguje država, ali i privatna inicijativa. Jedan od oblika koji primenjuje privatna inicijativa, jeste *slobodna zadruga*, u njenom savremenom obliku. Upravo taj oblik privatne inicijative *zadruge* razvija se u našem društvu, uporedo sa drugim zemljama Evrope već skoro punih sto godina. U razvijenim zemljama Evrope zadrugari i zadruge su organizovane

u uspešne i moćne poslovne sisteme. Kod nas su opstale brojne zemljoradničke, stambene, zanatske, omladinske, a osnivaju se ponovo i potrošačke zadruge. Ima inicijativa i za osnivanje zdravstvenih i zadruga drugih delatnosti, koje su ranije postojale i koje postoje u svetu povezane u Međunarodni zadrugarski savez sa sedištem u Ženevi. Naše zadrugarstvo je među osnivačima MZS, i danas je u njegovom članstvu.

Da zadruga nije bilo kakva, niti primitivna i nižerazredna organizacija, potvrđuje i činjenica da postoje zadrugarski principi utvrđeni na kongresu Međunarodnog zadrugarskog saveza, koji se vremenom razvijaju i usavršavaju, i u novim sadržajima usvajaju i proglašavaju na kongresima MZS. Zadrugarstvo u svetu i kod nas posluje i razvija se primenjujući poznatih šest **ZADRUGARSKIH PRINCIPA**:

1. **PRINCIP ČLANSTVA**. Članstvo u zadrugi mora da bude dobrovoljno i dostupno bez ograničenja ili diskriminacije na socijalnom, političkom, rasnom ili religioznom osnovu, za sva lica koja mogu da se koriste uslugama te zadruge i koja su saglasna da snose odgovornost vezanu za članstvo.

Zadruga, dakle, mora imati članove. Ovo je bitno s obzirom da bi pažljiviji uvid pokazao da neke naše zadruge i nemaju članstvo, nego posluju kao preduzeća, s obzirom da odredbe Zakona o tome nisu izričite i da nema nikakvog sistema revizije ili kontrole koja bi to pratila. Princip "otvorenih vrata" obezbeđuje dostupnost svima bez ograničenja, kao i odvojenost zadrugarstva od religije i politike, rasnih i drugih društvenih podela. Treba posebno zapaziti poslednji deo definicije ovog principa, u kome se kaže da su članovi zadruge lica koja mogu da se koriste uslugama te zadruge i koja su saglasna da snose odgovornost vezanu za članstvo. U ovome poslednjem nalazi se principijelna i pravna podloga za **zadrugarski udeo**, pri čemu je taj udeo zadrugara novčani (materijalni) izraz članstva i ujedno pokriva za odgovornost koju zadrugari snose za poslovanje zadruge prema veličini dobrovoljno prihvaćenog jemstva. Ima, nažalost, zadruga u kojima se ne vodi evidencija ni članstva ni zadrugarskih udela, što bi bilo nužno urediti zakonom.

2. **PRINCIP DEMOKRATSKOG UPRAVLJANJA**. Zadruge su demokratske organizacije. Njihovim radom upravljaju lica izabrana ili određena od strane članova koja su njima odgovorna. Članovi zadruge se koriste istim pravom glasa (jedan član – jedan glas). U udruženjima zadruga ili njihovim poslovnim oblicima upravljanje se ostvaruje na demokratskoj osnovi, u prihvatljivoj formi.

Primenom ovog principa postiže se i osigurava da zadruge i njihove organizacije budu nezavisne i podređene jedino interesima članstva. Članovima se osigurava ravnopravnost i to lična (jedan član – jedan glas), što znači da se ne primenjuje pravo čija bi veličina u upravljanju zavisila od veličine kapitala kojom pojedinac raspolaže. Za takav interes u kome pojedinac učestvuje u upravljanju prema veličini svog kapitala, postoje preduzeća koja posluju na principu deoničkih društava, pa vlasnici kapitala mogu tamo da ostvare svoje interese. Zadruga na tome počinje da se razlikuje od preduzeća – deoničkih društava, te duboko nisu u pravu neki autori koji govore o "deoničarskim zadrugama" ili zadrugama koje posluju na principu deoničkih društava.

3. **PRINCIP OGRANIČENJA KAMATE NA KAPITAL**. Procenat akcionarskog kapitala, ako takav postoji, mora da bude strogo ograničen. Kamata na kapital i sredstva zadrugara je ograničena.

Ako se pođe od toga da je osnovno svojstvo kapitala da se on u cirkulaciji oplođuje i da se na njemu stiče dobit po osnovu kamate, primena ovog zadrugarskog principa pokazuje da zadruga nije baš najpogodnija za vlasnike kapitala. Ograničenje dobiti po osnovu kamate na kapital, upućuje zadrugare na ulaganje u povećanje poslovanja u okviru zadruge. To se postiže uvećavanjem onih delatnosti koje su bitne zadrugarima i preko kojih oni ostvaruju sve veće kupovine i prodaje u okviru poslovanja zadruge. Time se postiže i to da se isključuje mogućnost zarade jednoga člana na račun drugog, o čemu će biti još reči kasnije.

4. **PRINCIP RASPODELE POSLOVNOG REZULTATA PREMA UČEŠĆU U NJегоVOM STVARANJU**. Ekonomski (poslovni) rezultati koji se ostvaruju u radu zadruge pripadaju članovima zadruge i moraju se raspoređivati na taj način da isključe mogućnost zarade jednoga člana na račun drugog. To može biti ostvareno na osnovu statuta zadruge na sledeći način:

- izdvajanje u fondove zadruge za širenje njenog rada,
- izdvajanje za šire društvene ciljeve i potrebe,
- raspoređivanje među članovima, proporcionalno njihovom učešću u poslovanju zadruge.

Osnovno u primeni ovog zadrugarskog principa je da zadrugari ne zarađuju jedan na račun drugog i da zadruga ne može biti organizacija koja bi takvu zaradu omogućila. Ovim se takođe otklanja i zabuna koju unose neki zadrugarski aktivisti tvrdnjom da zadruga na tržištu ne treba da stiče dobit, da po-

stoje "profitne" i "neprofitne" zadruge, i tome slično. Zadruga mora nastojati da bude na tržištu u svakom slučaju uspešna, inače neće ostvariti interese zadrugara. Zadrugarima isključivo pripada poslovni rezultat i oni stoga žele da on bude što bolji. Ako je negativan, oni snose odgovornost saglasno prvom zadružnom principu i manjak pokrivaju svojim jemstvom.

Raspodela poslovnog viška (dobiti) na tri pomenuta dela isključivo pripada članovima zadruge. Time se potpuno otklanja svaka zabuna i o svojinu onog dela imovine koju zadrugari stvaraju izdvajanjem u zadružne fondove. I to je privatna svojina zadrugara, uložena u materijalnu snagu zadruge radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva, a nikako ne može biti reči o stvaranju neke anonimne "zadružne svojine", koja je sasvim nepotrebno uvedena čak i u Zakon o zadrugama iz 1990. godine. Ne menja karakter svojine imovine u zadružnim fondovima ni to što je preovlađujuće pravilo u zadružnoj praksi da su fondovi trajni i da se u propisima u većini zemalja i u pravnim aktima zadruga u svetu kao i kod nas sve do Zakona iz 1990. godine, određuje da zadrugari ne prisvajaju imovinu zadružnih fondova ni pri izlasku iz članstva, ni u slučaju prestanka (stečaja) zadruge. Zadrugari mogu povući samo svoj zadružni udeo ako nije opterećen po osnovu jemstva, a zadruga je dužna da ga vrati u očuvanoj vrednosti.

5. PRINCIP ZADRUŽNOG OBRAZOVANJA. Zadruga je, kao što se već vidi, specifična organizacija, potpuno različita od preduzeća. Kobna je greška važećeg Zakona što je odredio da se na veći deo poslovanja zadruga odnose propisi koji važe za preduzeća. U zadružnom pokretu i institucijama zadrugarstva u svetu smatra se s pravom da je ogroman broj ljudi tangiran interesima koje može uspešno da ostvaruje u zadružnim organizacijama, i da je zbog toga potrebno neprekidno ulagati u razjašnjavanje principa i metoda zadrugarstva. Ovaj princip glasi:

"Sve zadruge su dužne da izdvajaju sredstva za obrazovanje svojih članova, rukovodilaca zadruga i njihovih službenika, kao i stanovništva uopšte, razjašnjavajući svima principe i metode zadrugarstva i demokratske aspekte."

Od svog nastanka, zadruge se pridržavaju ovog principa i to je verovatno doprinelo današnjoj širini i uspešnosti zadružnih poslovnih sistema u savremenom svetu. Kod nas je to veoma zapostavljeno, pa, eto, čak i neki učeni ljudi ne znaju šta su zadruge kad ih pominju potcenjivački i podrugljivo.

6. PRINCIP ZADRUŽNE SARADNJE I POVEZANOSTI. Sve zadružne organizacije, u cilju najboljih usluga svojim članovima i stanovništvu,

dužne su da saraduju, koristeći sve praktične mogućnosti, sa drugim zadružnim organizacijama na mesnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, imajući u vidu osiguranje jedinstva zadrugarstva celoga sveta.

Ovaj zadružni princip polazi od toga da kao što zadrugar ne može sam da opstane na tržištu i da uspešno ostvaruje svoje interese, nego se udružuje u zadrugu, tako i zadruga ne može sama. I ona se mora udruživati sa drugim zadrugama, da bi zajedno, kao organizacioni i poslovni sistem, bile uspešne. Ovaj zadružni princip otklanja veštački nametnutu dilemu o zadružnim savezima, koja se kod nas, povodom rešenja u saveznom Zakonu i njegove izmene, svela samo na to da li udruživanje u saveze da bude obavezno ili dobrovoljno.

Zadrugarstvo nigde u svetu ne postoji, a da nije organizovano u zadružne saveze na lokalnom, granskom i nacionalnom nivou, dok su nacionalna zadrugarstva udružena u Međunarodni zadružni savez.

Zadrugarstvo Srbije je sa još deset zemalja osnivač Međunarodnog saveza 1895. godine u Londonu. Članstvo u toj asocijaciji sada održava Zadružni savez Jugoslavije. Sasvim drugo i za raspravu je pitanje kakvi su i šta rade sadašnji zadružni savezi, i to bi bila zahvalna tema za posebno razmatranje povodom donošenja novog Zakona o zadrugama.

Izloženih šest zadružnih principa pokazuju da zadruga nije bilo kakva, niti nižerazredna organizacija. U preobražaju društvenog i ekonomskog poretka, sa naglaskom na radikalnu privatizaciju u privredi, zadruge dobijaju sve veći značaj. Praznine i pogrešna rešenja u važećem saveznom i republičkom Zakonu o zadrugama omogućile su da znatan broj zadruga odstupa od zadružnih principa. Sve to, zajedno sa dugim vremenom prevođenja zadruga u društvenu svojinu, potire bogata i dragocena iskustva zadrugarstva Srbije i otežava komunikaciju i saradnju sa zadrugarstvom u svetu. Utoliko se više čine opravdanim sve češće inicijative da se što pre donese novi Zakon o zadrugama i da se više u javnosti govori o zadrugama na pravi način.

Uslovi tržišta i pravila koja vladaju na tržištu nisu ni malo milosrdna. Sve više će izazivati potrebu i interese zadružnog organizovanja i poslovanja. Dosledna primena zadružnih principa je uslov uspešnog poslovanja i razvoja zadruga, i jedino pod tim uslovom će se o zadrugama govoriti sa više poštovanja.

Imovina u zadruzi kao osnova za primenu i sprovođenje zadružnih principa

Suština motiva i sadržaja organizovanja i poslovanja zadruge može se iskazati time da se ona "bavi svakim nezabranjenim radom, koji može da uveća prihode ili da smanji rashode njezinih zadrugara."¹ Na taj način se, pre svega, ističe da je primarni interes i poslovni cilj zadruge da ona što bolje posluži ostvarivanju interesa zadrugara koji nju sačinjavaju. Da bi svoju zadrugu učinili što sposobnijom, zadrugari uvek nastoje da u zadruzi akumuliraju i reprodukuju izvesnu količinu, strukturu i vrednost imovine, koja bi tako izdvojena u zadruzi, izvan njihovih imanja, uspešno poslužila ostvarenju njihovih interesa. Procesom osnivanja i poslovanja zadruge formira se, održava i uvećava imovina u zadruzi iz tri osnovna izvora: 1. Udeli zadrugara, 2. Imovina koju zadruga stiče poslovanjem, 3. Pokloni i zaveštanja.

S obzirom da zadruga primenjuje u poslovanju i razvoju zadružne principe, imovina zadruge svakako služi kao materijalna osnova koja to omogućuje, prvo, okupljanjem i podsticanjem zadrugara da pristupaju zadruzi i u njenom poslovanju ostvaruju svoje interese i, drugo, vrednošću, kvalitetom i sadržajem ispoljavajući zadrugu na tržištu u svojstvu solidnog, cenjenog i prihvatljivog partnera.

Ako se pođe od toga da su zadrugari po pravilu vlasnici sitnih kapitala i egzistencijalno oslonjeni na njih, oni pred krupnim kapitalima koji vladaju tržištem, na kome se bogati dalje bogate, a siromašni osiromašuju, u zadruzi nalaze oblik svoga ukрупnjavanja udruživanjem. Primena zadružnih principa ublažava antagonizme među njima, pojačava im šanse za opstanak, bili oni proizvođači, potrošači, prodavci i kupci usluga, i tome slično. S obzirom na to, a i da pojedinačno nemaju snage ni dovoljno kapitala, zadrugari

¹ Zakon o zadrugama Kraljevine Jugoslavije 1937. god. par. 1 tačka 2

imaju interes da svoju zadrugu imovinom dignu na nivo sposobnosti da im ostvaruje interese na tržištu. S tog stanovišta može biti korisno razmotriti odnose zadrugara u zadruzi i među sobom, kroz odnose koji se iskazuju imovinom u zadruzi i primenom zadružnih principa.

Prvi zadružni princip je **princip članstva**. To znači da zadruga mora biti organizacija koju čine članovi, mora imati članstvo. Opšta ili društvena strana ovog principa sastoji se u tome da članstvo u zadruzi jedino može biti dobrovoljno, uz obavezu da je dostupno bez ograničenja ili diskriminacije na socijalnom, političkom, rasnom, ili religioznom osnovu, za sva lica koja mogu da se koriste uslugama te zadruge i koja su saglasna da snose odgovornost vezanu za članstvo.

Materijalna strana ovog principa tiče se odgovornosti člana prema poslovanju zadruge i ona se izražava **udelom zadrugara**. Udeli zadrugara se tako ispoljavaju kao novčani izraz svojstva članova u zadruzi, a istovremeno i kao vrednosno pokriće odgovornosti zadrugara za poslovanje zadruge u veličini prihvaćenog jemstva.

U praksi osnivanja i poslovanja zadruge, udeli zadrugara služe i kao početni finansijski osnov za stupanje zadruge u poslove. Kako zadrugari preuzimaju i jemstvo u visini udela ili višestruko, oni služe i kao osnova koja se može uvećati zaduženjem kod banaka i poslovnih partnera. Udeli ostaju svojina zadrugara, osim ako ih zadrugar dobrovoljno ustupi zadruzi, a zadruga je pri uspešnom poslovanju obavezna da očuva njihovu vrednost. Zadrugar ima pravo da istupi iz članstva zadruge i da povuče vrednost svoga udela po prestanku obaveza koje proističu iz jemstva. Za vreme trajanja članstva zadruga slobodno raspolaže udelima kao imovinom, koristeći ih u poslovima u kojima je najcelishodnije, u sklopu celokupne imovine. U cilju očuvanja vrednosti udela, zadruga im pripisuje izvesnu kamatu i primenjuje određene postupke revalorizacije u skladu sa svojim statutom, držeći se principa "ograničene kamate na kapital", tako da udeli ne mogu biti podloga za sticanje profita ili za učešće u raspodeli viška prihoda zadruge nad rashodima.

Drugi zadružni princip je **princip demokratskog upravljanja** u zadruzi. Sadržaj ovog principa ispoljava zadrugu kao demokratsku organizaciju ravnopravnih članova. Zadrugom upravljaju lica izabrana ili određena od strane članova koja su njima odgovorna. Članovi zadruge se koriste istim pravom glasa (jedan član – jedan glas). Ovim principom se izričito ističe da se upravljanje zadrugom ne zasniva na kapitalu i njegovoj veličini (kako je u preduzećima), već po jednakom pravu svakog zadrugara bez obzira na imo-

vinsku nejednakost među njima. Svaki od njih želi da se posluži zadrugom u cilju uvećanja svojih prihoda i smanjenja rashoda. Na tome nema među njima antagonizma, jer se svi zajedno opiru nedaćama tržišta i diskriminaciji koju im čine moćni i krupni. Njihova imovinska i poslovna nejednakost obeležiće se adekvatno pri raspodeli viška prihoda zadruge nad rashodima.

Treći zadružni princip je **princip ograničenja kamate na kapital**. Ovaj princip određuje da zadruga nije organizacija u kojoj se zarađuje kamatom na kapital, koji se njoj ustupa u cilju oplođavanja putem profita. Ovaj princip je u funkciji principa demokratskog upravljanja i učvršćivanja položaja zadrugara, koji poslovanjem u okviru zadruge ne gube pojedinačni privatni poslovni identitet. On osigurava i podstiče zadrugare da sve više svog kapitala ulažu u svoje poslovanje koje obavljaju koristeći sa zadrugom, da bi se među sobom razlikovali tek u raspodeli viška prihoda nad rashodima zadruge koji su zajednički ostvarili, ali ne jednako: svaki od njih srazmerno veličini poslovanja (kupovina i prodaja) u zadruzi. Taj cilj ih upućuje da slobodno i autonomno, prema svom interesu odlučuju o veličini ulaganja svojih delova viška u jačanje zadruge kao i u jačanje svoje poslovne sposobnosti.

Četvrti zadružni princip je **princip raspodele poslovnog rezultata prema učešću u njegovom stvaranju**. Pri definisanju poslovnog rezultata zadruge, javljaju se podeljena mišljenja. Jedni ga kao i u preduzeću smatraju za dobit, a drugi, koji to ne osporavaju, smatraju da ima zadruga kojima nije cilj dobit, nego korist zadrugara, pa se tako izvodi podela zadruga na "dobitne" i "nedobitne" (profitne i neprofitne). Takav pristup stvara zbrku i jedne zadruge izjednačuje sa preduzećima, a za druge traži olakšice, pa čak ih i zasniva na olakšicama. Polazeći od suštine motiva i sadržaja zadruge, jedino prihvatljivo je da poslovni rezultat zadruge bude definisan i iskazan kao višak **prihoda nad rashodima**. On u celini pripada zadrugarima i oni ga u skladu sa svojim statutom raspodeljuju isključujući mogućnost zarade jednog člana na račun drugog i vodeći računa da osiguraju: izdvajanje u fondove zadruge za širenje i jačanje njenog rada; izdvajanje za šire društvene ciljeve i potrebe i raspodelu među članovima, proporcionalno njihovom učešću u poslovanju zadruge.

Takvo definisanje poslovnog rezultata zadruge i njeno raspodela čini zadrugu u suštini neprofitnom organizacijom. To ne znači da ona ne teži postizanju pozitivnog rezultata. Naprotiv, ona nastoji da ostvari što veći višak prihoda, ali za svoje zadrugare. Zadrugari ostaju obveznici državi na svoja imanja, radnje, poslove, pa je neodrživo da se njihov prihod opterećuje

još i kao prihod zadruge. Imovinu zadruge će zadrugari uvećavati izdvajanjem za njeno osposobljavanje, širenje i razvoj u domenu sopstvenih interesa. Tako se u zadrugama grade zadružne zgrade, prodajni, prerađivački i slični kapaciteti, mašine i druga sredstva i oprema, i tako dalje. To je imovina u koju zadrugari ulažu permanentno i trajano. Ta imovina svojom strukturom, kvalitetom i vrednošću ne samo da čini zadrugu sposobnijom u poslovanju nego služi i kao materijalna podloga i garancija za poslovne poduhvate, kao i kod svake poslovne firme na tržištu. Nastajanje i proširena reprodukcija ove imovine ima svoju potpuno prepoznatljivu genezu: ona nastaje iz viška koji pripada zadrugarima – njihovom odlukom. Prema stogodišnjem iskustvu, ova je imovina nedeljiva među zadrugarima, ni u slučaju izlaska pojedinih članova iz članstva zadruge, ni u slučaju prestanka zadruge ako preostane po izmirenju obaveza. Nedeljivost ove imovine ne daje joj epitet anonimnosti i ne čini je svojinom bez titulara, kakva je bila društvena svojina, iako se može nazvati zadružnom svojinom. Uvođenje principa njene deljivosti među zadrugarima, kakvih zalaganja ima i kako je uređeno Zakonom iz 1990. godine, po prvi put kod nas, značilo bi nasilje nad proverenim iskustvom i otvaranje mogućnosti gašenja zadruge iz koristoljublja pojedinih zadrugara kad god to njima odgovara, što bi u krajnjem zadrugu kompromitovalo kao poslovnu organizaciju i učinilo nepouzdanim partnerom među subjektima u poslovnom svetu.

Nedeljivost imovine unete u fond rezervi i neke fondove ključne za trajne poslovne funkcije zadruge, nije izraz uskraćivanja prava zadrugarima na deo viška prihoda koji im pripada, nego je to znatno više proizvod iskustva i izraz dugoročne i trajne potrebe zadrugara da imaju uspešnu zadrugu.

Može se desiti da zadruga doživi i poslovne neuspehe, kao i svaka firma na tržištu, iz raznih razloga. U slučaju gubitaka ili stečaja, obaveze zadruge podmiriće se iz vrednosti imovine njenih fondova, zatim iz udela zadrugara uključiv i naplativu vrednost preuzetog jemstva po osnovi udela. Vrednost udela koji nisu ugovorom preneti zadruzi vratiće se zadrugarima po izmirenju obaveza i prestanku jemstva. Deo vrednosti imovine iz rezervi i drugih fondova, koji preostane, prema ranijim zakonima do 1990. godine i iskustvu kod nas i u više evropskih zemalja, ne vraća se zadrugarima i ne deli među njima, već ostaje sa namenom da posluži kao deo osnove za osnivanje nove zadruge. To znači da, ako je sticajem okolnosti prestala zadruga, nije prestao interes zadrugara da imaju zadrugu. Taj interes je trajan isto kako je trajan interes očuvanja i unapređenja sopstvenog imanja, pa bilo ono ga-

zdistvo, radnja, ili potrošačko domaćinstvo. Taj interes je motivisao zadrugare da deo svog viška ostave u imovini zadruga, kao što ih nadalje upućuje da nastave zadržno poslovanje osnivajući novu zadrugu i računajući na deo preostale vrednosti imovine prethodne zadruga.

Peti, **princip zadržnog obrazovanja** i šesti, **princip zadržne saradnje i povezanosti**, oslonjeni su takođe na imovinu koju zadrugari ostavljaju u zadrugama za njihovo jačanje i osposobljavanje.

Zadržno obrazovanje je interes u koji zadrugari ulažu još od samih početaka zadržnog organizovanja. Struktura kapitalističkog društva i činioci njegovog razvoja zasnovani na profitu, upućuju zadrugare na potrebu sopstvenog osposobljavanja, kao i spremanja stručnjaka, na objašnjavanje i širenje zadržne ideje i prakse. Na ovim funkcijama javlja se i izmeštanje dela imovine zadruga izvan nje u institucije i oblike koji će služiti tome interesu (listovi, škole¹, i tome slično). Taj deo imovine izvan zadruga u zadržnim institucijama, takođe je zadržna imovina koju su stvorili zadrugari. Njome upravljaju zadruga po istim principima kao i zadrugari u zadrugi, a ona je materijalna osnova funkcija koje se obavljaju za račun zadruga i zadrugara.

Zadržna saradnja i povezanost zasnovana je na istim motivima na kojima zadrugari osnivaju zadruga i služe se (koriste) njihovim poslovanjem. Na osnovama ovog principa izrasli su moćni zadržni sistemi u organizacionom i poslovnom smislu. Pored snažnih i modernih poslovnih sistema, zadruga su povezane u regionalne i nacionalne zadržne saveze i u Međunarodni zadržni savez². Povezivanje zadruga i njihovih saveza ne čini ih u svemu uniformnim ni homogenim. Uz zadržavanje mnogih raznolikosti, osigurana je u osnovi primena zadržnih principa i objedinjuje se nastojanje zadruga za poboljšanje pozicija u društvu i na tržištu. Obavljanje ovih funkcija takođe se oslanja na deo imovine koja se usmerava ovim institucijama.

O imovini koju zadrugari pri osnivanju i kroz poslovanje ulažu i reprodukuju u zadrugi i zadržnim institucijama ima različitih shvatanja. Zakon o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90) čak je formulisao odredbu o ovoj imovini kao **zadržnoj svojini** svrstavajući u ovu kategoriju i udele zadrugara i imovinu koja nastaje poslovanjem kao i poklone i drugo. Tu se po pravi put kod nas u zakonu javlja kategorija "zadržna svojina". U ondašnjem ambijentu do toga je došlo usled rasprave o transformaciji društvene svojine i

¹ Srbija je imala zadrugarsku školu

² ZS Srbije je osnivač MZS 1895.

svojinskom pluralizmu, pa je deo zadržne strukture izdejstvovao da se u ustavni amandman i Zakon unese "zadržna svojina". Odstupanje od iskustva je i što su udele zadrugara uneti u tu "zadržnu svojinu" iako se zna da su oni u svakom slučaju svojina zadrugara, a najveću nedoslednost taj Zakon je doneo propisujući deljivost celokupne "zadržne svojine" među zadrugarima u slučaju prestanka zadruga, i što nije uredio obaveznost primene zadržnih principa, što je dovelo do pojave kvazizadruga i zloupotrebe zadržne oznake i kompromitovanja zadržnog naziva.

Sve ovo upućuje na potrebu donošenja novog zakona o zadrugama, kako bi se ova i neka druga pitanja uskladila sa suštinom, načelima i praksom zadrugarstva kod nas i u svetu.

*Prilog na okruglom stolu "Zadrugarstvo – juče, danas, sutra",
20. 4. 1995, Beograd*

Članstvo u zadrugama

Stogodišnja praksa zadrugarstva (150 godina od prve zadruge u Ročdelu) nije dovela do ujednačenja raznolikih pogleda na neke od osnovnih postavki i definicija zadružnih pojmova i kategorija. Ta heterogenost proističe, pre svega, iz raznolikih društvenih uslova zemalja, iz raznovrsnosti državnih uređenja i pravnih i drugih normi zemalja u kojima se stvaraju i razvijaju zadruge. Elastičnost i spremnost zadružnih organizacija i asocijacija na saradnju i dobre odnose uz uvažavanje razlika, omogućila je razvoj koji je dostignut. Ozbiljni zadružni pisci i analitičari (dr M. Vučković) ističu da se u zadrugarstvu raznih zemalja različito poimaju i interpretiraju i zadružni principi i definicije samih zadruga. Uz sve to, što se tiče zadružnih principa, najprihvatljivije je poći od njihove interpretacije u Statutu Međunarodnog zadrurnog saveza. Pri svim razlikama, osnovna odrednica zastupljena kod svih je **članstvo zadruge**. Dakle, zadrugu čine članovi koji nju osnivaju i dobrovoljno se učlanjuju sa ciljem da zadruga posluži poboljšanju njihovog ekonomskog i socijalnog položaja.

U Statutu MZS izričito se ističe da "... članstvo u zadrurnom društvu mora da bude dobrovoljno i dostupno bez veštačkih ograničenja, ili neke diskriminacije na socijalnom, političkom, rasnom ili religioznom osnovu, za sva lica koja mogu da se koriste uslugama tog društva i koja su saglasna da snose odgovornost vezanu za članstvo".

Protiv zloupotreba

U mnoštvu raznovrsnih definicija zadruge u zakonima i praksi više zemalja u svetu, prof. dr Mihailo Vučković (Zbornik tekstova izd. Zadrurno knjiga Beograd 1959. g. str. 152, 153) navodi pet grupa definicija i izvodi i šestu – svoju, koju smatra naučno zasnovanom. U većini njih ističe se da je

zadruga društvo lica, da su članovi zadruge lica koja se koriste zadrugom da bi popravili svoj ekonomski i društveni položaj. Zakon o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90) određuje da zadrugu osnivaju najmanje "tri poslovno sposobna lica", a u jednom komentaru Zakona stoji da se to odnosi kako na fizička, tako i na pravna lica koja imaju poslovnu sposobnost, dok se u svim ostalim misli na lica kao pojedince (čak se u jednoj kaže "ljudska bića"), fizička lica.

I dok se iz većine zadružnih definicija može zaključiti da je zadruga udruženje lica a ne kapitala, da ona članovima služi za ostvarivanje i zaštitu interesa i opstanka na tržištu, gde su izloženi konkurenciji krupnih, koji vladaju kapitalom, određenja zadruge u socijalističkim zemljama polazila su od toga da je pojedinac u tim društvima zaštićen, da zadruga nema od čega da ga štiti, nego da je ona ekonomska organizacija koja ostvaruje deo državnog plana izgradnje socijalizma. Prof. M. Vučković navodi i primer zloupotrebe zadružnog imena koju je bio omogućio Zakon o privrednim zadrugama Kraljevine Jugoslavije iz 1937. godine od strane krupnih beogradskih industrijalaca, koji su osnovali svoju "zadrugu" u cilju izigravanja poreskog zakona, kao i Prometnu zadrugu sa ograničenim jemstvom kao "pravu špekulantsku tvorevinu". Možda su ovo i bile zloupotrebe ako se pođe od stanovišta da zadruga služi pre svega sitnim imovinskim jedinicama kao poslovni oblik zaštite i opstanka na tržištu. Veći stepen zloupotrebe zadruge možemo uočiti danas kada je Zakon o zadrugama propisao da zadrugu mogu osnovati tri lica, a ne propisuje nijedan institut praćenja ni uvida u njihovo ustrojstvo i poslovanje po zadružnim principima. Tako se od tridesetak potrošačkih i drugih zadruga u Beogradu na adresama nalazi samo njih nekoliko, a ostale su na adresama privatnih stanova i ne odazivaju se ni na kakvu komunikaciju Savezu potrošačkih zadruga.

Materijalno pokriće članstva – udeli

Ako pođemo od postavke u Statutu MZS da se članovi zadruge "koriste uslugama tog društva i da su saglasni da snose odgovornost vezanu za članstvo", dolazimo do toga da članstvo u zadrugi ima (mora imati) i svoj materijalni izraz i pokriće. U praksi i u normama o zadrugarstvu to je **članski udeo** članova zadruge, čija se veličina najčešće uređuje pravilima svake zadruge. Članski udeo se ispoljava kao novčani izraz svojstva članova zadruge, a on je istovremeno i vrednosno pokriće odgovornosti članova za poslovanje zadruge u veličini deklarisanog i prihvaćenog jemstva. U praksi, jemstvo se utvrđuje višestruko u odnosu na veličinu udela. Istovremeno, udeli članova

su i novčana osnova početnog fonda sredstava za poslovanje zadruge, bilo u datoj veličini, bilo do veličine prihvaćenog jemstva. Udeli ostaju svojina članova i njihova se vrednost tokom poslovanja nastoji očuvati, ali nemaju svrhu sticanja profita putem kamate na kapital (princip ograničene kamate). U slučaju prestanka članstva, članovima se vraća udeo, ako nije opterećen na bazi jemstva. Udeli članova su po pravilu jednaki za sve, kao što je jednako i pravo upravljanja zadrugom (jedan udeo – jedan glas), a imovinska i poslovna nejednakost članova realizuje se u zadrugi pri raspodeli čistog prihoda (dobiti, ili viška prihoda nad rashodima) zadruge. U našem zadrugarstvu, kao i u više zemalja Evrope, raspodela čistog prihoda se vrši proporcionalno učešću članova u poslovanju zadruge (kupovine, prodaje, usluge...), s tim da članovi suvereno odlučuju o izdvajanju u fondove za osposobljavanje i proširenu reprodukciju zadruge pre raspodele među sobom.

U tekstovima se često **članovi zadruge** nazivaju **zadrugari**. Član zadruge je precizniji izraz, koji podrazumeva konkretno članstvo u određenoj zadrugi sa bitnim svojstvima člana, dok zadrugar može biti i širi pojam pripadnika zadružnog pokreta.

*Prilog na Okruglom stolu "Zadrugarstvo – juče, danas, sutra"
20. 4. 1995, Beograd*

Zadrugarstvo u procesu ekonomskog oporavka Jugoslavije

Veoma je značajna sama činjenica da se danas rasprava o zadrugarstvu u procesu ekonomskog oporavka Jugoslavije obavlja u najvišem rukovodstvu samostalnih sindikata Jugoslavije. Trebalo bi to da znači da je rukovodstvo Sindikata shvatilo značaj i mogućnosti zadrugarstva u očuvanju i popravljajući ekonomskog položaja radništva. To je utoliko značajnije što su samo pre nekoliko godina, kada smo pokretali prve inicijative za osnivanje potrošačkih zadruga, sindikalna rukovodstva bila protiv takvih inicijativa, smatrajući da je njihova uloga u snabdevanju radnika povoljnija i dovoljna.

Ozbiljnija procena snabdevačke uloge sindikalnih organizacija pokazala bi da je taj oblik neregularne (vaninstitucionalne) trgovine neodrživ sa stanovišta pozitivnih propisa. Smanjen uticaj radništva u upravljanju društvenim poslovima povećao je prava i obaveze državnih organa da smanje blagonaklonost prema ovom poslu. Osim toga, sanitarni, tehnološki, tehnički i drugi uslovi (osim cene), ne idu ni kupcima u korist. Svinjske polutke i komadi mesa na krovovima i u prtljažnicima automobila tužno su podsećali na iskasapljene životinjske leševе. Možda je čak i najznačajnije to što takvo snabdevanje životnim potrebama u delatnosti sindikata nema karakter stalnog i trajnog posla koji se obavljanjem reprodukuje, nego se uvek obavlja jednokratno i svaki put ispočetka. Za procenu je u sindikalnim organizacijama i koliko ih takva delatnost odvlači od glavnog posla – uređivanja odnosa sa poslodavcima i državom u borbi za povećanje plata i bolji društveni položaj radnika. Očigledno je da se materijalni i ukupan društveni položaj radništva pogoršava. Sindikat se mora time baviti, a samu funkciju snabdevanja bolje je da prepusti zadrugarstvu, jer se ono u svetu i kod nas na tome dokazalo.

Kroz istoriju radničkog pokreta mnogo knjiga je napisano o tome kako radnici dolaze na vlast i kako vladaju. Nema nijedna rečenica o tome kako radnici silaze sa vlasti! A to se kod nas događa, a vi ste prvo rukovodstvo koje

predvodi radnike u silasku sa vlasti. Ovde nije mesto ni prilika da se ulazi u to koliko oni prihvataju (pa i podržavaju?) silazak s vlasti zbog raspada zemlje i raspada društveno-ekonomskog sistema, ali činjenica je da se u životu javljaju skoro iste pojave koje su poznate iz početnih stadijuma kapitalizma. Jedna od najznačajnijih je pojava naglog i neslućenog bogaćenja jednih slojeva, a isto-vremeno naglog siromašenja drugih slojeva stanovništva. Sve mere države da ublaži te pojave su nedovoljne, ako se, u skladu sa novim društveno-ekonomskim sistemom koji se uspostavlja, u taj proces ne uključi i privatna inicijativa slojeva koji siromaše. Jedan od dokazanih oblika takve privatne inicijative je organizovanje i poslovanje potrošačkih, uslužnih i drugih zadruga. Zadruga se javlja kao oblik privatne inicijative koji na tržištu ne ide za profitom na bazi kapitala, nego se nudi da prati i podmiruje potrebe članstva. Sav njen višak prihoda pripada članstvu po zadružnim principima.

Poznati su iz literature primeri da je u nekim državama, u krizama sličnim našoj današnjoj, država bila iznenađena i zadovoljna "krajnje nekori-stoljubivom funkcijom zadruga", koje su bolje nego trgovci dostavljale stanovništvu kritične artikle. Kod nas danas, vlada krajnje odbojan stav vlasti prema zadrugama. Možda je to i zbog kvazizadruga, kojih ima na bazi važećeg zakona i njegovih slabosti, ali verovatno više iz razloga dominacije društvene trgovine koja se nalazi u procesu privatizacije, a i zbog neznanja.

Bilo bi zato dragoceno ako bi se, kao rezultat ove rasprave, predložilo najvišem rukovodstvu sindikata, i ono usvojilo stav o potrebi i korisnosti pokretanja inicijativa i organizovanja potrošačko-uslužnih i drugih zadruga, i pružila podrška onima koje postoje.

Jedna od zabluda i prevara je da će ulogu povoljnog snabdevača radnika obaviti diskontne prodavnice trgovinskih preduzeća locirane u kolektivima. One su ipak prodavnice preduzeća koja prate i stvaraju profit. Zadruga nije preduzeće! Ona je izraz i poslovna sinteza interesa zadrugara – članova. Dok u preduzeću profit dele vlasnici kapitala prema veličini i vrednosti deonice, u zadruzi prihod pripada zadrugarima srazmerno vrednosti kupovina i drugim zadružnim principima. Besmisleno je zadruge deliti na profitne i neprofitne. One su u suštini neprofitne.

Zato je moj predlog da Veće SSJ usvoji dokument o angažovanju sindikalnih organizacija na osnivanju i poslovanju zadruga.

*Izlaganje na orkuglom stolu u Saveznom veću Saveza sindikata
Jugoslavije, 23. 9. 1994, Beograd*

Zadrugarstvo i poslovnost na tržištu

Dva značajna događaja u zadrugarstvu prošle dve godine skrenula su pažnju na ovaj oblik tržišnog organizovanja i poslovanja, ali su pokrenuli i pitanje da li su time pokrenuti i procesi širenja i osposobljavanja zadrugarstva za uspešno poslovanje na tržištu. Jedan od tih događaja je obeležavanje stogodišnjice zadrugarstva u Srbiji i stogodišnjice Međunarodnog zadružnog saveza, čiji je jedan od (još deset) osnivača bilo i zadrugarstvo tadašnje Srbije. Drugi je donošenje Zakona o zadrugama (Sl. list SRJ 41/96). Jubilarni kongres Međunarodnog zadružnog saveza u Mančesteru proklamovao je zadružne principe za XXI vek, koje je prihvatio i naš Zakon i na njima zasnovao svoje temeljne odredbe. Ipak, Zakon je ostavio neka područja bez regulative, pa će na njima tokovi zavisiti od sopstvenih zadružnih inicijativa, a na nekima kao u pogledu štedno-kreditnih zadruga učinio je radikalni raskid sa tradicijom kod nas i u svetu, ostavljajući ovim zadrugama samo ime.

Zadružna štednja izbačena iz Zakona

Zakon je odredio, dalje, da se na osnivanje, poslovanje, organizaciju, i način upravljanja štedno-kreditnim zadrugama primenjuju odredbe saveznog Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama. Prema jednoj odredbi u daljem tekstu istog Zakona o zadrugama, čak je sporno (negira se) i pravo štedno-kreditnim zadrugama na takav naziv, jer na naziv "zadruga" imaju pravo samo zadruge koje su osnovane i koje posluju u skladu sa ovim zakonom" (čl. 62). To je prvi put i jedinstveni slučaj da se štednja i krediti zadruga eliminišu iz sfere zadrugarstva.

Područje organizovanja i poslovanja zadružnih poslovnih sistema Zakon je potpuno izostavio. Time je Zakon izostavio bliže uređivanje jednog od zadružnih principa – principa međuzadružne saradnje. Ovaj princip je sa-

mo delimično obrađen u Zakonu kroz odredbe o zadružnim savezima, ali nepotpuno i nedosljedno i znatno drukčije nego u ranijim zakonima po kojima se razvijalo naše zadrugarstvo.

Apeli ne pomažu

Zakon nije uvažio jedno od prvobitnih i temeljnih pravila zadrugarstva na kome je zasnovan princip međuzadružne saradnje, a to je pravilo da kako zadrugar pojedinac ima potrebu u interesu opstanka na tržištu i prosperiteta da se sa drugima poveže i organizuje u zadrugu, tako ni zadruga ne može sama, već se i ona povezuje sa drugim zadrugama u zadružne saveze po granskom i teritorijalnom principu. Drugim rečima, ono što je zadruga pojedincu, to je zadružni savez zadrugama, i kroz čitav sistem u poslovanju se primenjuju zadružni principi. U našem Zakonu o zadrugama zadružni savezi su dati kao "samostalne interesne i stručno-poslovne organizacije", pri čemu su potpuno uređene njihove stručne funkcije koje doprinose razmeni iskustva, unapređenju delatnosti zadruga i zaštiti njihovih zajedničkih interesa. Mogućnost obavljanja i poslovnih funkcija ostavljena je zadružnim savezima tek odredbom da "obavljaju i druge poslove koje im povere zadruge, u skladu sa pravilima zadružnih saveza". Polazeći od stanja organizovanosti i delatnosti zadružnih saveza i od toga da je Zakonom uvedena i funkcija zadružne revizije koju će obavljati zadružni savezi, nije realno očekivati da će se sadašnji zadružni savezi sopstvenom inicijativom opredeliti i za poslovne delatnosti. Naglašavanje stručnih funkcija, dobrim delom i kroz forme javnih ovlašćenja, ostavlja zadružne saveze u položaju da obavljaju sintezu zadružnih interesa u odnosima sa državom i drugim institucijama i subjektima društvenog i ekonomskog sistema kroz oblike pregovaranja, dogovaranja, zahteva, apela, preporuka... i to pretežno usmereno na stvaranje uslova privređivanja, ekonomskog položaja zadruga, cena, pariteta, i tome slično. Pri svemu tome, svaka zadruga pojedinačno obavlja svoju delatnost na tržištu izolovano jedna od druge, sa manje ili više snalažljivosti i umešnosti u komunikacijama, sa znatno krupnijim i moćnijim sistemima trgovinskih industrijskih preduzeća, koja objektivno, na bazi svojih interesa, veličine i tržišne moći, određuju poslovne uslove. Apeli, zahtevi, preporuke i ukazivanja zadružnih saveza, bez obzira na oštrinu tona, jačinu argumenata, jačinu i intenciju izgovorenih reči, neće emocionalno dirnuti one koji stižu profit poslujući sa zadrugama, a retko kada i državu.

Jedini način da zadruge zaštite svoje poslovne interese jeste da se među sobom poslovno udruže i da se na tržištu ispoljavaju kao krupniji partneri, i to krupni po količinama robe koju proizvode i objedinjeno izlažu ponudi, i koju nabavljaju kao inpute za proces proizvodnje ili potrebe zadrugara, uz to, razume se, i novčanih i drugih sredstava koja prate poslovne procese. Ukoliko zadruge (pre svega zemljoradničke) to ne ostvare kroz postojeće zadružne saveze, koji bi se u tom cilju morali temeljno reorganizovati, one će taj svoj interes morati da ostvaruju stvaranjem novih poslovnih zadružnih saveza. Da li će se poslovni savezi osnivati po teritorijalnom ili granskom principu, zadruge se moraju opredeljivati prema interesima. Pri tome, biće nužno postići da se u poslovnim zadružnim savezima primenjuju zadružni principi kojim bi se omogućio položaj zadruga u savezu na istim principima kao zadrugara u zadrugi.

Zadružno preduzeće – zabluda

Nužno je napomenuti da je na zabludama zasnovano eventualno opredeljivanje za osnivanje zadružnih preduzeća u cilju ukрупnjavanja zadružne ponude i potražnje na tržištu. Preduzeće se može nazvati "zadružno", ali se mora osnovati i poslovati isključivo na osnovu Zakona o preduzećima i, samim činom osnivanja, osim naziva ni jedno svojstvo u njemu neće više biti zadružno. U njegovom poslovanju moraju vladati pravila zasnovana na profitu i kapitalu, i ono se prema zadrugama, kao ni zadruge prema njemu, ne može ponašati drukčije nego bilo koje drugo preduzeće. U njegovom poslovanju, upravljanju i odnosima prema činiocima i partnerima nema mesta za primenu zadružnih principa. Uostalom, u razvoju zadrugarstva kod nas poznato je uspešno poslovanje poslovnih zadružnih saveza, a i u svetu posluju moderni i efikasni zadružni poslovni sistemi, preko kojih se postiže uspešno ostvarivanje zadružnih poslovnih interesa na tržištu. Bez takvih poslovnih sistema koji se sada moraju stvarati iznova, naše zadrugarstvo će biti samo na verbalnim podrškama, a u suštini razbijeno i marginalizovano kao i do sada i služiti drugim firmama za sticanje profita na račun zadruga i zadrugara.

"Privredni pregled", 31. 1. 1997, Beograd

Lutanja u primeni zakona o zadrugama

Usaglašavanje organizacije zadruga i zadružnih saveza, njihovog poslovanja i opštih akata sa Zakonom o zadrugama ("Sl. list SRJ" 41/96) prilika je, pre svega, da se u naše zadružne organizacije i institucije vrati suština zadružnog organizovanja i poslovanja u skladu sa međunarodnim zadružnim principima.

Ovo je utoliko značajnije što je, sticajem raznih okolnosti, u našem zadrugarstvu došlo do napuštanja ili deformacije nekih bitnih zadružnih obeležja i sadržaja, kao što su: udeli zadrugara i svojstva člana zadruge, neki oblici zadružne imovine, samouprave i nadzora i revizije, učešće zadrugara u dobiti zadruge i slično, a, posebno, razoreni su i odavno ne postoje zadružni poslovni sistemi.

Zašto je podvučena crta

U zadrugama koje su blagovremeno pristupile izmenama koje propisuje Zakon, nije bilo nekih većih teškoća. U onim zadrugama koje su, osim izmena Statuta, tj. donošenja pravila, kako nalaže Zakon, pristupile i izmenama ili usvajanju novih ugovora o osnivanju zadruge, što Zakon ne nalaže, bilo je ne samo više posla, nego i teškoća. Bilo je slučajeva da zadruga (one razvijene) ima nekoliko puta veći broj zaposlenih nego zadrugara koji su se odazvali da sada potpišu novi ugovor o osnivanju zadruge. U njima ostaju i otvorena pitanja, zbog čega sada stiču svojstva zadrugara samo oni koji potpišu ugovor o osnivanju i čemu služi taj akt kad je zadruga davno osnovana, a drugi mogu tek posle da se učlane u zadrugu, iako njihovo članstvo potiče odavno, pa je i pitanje zašto im se to svojstvo ukida. A iznad svega je pitanje zbog čega se sve to čini kad Zakon ne iziskuje reviziju osnivačkog akta i ne izaziva prekidanje kontinuiteta zadruge niti zadrugarima prekida članstvo u zadruzi. Te zadruge

su morale još i da se sporazumevaju sa nekim privrednim sudovima o dokazivanju identiteta potpisnika da ne bi svi išli iz sela u sud. Bilo bi najvažnije da takve zadruge objasne svojim zadrugarima, naročito onima čijih potpisa nema sada na novim osnivačkim ugovorima i imena u knjizi zadrugara, zbog čega su tako radile sprovodeći Zakon "više od zakona" i zbog čega je nekima prestalo svojstvo člana zadruge, koje su neki od njih možda i nasledili od svojih predaka. Da li je to podvlačenje crte da bi se lakše započela zadružna evidencija i došlo do novih udela članova usled neinventivnosti zadružnih činovnika koji ne vole da se muče sa starim podacima iz dugog veka svojih zadruga, ili je nekima "pošla voda na usta" pred zalogajem privatizacije imovine u zadruzi koju na svoj način zamišljaju, pa misle da će biti lakše uz manje svedoka i saučesnika? To su (a možda i još neka) pitanja na koja će morati da daju odgovore zadružne uprave i rukovodstva. Odgovore na ova pitanja duguju i zadružni savezi koji su, inače, organizovali pre dve godine značajnu stogodišnjicu zadrugarstva u Srbiji, a sada se i uz njihovu pomoć u nekim zadrugama, bar formalno, prekida kontinuitet tih zadruga.

Društvena imovina – na mala vrata

Sada još nema pokazatelja o tome kako se u cilju prilagođavanja Zakonu, u zadrugama menjaju principi i sadržaji poslovanja, svojinska struktura imovine i poslovni i upravljački položaj zadrugara. Uslovi i pokazatelji za analize i ocene toga biće na raspolaganju tek izradom i usvajanjem godišnjih obračuna za poslovnu 1997. godinu.

Pogrešna tvrdnja Instituta za ekonomiku poljoprivrede iz Beograda da u zadrugama "sem u sporadičnim slučajevima imamo samo društvenu svojinu...", nije preterano zabrinula zadružna rukovodstva i uprave, a izložena u kontekstu rasprava u pristupu privatizaciji društvene imovine, može zadirati u ekonomsku osnovu zadruge i interesa zadrugara. Ako se temeljno i odgovorno ne identifikuje imovina stvorena radom i poslovanjem zadruga i zadrugara i njihovim članskim udelima, ako se i ona izloži privatizaciji kao društvena svojina, naše zadrugarstvo će seći sopstvene korene, a i oglušice se o upozorenja iz Međunarodnog zadružnog saveza da se zadružna svojina ne može privatizovati, jer je već svojina zadrugara. To bi zadruge vodilo da opet počinju sa ledine.

Osnovano je više novih potrošačkih i uslužnih, uglavnom penzionerskih zadruga, a one su osnovale Savez penzionerskih zadruga Jugoslavije.

koji osim opštih, ima naglašene poslovne funkcije. Postojeći zadružni savezi su doneli nova pravila u skladu sa Zakonom, a izmenili su, odnosno sačinili i nove ugovore o osnivanju, iako ih na to Zakon nije obavezivao. Ovi zadružni savezi zadržali su samo opšte funkcije, tako da bez poslovnih funkcija u njima još nije započeto stvaranje zadružnih poslovnih sistema. Dalji proces primene Zakona pokazaće da li se zadruga, osnivači zadružnih saveza zadovoljavaju samo njihovim funkcijama apelovanja i pregovaranja sa državom, nadzora i revizije, ili će tražiti i otpočeti i poslovno udruživanje koje će ih spasavati od usamljenosti, podređenosti i eksploatacije na tržištu.

Karakteristično je da se Zadružni savez Jugoslavije opredelio da ga sačinjavaju samo ZS Srbije i ZS Crne Gore, u kojima su isključivo zemljoradničke zadruga. U njegovom članstvu ne mogu biti drugi zadružni savezi pojedinih delatnosti, iako su Zadružni savez potrošačkih zadruga i Savez penzionerskih zadruga Jugoslavije izrazili takav interes. Tako je Zadružni savez Jugoslavije ukinuo svoj status asocijacije celokupnog zadrugarstva Jugoslavije, kao i kontinuitet koji ima u zastupanju našeg zadrugarstva članstvom u Međunarodnom zadružnom savezu od njegovog osnivanja. Tako se po prvi put na nivou Jugoslavije javlja asocijacija zemljoradničkih zadruga koje su se do sada udruživale samo do nacionalnog nivoa. Na ovaj način je stvoreno dalje stanje da se i za članstvo u Međunarodnom zadružnom savezu prijavljuje pojedinačno više zadružnih saveza iz naše zemlje, ili da se naknadno osniva nova asocijacija celokupnog zadrugarstva Jugoslavije, koja bi od ZSJ preuzela članstvo u Međunarodnom savezu. Na Zadružnom savezu Jugoslavije i zadružnim savezima na nivou savezne države jeste da procene svrsishodnost i opravdanost ovog diskontinuiteta. U mnogim jugoslovenskim institucijama opravdano drže do svog kontinuiteta, ističu ga i usavršavaju ga, naročito u odnosu prema međunarodnim organizacijama. Uostalom, i delegaciji ZSJ na jubilarnom stogodišnjem kongresu MZS u Mančesteru 1995. godine bilo je ugodno kada je eksponirala časno mesto jednog od osnivača ove međunarodne organizacije. Zašto se to menja?

Produženje roka za usaglašavanje organizacije, poslovanja i opštih akata zadruga i zadružnih saveza sa Zakonom o zadrugama trebalo bi bolje i aktivnije iskoristiti, osobito radi unošenja bitnih zadružnih principa u organizaciju i poslovanje zadruga.

"Privredni pregled" 5. 9. 1997, Beograd

Odnos zemljoradničkih i drugih zadruga

Zadruga kao poslovne organizacije na tržištu, koje su usmerene na udovoljavanje potreba svoga članstva, imaju snažan interes za međusobnu saradnju, kako bi neke potrebe članstva ostvarivale najpovoljnije. Uslove za to nalaze i u međusobnoj razmeni robe, usluga, poslovnog i razvojnog iskustva, odnosa sa državom i drugim subjektima u društvu i na tržištu. Princip međuzadružne saradnje jedan je od temeljnih zadružnih principa, na kojima je zadrugarstvo izraslo u svetski pokret i koji su kodifikovani na jubilarnom kongresu Međunarodnog zadružnog saveza u Mančesteru 1995. godine. U našem zadrugarstvu princip međuzadružne saradnje sveden je isključivo na članstvo zadruga u zadružnim savezima opšteg tipa, u kojima se ostvaruje samo delimično razmena iskustava, a najveći deo aktivnosti iscrpljuje u žalbama na teške uslove priređivanja i molbe državi da ih poboljša popravkom pariteta cena, povoljnijim kreditiranjem i drugim oblicima intervencionizma na tržištu. Neke zadruga su i izvan članstva u zadružnim savezima.

Napuštanje principa i prisvajanje imovine

Princip međuzadružne saradnje, pre svega poslovne, napušten je u našoj zemlji ukidanjem potrošačkih zadruga i njihovih saveza i ukidanjem zadružnih poslovnih saveza zemljoradničkih zadruga (za voćarstvo, stočarstvo, mehanizaciju i sl.) od kojih su nastala snažna društvena preduzeća kao "Centrokoop", "Srbokoop", "Kooperativa", "Agrooprema" i druga. Ukidanje potrošačkih i zadruga još nekih delatnosti i njihovih saveza, pretvaranje poslovnih saveza zemljoradničkog zadrugarstva u preduzeća unutrašnje i spoljne trgovine, ne samo da je značilo likvidaciju međuzadružne poslovne saradnje nego i otuđenje iz zadrugarstva i prisvajanje ogromnih vrednosti zadružne imovine koja je prvo uvedena u društvenu svojinu, a sada je predmet pri-

vatizacije. U tome procesu napušteni su delimično, ili potpuno, i drugi zadružni principi, što je preostale zadruge, osobito zemljoradničke, lišilo nekih osnovnih zadružnih svojstava. Sva sredstva i vrednost zadružne imovine sa članskim udelima zadrugara prevedena su u društvenu svojinu. Zadrugari kao članovi zadruge izgubili su svojstva vlasnika zadružnih udela i suverenih upravljača zadružnim poslovima na ostvarivanju svojih privatnih interesa i potreba. Uvedeni su u proces podružljavanja celokupne privrede u kome su zaposleni imali primat u odlučivanju. Da bi se umanjio značaj i uticaj privatne svojine seljaka, kako pojedinačno gazdinstava, još više njihovih zadruga, uveden je model kooperacije, u kome je ostvarena dominacija nad proizvodnjom zemljoradnika i njihova neravnopravna podređenost društvenoj industriji i trgovini. Ako je u ondašnjem poretku takva podređenost trebalo da se kompenzuje samoupravnim pretenzijama celine društva, iako je na selu zadružna samouprava zamenjena samoupravnim pragmatizmom tek u izgradnji seoskih komunalija, u sadašnjem društvenom poretku podređenost seljačkih gazdinstava i njihovih zadruga krupnoj industriji i trgovini postaje za njih ekonomski i društveno štetna.

Alternativu nudi zadrugarstvo pod uslovom da se u zadrugama i zadružnim savezima pokrene i ostvari inicijativa za rehabilitaciju zadruge sa njenom zadružnom suštinom, koja se u znatnoj meri izgubila u pogledu dosledne primene zadružnih principa i Zakona.

Usamljena zadruga

Osnovni i suštinski sadržaj principa međuzadružne saradnje kao temeljnog odnosa među zadrugama na tržištu nalazi se u samoj suštini motiva za zadružno organizovanje i poslovanje. Kako pojedinci nalaze motiv za stupanje u članstvo zadruge zato što ne mogu sami, pojedinačno, da opstanu na tržištu, tako ni zadruga ne može sama. I ona je pojedinačno slaba prema krupnim sistemima industrije i trgovine, zasnovanim na interesima kapitala i profita. Zadruga se mora na bazi zadružnih principa udružiti sa drugim zadrugama podudarnih poslovnih sadržaja i produžiti zadružni poslovni odnos i prisvajanje poslovnih efekata u drugim fazama poslovnog procesa – veletrgovini, preradi, izvozu, uvozu. Pri tome, kako zadrugar kao član učestvuje u upravljanju zadrugom, učestvuje u podeli dobiti (poslovnog viška) srazmerno učešću u njenom stvaranju, tako i zadruga učlanjena u zadrugu drugog (višeg) nivoa (ili poslovni savez), treba da učestvuje u poslovanju i poslov-

nim rezultatima toga oblika. U suštini se zadrugaru, članu primarne zadruge, celinom poslovanja zadružnog poslovnog sistema stavlja na raspolaganje sadržaj i rezultati celine poslovnog procesa. To nije moguće ako zadruga ostvaruje samo primarni čin poslovnog procesa u kome zadružni poslovni odnos počinje i završava se isključivo na pragu primarne zadruge. Poslovni efekti mogu biti (najčešće i jesu) mnogo veći u fazi veletrgovine, prerade, izvoza, uvoza, ali ako je poslovanje zadruge za te neizbežne delove poslovnog procesa vezano za krupna preduzeća kapitala i profita, ta preduzeća sve i prisvajaju, a zadruga ostaje lišena tih efekata. Celina poslovnog procesa u prometu robe i usluga nije moguća bez posredovanja između primarne ponude i finalne potrošnje, tj. funkcija koje se obavljaju u fazi prerade, dorade, ili nekih postupaka oblikovanja robe, kao i fazi veletrgovine. Zadruga na našem tržištu sve do sada ostaju ekonomski marginalne, nemoćne i bez uticaja najviše zbog toga što svaka posluje usamljena, zasebno i nepovezano sa drugim zadrugama, inferiorno podređena moćnim sistemima preduzeća, pri čemu poslovni dodir sa njima označava i kraj zadružnog poslovnog odnosa. Tu prestaje mogućnost zadrugara (zadruge) da učestvuje u poslovnoj koristi koju nadalje ostvaruju preduzeća. Tu je istovremeno i središte motiva i interesa za uspostavljanje i razvoj međuzadružne poslovne saradnje, koja se ostvaruje izgradnjom i razvojem integralnih zadružnih poslovnih sistema, u kojima se ostvaruje celina ili bar značajniji delovi procesa reprodukcije.

Stvaranje i funkcionisanje zadružnih poslovnih sistema kao temeljnog uslova i oblika međuzadružne saradnje, nije uređeno Zakonom. Zadruga i zadružni savezi moraju da definišu svoju obavezu i interes pokretanja inicijative za dogradnju Zakona u tome smislu, da bi se konačno prevazišla besmislena dilema iz vremena donošenja Zakona o zadrugama: da li su zadruga obavezno u članstvu zadružnih saveza misleći jedino na članarinu po principu postojećih privrednih komora. Bez zakonske regulative o organizovanju i poslovanju zadružnih poslovnih sistema i bez organizovanja inicijativa u zadrugarstvu za njihovo zasnivanje i razvoj, zadrugarstvo u Srbiji neće postati uspešan poslovni činilac na tržištu, nego će ostati na osobinama pokreta koji će se sve više marginalizovati.

Saradnja među zadrugama korisna je za njih i zadrugare i kad se realizuje organizovanjem poslovnih oblika u koje se udružuju zadruga podudarnih i funkcionalno kompatibilnih delatnosti, a isto tako i među zadrugama različitih delatnosti, kao što su zadruga proizvođača, potrošača, uslužne, stambene, ili preko kojih se plasira rad studenata i mladih.

Zemljoradničke zadruga svoj poslovni domet ostvaruju isključivo organizovanjem proizvodnje i primarnog otkupa i plasmana robe zemljoradni-

ka koja ide u industrijsku preradu i izvoz (žito, meso, mleko, voće). Znatne količine i ovih proizvoda otkupljuju neposredno pojedina preduzeća. To je znak da nije napušten, iako je prevaziđen, poslovni odnos kooperacije zaveden u vreme socijalizma. Onaj deo proizvodnje zemljoradnika koji ide neposredno u potrošnju domaćeg nepoljoprivrednog stanovništva, kao sveže povrće, voće, mlečni i još neki stočni proizvodi, nije obuhvaćen zadružnim poslovanjem. I proizvođači i njihovi kupci za taj deo proizvodnje i potrošnje u kojoj se realizuje dnevni dodir i razmena robe i novca, upućeni su do sada jedino na stihiju. Stihija vlada, s jedne strane, u sitnoj robnoj proizvodnji, a s druge strane, u pokrivanju lične i porodične potrošnje. Obim tražnje i gradske potrošnje je grandiozno porastao, izazvao porast ponude iz proizvodnje, ali ne i nužne mehanizme sigurnosti i kvaliteta ponude. Uz to, izazvao je i nužnost uspostavljanja i obavljanja barem elementarnih funkcija posredovanja između sitnih proizvođača i potrošača. To posredovanje se realizuje u preuzimanju robe od proizvođača i detaljističkom plasmanu potrošaču.

U savremenim razvijenim gradovima takve funkcije se obavljaju u modernim veletržnicama, gde se roba priprema, sortira, egalizira, pakuje, obeležava, po osnovnim svojstvima kojima se garantuje kvalitet. Kod nas, nažalost, te su funkcije zanemarene ili su na primitivnom nivou. Napušteni su i neki započeti dometi, kao što je bila Tržnica u Beogradu, i njih su stihijski zaposeli nakupci i šverceri, a najveći domet je kvantaška pijaca, koja se svodi samo na nužni plasman onih koji ne mogu sami da prodaju "na detalj" celokupnu količinu koju nude. Nije teško izvesti račun koliko bi se uštedelo na troškovima ako bi iz jednog sela zadruga prikupila, pripremila i izvezla robu na pijacu umesto desetina kamiona i drugih vozila i stotina ljudi koji to rade svaki dan (tvrdeći da im je svaki dan na pijaci teži nego više dana u bašti). S druge strane, ni potrošači nemaju nikakav organizovani oblik koji bi ukрупnio i pojeftinio njihov interes. Snažan je motiv potrošača da kupe potrebnu robu odgovarajućeg kvaliteta i osobina po nižoj ceni. Na tome motivu potrošači mogu da realizuju svoju inicijativu da se zadružnim organizovanjem približe primarnom proizvođaču. I na strani potrošačkog zadružnog organizovanja nužna je celina poslovnog procesa u kome mora biti i trgovina na veliko, što pruža priliku i proizvođačima i potrošačima da jedni, ili drugi, ili zajedno, na zadružnoj osnovi organizuju celinu poslovnog procesa.

U cilju postizanja neophodnih i korisnih promena i prevazilaženja paradoksa da je izrazito tržišna proizvodnja i njen plasman izvan zadružnih tokova, nužno je da se u zadrugama i zadružnim savezima pripreme, organizuju i ostvare uspešni modeli zadružnog poslovanja u snabdevanju gradova.

Dvostruko oporezivanje

Za poslovni uspeh zemljoradničkih zadruga jedno od ključnih pitanja je da se zadrugari zaštite od dvostrukog oporezivanja. Sada se oporezuju zemljoradnici zadrugari kao individualni vlasnici gazdinstava, ali istovremeno i zadruga kao firma, iako je ona samo zbir, tj. sinteza poslovnog ispoljavanja tih istih gazdinstava na tržištu. Država mora da prihvati činjenicu da zadrugari stupanjem u članstvo zadruge ne gube svoj individualni svojinski i poslovni identitet. Oni u zadruzi njenim poslovanjem samo na tržištu udruženo realizuju svoje poslovne interese, pri čemu je njeno oporezivanje kao firme vid dvostrukog oporezivanja seljaka kao članova zadruge. Uopšte, odnos principijelne naklonosti države prema zadrugama i njihovom poslovanju u korist zadrugara mogla bi da pospeši zadružno organizovanje slojeva izvan krupnog kapitala. U svrhu toga, propisi koji prate primenu Zakona o zadrugama treba da budu podsticajni i u funkciji intencija Zakona.

Ukinuta zadružna štednja i krediti

U našem zadrugarstvu dešava se i jedan paradoks nezabeležen do sada u dugoj zadružnoj praksi u svetu. Zakon o zadrugama iz 1996. godine samo je naznačio mogućnost postojanja štedno-kreditnih zadruga, ali je u celosti sve o osnivanju, organizaciji, poslovanju i načinu upravljanja u tim zadrugama izričito preneo pod ingerencije saveznog Zakona, kojim se uređuje osnivanje i poslovanje banaka i drugih finansijskih organizacija. S obzirom da su banke organizacije kapitala koje se bave plasmanom novca isključivo u cilju profita, time je zakonodavac isključio mogućnost plasmana novca u svrhu potreba zadrugara u skladu sa zadružnim principima. Tako je delatnost zadruga u poslovima štednje i kredita potpuno onemogućena iako je ona među najstarijim delatnostima zadruga u Srbiji. Pre osvrta na saradnju zemljoradničkih i drugih zadruga sa štedno-kreditnim, nužan je osvrt na neophodnost vraćanja mogućnosti i ustrojstva štedno-kreditnih delatnosti u našem zadrugarstvu.

Štedno-kreditne delatnosti u zadrugarstvu obavljaju se u nekim zadrugama kao jedna od njihovih poslovnih delatnosti, ili se zadrugari udružuju u zasebne zadruge za štednju i kredite, kojima je to glavna i jedina delatnost. I u jednim i u drugim zadružnim oblicima suština je u motivima zadrugara da pod povoljnijim uslovima od bankarskih obezbeđuju koncentraciju i

plasman novca potrebnog za finansijsku potporu poslova kojim se u zadrugama realizuju njihove potrebe. Na takvim poslovnim usmerenjima kod nas su postojale, a u svetu postoje i danas, uspešne i snažne zadružne štedionice i banke, od kojih su u nekim zemljama one impozantne u bankarskom sistemu i na finansijskim tržištima. Zakonodavac nije hteo u našem Zakonu da prihvati zadružnu praksu da se novac zadrugara na štednji može plasirati zainteresovanim zadrugarima u cilju povećanja njihovog poslovnog obima bez cilja sticanja profita iz toga plasmana. Cilj može biti da zadrugar iz tog kredita uvećava obim svojih delatnosti u okviru zadruge i da uvećanim poslovanjem povratno uvećava kreditnu masu zadruge za iste namene za dalje kreditiranje zadrugara. Zakonodavac nije hteo da prihvati razlike između bankarskog i zadružnog plasmana novca, pri čemu banka plasira novac prema motivu očekivanog profita, dok zadruga plasira novac u potrebe zadrugara i njihove interese za delatnosti u okviru zadružnog poslovanja. Tako se štednja i krediti u zadrugarstvu, bilo u formi zasebnih zadruga, bilo u obliku jedne od delatnosti razvijenijih zadruga, ispoljavaju kao značajni činioci finansijske podrške zadružnim poslovima, potrebama i interesima zadrugara i kad oni nisu u vidokrugu profitnih interesa bankarskog kapitala. Poznato je da su zadruge na tim principima ostvarile značajnu ulogu u prodoru kapitala ulaganog u inovacije i razvoj poljoprivrede, sela, i olakšavanje u podmirivanju potreba u potrošnji slojeva koji teže podnose surovost tržišta. To je u stvari realan prostor za neophodnu saradnju između štedno-kreditnih zadruga i potrošačkih, zemljoradničkih, zanatskih, stambenih i drugih zadruga. Zadruge po suštini motiva svog organizovanja i sadržajima i principima poslovanja nisu upućene na međusobnu konkurenciju i rivalstvo. One se mogu nadmetati u inicijativama i dostignućima udovoljavanja potreba zadrugara, koje primenom zadružnih principa međusobno razmenjuju u zadružnoj saradnji, i time unapređuju i razvijaju ukupnu zadružnu praksu i iskustva.

Skoro sve vrste zadruga mogu naći interes za međusobnu saradnju u korist zadrugara. Zemljoradničke, potrošačke i štedno-kreditne zadruge, neposredno ili organizovane u zadružne poslovne sisteme, mogu uspešno na tržištu da realizuju interese sitnih robnih proizvođača i potrošača nabavkom reprodukcionog materijala, opreme i drugih sredstava za proizvodnju, plasmana robe, snabdevanje potrošača, finansijske podrške procesu proizvodnje i potrošnje. Zanatske, uslužne, omladinske i druge zadruge preko kojih se udružuje i plasira znanje i rad zadrugara, po pravilu su kompatibilne sa zadrugama proizvođačkih i trgovinskih delatnosti.

Stambene zadruge su se održale kroz sve promene do sada, ali osim u gradovima, na izgradnji stanova, nisu se ispoljile i na selu. Izgradnja kuća i

ekonomskih zgrada na selu pruža neslućene mogućnosti za zadružno organizovanje u gradnji i održavanju objekata. Na izgradnji, održavanju i korišćenju lokalnih vodovoda osnovano je i posluje nekoliko zadruga, ali one su potpuno usamljene i bez ikakve povezanosti sa drugim zadrugama.

Osnovni uslov za razvoj i prosperitet zadruga i zadružnih delatnosti je vladavina pravne regularnosti i dosledno sprovođenje i primena propisa na tržištu u prometu robe i usluga, a osobito suzbijanje sive ekonomije i nezakonite trgovine, koja izbegava ne samo trgovinske uzanse nego i sve javne dažbine državi i lokalnim zajednicama.

Dosledno i celovito uređivanje organizovanja i poslovanja zadruga i zadružnih poslovnih sistema pružilo bi državi mogućnost da se u sprovođenju politike razvoja opredeljuje za oslanjanje i na zadruge pri podsticanju razvoja određenih delatnosti proizvodnje, zanatstva i usluga i olakšavanja snabdevanja nekim slojevima potrošača putem odabranih i usmerenih olakšica, izbegavanja dvostrukog oporezivanja i sl. To ne znači da se zadruge mogu u svome poslovanju oslanjati na olakšice države. Olakšice mogu samo biti podsticaj u pojedinim delatnostima u skladu sa određenom politikom države, temeljni oslonac u poslovanju i razvoju zadruga može da bude dosledna i konsekvantna primena zadružnih principa.

Prilog osnovnom materijalu tema za Kongres zadrugara zemljoradnika u Beogradu 2002.

Reč na kongresu zadrugara Srbije

15. januar 2002. godine

-Prilog diskusiji na plenarnoj sednici -

Kongres zadrugara Srbije održava se u odsudnom trenutku, kada su uzeli maha procesi preobražaja privrede i društva putem temeljitog raskida sa svim oblicima i postulatima privređivanja i organizovanja preostalim iz vremena socijalizma. Koliko god je, s jedne strane, povoljno što se u ovim procesima zatekla impozantna organizaciona i poslovna infrastruktura koju čine zadruge i zadružni savezi kao subjekti dokazane poslovne sposobnosti u privredi kapitalizma, toliko je, s druge strane, očigledan paradoks da je celokupna ta zadružna infrastruktura danas u Srbiji potpuno marginalna, kako u merama i postupcima državne politike, još više u pogledu poslovnih dostignuća i rezultata. Većina radova i predloženih dokumenata u pripremi ovoga Kongresa više ili manje sugeriše zaključak da država i njeni nadležni organi nemaju dovoljno razumevanja za zadrugarstvo, ni respekta koji ono zaslužuje. Nema dovoljno osvrta niti analize o tome da li sadašnje zadrugarstvo izaziva pažnju na sebe i čime ono zaslužuje respekt.

Sušтина produkcionih odnosa i njihovo ispoljavanje na tržištu nije ni malo naklonjena sitnom robnom proizvođaču, kakvo je gazdinstvo našeg seljaka. Dalji razvoj će odnose prema seljaku činiti sve surovijim, a već dugo vreme, pa i danas, znatan deo njegove proizvodnje za tržište teče izvan zadružnih tokova. Ako je u vreme socijalizma neposredno vezivanje seljaka za mlekare, klanice, izvozna preduzeća, iako štetno po njega, opravdavano formulom "podruštvljanja", danas i nadalje to postaje surovo iskorišćavanje, jer se seljaku ne vraća ništa od dobiti iz prerade i trgovine. Jedino zadružni poslovni proces može seljaku vratiti deo dobiti, jer kako dobit zadruga pripada zadrugarima, tako dobit zadružnih poslovnih saveza pripada udruženim

zadrugama, pa konačno – zadrugarima. Takav zadružni poslovni odnos sigurno će otvarati i povećavati motivaciju za ulazak u članstvo zadruga, ako se dosledno primenjuju zadružni principi u celokupnoj zadružnoj organizacionoj i poslovnoj strukturi.

Zadrugarstvo ne može izazvati pažnju i respekt državne politike, niti uvažavanje na tržištu nikakvim upozorenjima, molbama, nego jedino dokazima o raspolaganju i tržišnoj ponudi određenih količina robe iz resursa svojih zadrugara, odnosno potrošnjom određenih količina materijala i sredstava za reprodukciju na imanjima zadrugara kao tržišnom tražnjom u meri kupovne moći zadrugara. Istovremeno, privrženost zadrugara zadrugama i motivacija za širenje članstva zavisice samo od toga da li će se zadružnim organizovanjem i poslovanjem postizati bolji i trajniji rezultati na tržištu i pri zadovoljavanju drugih određenih interesa zadrugara. Jedno i drugo moguće je ostvariti ako se na osnovu odluka ovog Kongresa zadruga opredele za povezivanje u zadružne poslovne sisteme, u kojima će se zadružni poslovni odnos ostvarivati u celokupnom poslovnom procesu, od gazdinstva zadrugara do plasmata u potrošnju ili izvoz.

Doklegod zadruga, kao do sada, posluju bez ikakve povezanosti poslovnih interesa među sobom, svaka zasebno i odvojena od drugih zadruga, ali svaka više ili manje kao poslovni i to inferiorni trabant nekog od krupnijih preduzeća industrije, unutrašnje i spoljne trgovine, one će ostati poslovno inferiorne i potpuno marginalne na tržištu. Poslovna veza zadruga sa preduzećima je unapred veza neravnopravnih subjekata sa suprotnim poslovnim interesima. Na jednoj strani preduzeće, kao društvo kapitala, ima na tržištu isključivo i jedino interes sticanja profita koji pripada vlasnicima kapitala proporcionalno sumi kapitala. Na drugoj strani je zadruga, kao društvo lica (članova zadruga) koja proizvode (i interese) svojih sitnih kapitala udružuju u zadruzi i tako ukрупnjenu ponudu, kao i potražnju, za potrebe reprodukcije ostvaruju uspešnije na tržištu da bi profit svoje zadruga delili među sobom srazmerno veličini pojedinačnog učešća u poslovima zadruga (a ne srazmerno uloženom kapitalu u zadrugu kao preduzeće). Profit zadruga kao tržišnog subjekta nije kao kod preduzeća samo prinos uložnog kapitala, nego je pre svega izraz i ekvivalent sinteze interesa članova zadruga, i samo se uslovno (radi poređenja sa preduzećem) može nazvati profit. Iz njegove sume namiruju se i interesi za proširenu reprodukciju gazdinstva, ali i mnogi drugi kao porodične potrebe, lična potrošnja, socijalna sigurnost, zdravlje, kulturne potrebe, razvoj mesta i unapređenje životne sredine. Po tome, uostalom, ze-

mljoradnička zadruga, za razliku od preduzeća, ima višestruke dimenzije pored primarne – ukрупnjavanja sitne robne proizvodnje i uklanjanja ograničenja za prodor kapitala u ovu proizvodnju. Te njene dimenzije moguće je ostvarivati doslednom primenom zadružnih principa. Ako zadruga posluje kao inferiorni trabant kapitalističkih preduzeća, celokupan poslovni odnos po zadružnim principima započinje i završava se na pragu zadruge jer ona nema domašaja do poslovnih rezultata preduzeća. Samo primarna faza poslovnog odnosa u okviru zadruge u tome slučaju nedovoljna je za ispoljavanje prednosti zadružnog organizovanja i poslovanja, jer je dobit veća u fazama koje ostvaruju preduzeća. Tu su razlozi slabe motivacije članstva za udruživanje i poslovanje u okvirima zadruge. Tu su, takođe, razlozi za poslovno povezivanje zadruga među sobom u uspešne poslovne sisteme (saveze), u kojima će se primena zadružnih principa provesti u celini poslovnih procesa da bi zadruga i zadrugari ovladali celokupnim efektima svojih poslova.

Tek moćni zadružni sistemi, sa uspešnim zadrugama, mogu privući na sebe pažnju i zaslužiti respekt države i drugih činilaca na tržištu.

Od toga da li će se Kongres opredeliti za stvaranje sposobnih i efikasnih zadružnih poslovnih sistema sa zadrugama u kojima su osnova poslovni i razvojni interesi zadrugara u skladu sa zadružnim principima, uz ostalo što je predloženo, zavisi dalja sudbina zadrugarstva, ili će ono ostati na vapajima u hodu ka gašenju, da bi se tek kasnije moglo pojaviti na nekim drugim osnovama. Sadašnja infrastruktura zadrugarstva ima snage da stupi u sopstveni preobražaj ako se valjano usmeri.

Trgovci ispred zadruga

Da li danas u našoj zemlji postoje uslovi i da li ima interesa za osnivanje, poslovanje i razvoj potrošačkih zadruga?

Ako se počne od toga da su zadruga nastale u naporima potrošača da se odupru monopolskom položaju posrednika u prometu robe i surovom odnosu kapitala prema slojevima sitnih potrošača i proizvođača, očigledno je da ovi slojevi nisu izloženi manjoj surovosti. Iz takvog stanja javlja se snažna motivacija za stvaranje i poslovanje potrošačkih, uslužnih i štedno-kreditnih zadruga. Istovremeno, kapital danas, nasleđen iz prethodnog poretka, visoko koncentrisan i relativno snažan u preduzećima trgovine i drugih delatnosti, ima mnogo više snage i mogućnosti za suzbijanje i paralisanje zadružnih inicijativa. Taj kapital, izuzet od uticaja onih koji su ga stvarali, omogućuje izvesnim slojevima prisvajanje i izvan procesa i zakonitosti tržišta. Štaviše, država ima snažna uporišta u ovim preduzećima, pa se ignorisanje zadružnih inicijativa, favorizovanje krupnih preduzeća i neefikasnost u suzbijanju sive ekonomije, dozvoljavanje nezakonitog prometa preko sindikata, društvenih organizacija i udruženja, ispoljava kao sputavanje zadruga. Zakonom ustanovljena forma zadruge, sama po sebi, bez ostalih uslova, nije dovoljan oslonac zadrugama za uspešno poslovanje.

Odbojnost prema zadrugama

Inicijative i interes za zadružno organizovanje u nas obnavljaju se početkom devedesetih godina, najviše u sloju penzionera koji su, pogoršanjem materijalnog položaja, svakako, najdrastičnije osetili promene društvenog poretka. U Beogradu je osnovana potrošačko-uslužna zadruga koja je do danas okupila preko 25.000 članova na skromnim članskim udelima. U Nišu, takođe, zadruga sa oko 12.000 članova. Slično je i u Pančevu, Požegi i još

nekim mestima. Desetak takvih zadruga, jedna štedno-kreditna i jedna zdravstvena, osnovale su Savez penzionerskih zadruga.

S obzirom na česta pitanja manje upućenih "zašto zadruga kad već postoji razgranata mreža trgovine?", mora se ponoviti barem sažet odgovor. Za razliku od trgovačkog preduzeća, zadruga nema cilj: sticanje profita! Njen cilj je podmirivanje potreba i interesa potrošača. Njen višak prihoda nad rashodima pripada članovima zadruge. Proporcionalno kupovinama, oni odlučuju koliko od toga ostaje u rezervi i za ulaganje u razvoj zadruge, a koliko se vraća zadrugarima. Praksa PUZ "Penzioner" u Beogradu, zadruge u Nišu i drugih koje sada posluju, jeste da rade s najnižim troškovima, da izbegavaju posrednike i zalihe, biraju asortiman, uvećavaju koeficijent obrtaja i slično, a zbog nerazvijenosti, neopremljenosti i uslova poslovanja, višak ugrađuju u pojeftinjenje sledećih nabavki. Tako, dobit pripada svima koji kupuju, pa i malom broju onih koji nisu zadrugari.

Osim osnovnog uzroka ograničavanja razvoja, koji čini država pod uticajem krupnih preduzeća, ignorisanjem zadruga i oporezivanjem viška, kao dobiti preduzeća, odbijanjem da ih uključi u promet deficitarne robe, odbojnost prema zadrugama ispoljava se i time što im se ne ustupa poslovni prostor ni izvan elitnih zona u naseljima. Zadruge nisu u stanju da savladaju konkurentske prednosti preduzeća, privatnih i onih koja nisu privatizovana, a ona još imaju i znatni upliv u centrima koji upravljaju poslovnim prostorom. Takođe, u ruiniranom bankarskom sistemu, zadruga sa skromnim kapitalom iz članskih udela i poslovnih viškova, ne izaziva ni elementarnu pažnju banaka, niti njihovo raspoloženje da na podlozi tih skromnih sredstava usmere odgovarajući plasman u obrtna sredstva zadruge. S druge strane, proverena praksa kod nas i u svetu da se zadružna štedno-kreditna delatnost razvija u novčanu funkciju zadrugarstva, potpuno je onemogućena. Štedno-kreditne zadruge samo nominalno mogu da postoje, ali njihova delatnost mora da se obavlja po propisima o bankama. Najnovije izmene i dopune Zakona o bankama čak su i to ukinule odredbom da se novčanim prometom mogu baviti isključivo organizacije u formi akcionarskih društava. Pošto zadruga ne može da se pretvori u akcionarsko društvo, mi ćemo biti jedina zemlja u kojoj nije dozvoljeno štedno-kreditno zadrugarstvo.

Zadruga – slobodni strelac

Krupan faktor ograničenja u zadrugarstvu danas je kod nas i to što ne postoje integralni zadružni poslovni sistemi. Zadruge posluju isključivo sva-

ka pojedinačno, bez ikakve međusobne poslovne povezanosti. Zadružni poslovni odnos i interes na tržištu počinje i završava se isključivo na pragu zadruge. Zadrugar u zadruzi ostvaruje samo jedan deo poslovnog procesa. To je ili samo početni čin, ako je reč o proizvodu koji se prodaje, ili samo završni čin, ako je reč o kupovini za potrošnju. Ostali delovi prometnog procesa su izvan zadruge i zadrugarstva. Prerada, velepromet i izvoz zadružne robe su van zadruge, u preduzećima. Takođe su izvan zadruge uvoz, veletrgovina, pripreme za prodaju na malo. Poslovni efekti ovih faza su po obimu i značaju, pa i po uticaju na cene, često presudni i oni ostaju izvan zadrugarstva. Zbog toga je nužnost stvaranja zadružnih poslovnih sistema – koji bi realizovali celinu poslovnog procesa na zadružnim principima – ključno pitanje opstanka i daljeg razvoja zadrugarstva!

Potrošačke zadruge, obavljajući samo deo procesa maloprodaje, imaju skromne efekte izbegavanjem posrednika, izbegavanjem zaliha, smanjivanjem troškova poslovanja i zarada zaposlenih, skromnim pakovanjem i tome slično. Prave efekte one mogu imati jedino ako bi bile povezane u integralni zadružni poslovni sistem, koji bi obavljao i funkcije angroprometa i prometa na malo, da između njih i proizvođača nema posrednika.

Osim toga, potrošačke i uslužne zadruge mogu biti poslovni oblici u kojima se uspešno, na tržištu, vrednuje i određena količina rada izvesnog broja zadrugara sa odgovarajućim kvalifikacijama. Važeći propisi nisu naklonjeni tome, kao što ni poslovni višak zadruge ne razlikuju od dobiti preduzeća ni po kom osnovu. Što se tiče aktuelnog interesa penzionera, potrošačke, uslužne i štedno-kreditne zadruge pružaju najveće mogućnosti izvesnog angažovanja samih zadrugara, saglasno osnovnoj ideji savremenog odnosa društva prema starima koja glasi: "dodati život godinama".

Revija "Selo", avgust 2000.

Potrošačke zadruge – značaj, uslovi i perspektive razvoja

Organizovani oblici zadružnog privređivanja i poslovanja nastali su u periodu razvijene kapitalističke privrede tokom 19. veka u Evropi, i širili se i na druge delove sveta uporedo sa razvojem industrijske revolucije i tržišta.

Razvoj krupne i efikasne privrede i poslovanja po zakonima tržišta sve više je podsticao stvaranje krupnih proizvodnih i drugih poslovnih sistema uništavajući male privredne jedinice (gazdinstvo, radnje, radionice...). Određeni slojevi stanovništva i poslovnih ljudi ispoljavali su snažne motive za pružanje otpora tokovima takvih procesa zbog ograničenih ekonomskih mogućnosti sopstvenog života i borbe za opstanak, kao i na osnovama tradicionalne vezanosti za zemljište svojih gazdinstava.

U takvim okolnostima (bez šireg i potpunijeg opisivanja) javljaju se interesi ekonomski slabijih slojeva da putem udruživanja u zadruge uspešnije obavljaju nabavno-prodajne, štedno-kreditne delatnosti, da povoljnije podmiruju svoje potrošačke potrebe i slično. Isto tako, nužnost prerastanja prirodne proizvodnje seljačkih gazdinstava u robnu proizvodnju, nailazi na barijeru koju predstavlja sitan posed. U odbrani od uništenja, sitni robni proizvođači svoju proizvodnju ukрупnjuju udruživanjem u oblike zadružnog poslovanja. S druge strane, krupnom kapitalu raste potreba plasmana u agrarnu proizvodnju, tako da nastanak zadruge i s te strane proširuje mogućnosti većeg angažovanja kapitala u cilju podizanja obima i razvoja strukture proizvodnje, ali uz očuvanje i svođenje na podnošljivu meru diferencijacije sitnih poljoprivrednih gazdinstava, takođe, i uz odbranu od zelenašnih plasmana kapitala.

Razvoj zadrugarstva u Jugoslaviji imao je zavidnu ekspanziju – u srazmeri sa drugim evropskim zemljama. Od više zadružnih doktrina, najzastupljenije su bile one koje se i sa današnjih aspekata mogu smatrati najnaprednijim.

Neuspele zamene zadrugarstva

Posle rata se snažno obnovilo zadrugarstvo u mnogim delatnostima. Zemljoradničkih zadruga opšteg tipa bilo je 1954. godine blizu 6.800, ali je 1960. njihov broj opao na oko 4.000; 1965. na 1.930, a 1978. bilo ih je svega oko 450. Sada ih ima oko 2.500. Pre rata je bilo u Jugoslaviji 2.722 potrošačke zadruge. Neposredno posle rata bilo ih je 5.140, da bi se njihov broj povećao na 9.616, ali su kasnije potpuno nestale iz poslovne strukture.

Ovi pokazatelji samo ilustruju odnos prema zadrugarstvu u našem razvoju, koji je doveo skoro do potpunog raspada sistema zadružnog poslovanja i privređivanja, ali nije doveo do stvaranja novih uspešnijih oblika na područjima delatnosti zadrugarstva.

Nisu se ispunila očekivanja da će "narodna trgovina" da zadovolji potrebe naroda lepo, nežno i pažljivo. Zahvaljujući tom očekivanju da "narodna trgovina" posle rata zadovolji narodne potrebe, ukinute su potrošačke zadruge. Nije uspelo ni očekivanje da organizovani potrošači u formi društvene organizacije izbere sebi neke olakšice i neke povlastice, odnosno da zadovolje neke svoje potrošačke interese. To je dovelo potrošače u položaj da se bore ponovo za uspostavljanje potrošačkih zadruga, jer poslovno organizovanje potrošača pruža šansu, kao i u drugim zemljama, da potrošači svoj potrošački interes uspešnije zadovolje. Na taj način bi mogla da nastane svojevrsna podela posla na tržištu između potrošačkih zadruga i trgovačkih organizacija. Sad se nalazimo u trenutku kad potrošačkih zadruga nema, kad je počelo njihovo osnivanje. Utoliko više ima razloga da se borimo za publicitet mogućnosti i prednosti koje bi se potrošačkim zadrugarstvom postigle.

Društvena i privredna reforma zasniva se na reafirmaciji ekonomskih zakonitosti, pri čemu dejstvo tržišta utiče na sve poslovne subjekte, a iste one slojeve i poslovne jedinice, kao i ranije, motiviše na zadružno organizovanje u cilju uspešnijeg privređivanja i zadovoljavanja određenih potreba.

Osim toga, pokazala se i nemoć glomaznih i neefikasnih "organizacija udruženog rada" u oblasti trgovine na podmirivanju mnogih zahteva potrošača na tržištu, kako u pogledu asortimana, cena, kvaliteta, tako i u pogledu uslužnosti, funkcionalnosti, i tome slično. Sve to, kao i mnogi drugi razlozi, dovelo je do snažne ekspanzije broja sitnih trgovačkih radnji različitog sadržaja, razmeštaja u prostoru i obima poslovanja.

Razlika između zadruge i preduzeća

Najteža prepreka na putu obnove i razvoja zadrugarstva u našim uslovima je potreba preciznog razgraničenja u shvatanju razlike između preduze-

ća i zadruga. Pri tome se mora imati u vidu i činjenica da u dosadašnjem toku obnove zadrugarstva, koja se odvijala u okvirima filozofije i odredbi Zakona o udruženom radu, nije bilo jasne i precizne granice koja bi obeležavala razlike između "organizacija udruženog rada" bez obzira u kojoj formi su se one organizovale. Tako je i zadruga bila definisana kao jedan od oblika udruživanja rada i sredstava, a u propisima i metodologiji o njenom poslovanju i iskazivanju poslovnih rezultata još nema promena koje bi omogućile razlike nužne u osobenosti poslovanja zadruga i zadrugara u okviru zadruga. Savladavanje ove prepreke nužno je kako bi se u institucijama sistema dogradili propisi, koji bi u potpunosti omogućili savremeno poslovanje zadruga, a isto tako i da bi se u upravljačkoj i poslovnoj strukturi zadruga i zadrugarstva izvršile nužne promene za koje Zakon o zadrugama pruža osnovu, a neke izriče i kao obavezu.

Zadruga nije preduzeće. Ona je dobrovoljna organizacija zadrugara koji zajedničkim poslovanjem ostvaruju ekonomske interese, odnosno unapređuju svoj društveno-ekonomski položaj i samostalno odlučuju o zajedničkim pitanjima" (čl. 1 Zakona).

To znači da zadrugari, osnivanjem zadruga i ostvarivanjem određenih ekonomskih i drugih interesa putem zadruga, kojima unapređuju svoj društveno-ekonomski položaj, ne gube svoj društveni i poslovni identitet. Njima zadruga postaje i služi kao zajednički poslovni oblik preko koga uspešnije ostvaruju određene interese; oni sačinjavaju zadruga kao zbirni iskaz njihovih interesa na tržištu i u društvu, a upravljajući samostalno zadrugom, uređuju u njoj svoje međusobne odnose. Što se tiče uređivanja međusobnih odnosa zadrugara u okviru zadruga, Zakon je postavio širok okvir i nije izričito izabrao nijednu od vladajućih zadružnih doktrina. On je samo usmerio na osnovne i opšteprihvaćene principe kao što su: dobrovoljnost, uzajamnost i solidarnost, demokratičnost kako u pogledu pristupanja i istupanja iz članstva, upravljanja i ravnopravnosti bez obzira na nacionalnu, političku, versku, rasnu i socijalnu pripadnost. U poslovanju se primenjuju principi da zadrugom upravljaju zadrugari, a poslove u njoj obavljaju izabrani ili imenovani ljudi od strane zadrugara: dobit po osnovu kamata na kapital se ograničava; ekonomska dobit stvorena aktivnošću zadruga raspoređuje se prema doprinosu članova; zadružne organizacije pružaju najbolje usluge svojim članovima i aktivne su u povezivanju sa drugim zadružnim organizacijama na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, s ciljem razvoja pojedinačnog i ukupnog zadrugarstva; i, zadruga obrazuju svoje članove i informišu javnost o radu ističući ravnopravno ekonomski i demokratski princip.

Neke od ovih principa iz kodeksa međunarodnog zadružnog saveza Zakon ne definiše izričito, ali ne čini ni smetnje za njihovo definisanje u organizovanju zadrugarstva. Tako na primer, u pogledu ravnopravnosti zadrugara, Zakon određuje pravo zadrugarima da sami u statutu urede hoće li upravljati po principu: jedan zadrugar – jedan glas, ili će zadrugar imati i više glasova na osnovu većeg broja udela ili veličine udela. Nijednu od te dve, Zakon nije hteo da proglasi jugoslovenskom državnim doktrinom. Treba reći da je u stogodišnjoj praksi zadrugarstva kod nas najšire prihvaćena doktrina po kojoj jedan zadrugar ima jedan glas, a njihova nejednakost se izražava na osnovu nejednakosti u veličini doprinosa poslovnim rezultatima zadruga. Takođe, Zakon dozvoljava i mogućnost i pravo zadrugarima da statutom urede hoće li imovina u zadružnoj svojini biti deljiva na zadrugare u slučaju prestanka zadruga – po izmirenju svih obaveza. U zadrugarstvu je poznat tip zadruga u kojima je obezbeđena deljivost, kao i šire prihvaćena doktrina po kojoj imovina u zadružnoj svojini nije deljiva, već i u slučaju stečaja ili drugog slučaja prestanka zadruga, ostaje nedeljiva da bi poslužila istim ili drugim zadrugarima kao osnova i potpora za nastanak i proširenje zadružnog poslovanja. Takav tip i doktrina zadrugarstva je najšire zastupljena u našem zadrugarstvu. Može biti i zadruga u nekim delatnostima u kojima zadrugari žele da privuku što veća ulaganja novca ili drugih sredstava u poslovanju, pa veličinom i brojem udela određuju veličinu i obim prava u upravljanju, ali u zadrugama kao što su potrošačke i zemljoradničke, najšire je prihvaćen model jednakosti po veličini udela i broja glasova (jedan zadrugar – jedan glas), dok u slučaju prestanka zadruga, ostatak imovine ostaje nedeljiv i služi za nastavak zadružnog organizovanja i poslovanja.

Što se tiče jednakosti zadrugara, bez obzira na versku, političku, socijalnu i drugu pripadnost, poznato je da je u većini u našem zadrugarstvu takva jednakost uvek bila najšire zastupljena i uređena zadružnim pravilima. Međutim, zadrugarstvo nikada nije bilo potpuno izvan, na primer, političkih uticaja i prisvajanja. I u današnje (pa i buduće) vreme, kod nas se može očekivati nastojanje raznih političkih struja da svojataju zadrugarstvo i osvajaju u njemu pozicije.

U procesu obnove zadružnog organizovanja i poslovanja najsporije se obnavlja potrošačko zadrugarstvo. Iako ono spada među najstarije i trajne oblike zadružnog organizovanja, kod nas je najdrastičnije razbijeno.

Za razliku od stanja kod nas, potrošačko zadrugarstvo je razvijeno u zapadnoj Evropi i istočnoevropskim zemljama.

U Evropi potrošačko zadrugarstvo raspolaže sa oko 80.000 prodavnica, a u ukupnom prometu na malo učestvuje sa 16%. U pojedinim zemljama učešće potrošačkog zadrugarstva u prometu na malo je znatno veće: u Danskoj 65%, Švedskoj 45%, Velikoj Britaniji 23%, SR Nemačkoj i Finskoj 19%. U istočnoevropskim zemljama udeo potrošačkog zadrugarstva u ukupnom prometu je još veći. U SSSR-u ovaj oblik zadrugarstva ima 388.000 prodajnih centara, 89.000 restorana, 25.000 industrijskih preduzeća; u Bugarskoj 1/3 trgovine na malo je preko potrošačkih zadrugara; u DR Nemačkoj preko 40% prehrambenih i 27% industrijskih proizvoda realizuje se preko ovih zadruga.

Stanje u trgovini kod nas i promene koje se zapažaju u novije vreme, naročito nagli porast broja i mreže manjih privatnih prodavnica, pokazuju da je društvena trgovina ostavila ogroman prostor za razvoj ove delatnosti. U okviru toga, može se računati da se znatan deo toga prostora u trgovačkim delatnostima popuni mrežom potrošačkih zadruga.

Prve inicijative za osnivanje potrošačkih zadruga, uz pomoć i podršku Zadružnog saveza Jugoslavije, počele su izazvane teškoćama u snabdevanju hranom i drugim potrebama, kad se videlo da angažovanje sindikalnih organizacija nije u stanju da obezbedi stalnost i kontinuitet, pristojne higijensko-tehničke uslove, asortiman, a vrlo često ni povoljne i očekivane finansijske pogodnosti u pogledu cene i uslova plaćanja.

Prve potrošačke zadruge, osnovane do sada, osnovane su uz ogromne teškoće organizacione i formalno-pravne prirode.

Nužnost stvaranja poslovnih sistema

Očigledno je da dugi period prekida u zadrugarstvu, a posebno potrošačkom, izaziva ogromne napore. Skoro iznova se stvaraju zadružna shvatanja, a tek će morati da počne formiranje i razvoj odnosa državnih vlasti i privrednih faktora prema zadrugama.

Ima prigovora i upozorenja da potrošačke zadruge neće moći da se razviju i poslovno potvrde samo na entuzijazmu, na izbegavanju zaliha, razlike u ceni, olakšicama i tome slično. Ako je o olakšicama reč, njih u propisima o poslovanju i nema.¹ Poznato je, međutim, da država u mnogim zemlja-

¹ Ima olakšica za stambene i zanatske zadruge u pogledu poreza na promet i sl.

ma propisuje izvesne olakšice zadružnom poslovanju. S pojavom zadruga biće nužno sa određenom argumentacijom inicirati određene olakšice zadrugarstvu i kod nas. Što se tiče visine troškova i racionalnosti poslovanja u cilju veće koristi zadrugara iz poslovanja u okviru zadruga, to je, svakako, najvažnije područje rada i organizovanja. Potrošačke zadruge neće dugo moći da se u većem obimu koriste izbegavanjem nekih troškova karakterističnih za trgovinu: poslovni prostor, manipulativni troškovi, zalihe, širi asortiman i tome slično. Osnovni uslov za smanjenje ovih i sličnih troškova je povezivanje potrošačkih i drugih zadruga u zadružni poslovni sistem, kakvi inače postoje u zadrugarstvu i postojali su i kod nas. Tako bi zadrugarstvo u celini, kao deo trgovačke delatnosti, poslovalo ne sa prvenstvenim motivom profita, nego motiv postaje interes zadrugara. Pa i profit koji zadružna trgovina ostvaruje usmeren je ostvarivanju interesa zadrugara. S toga stanovišta, neodržive su intencije, pa i odredbe Zakona o zadrugama koje organizovanje zadruga i zadružne saveze (opšte i poslovne) pominju samo ovlaš i ostavljaju na nivou apsolutnog liberalizma, koji je u našem i evropskom zadrugarstvu davno prevaziđen. "Oslobađanjem" zadruga od zadružnih saveza, one se samo ostavljaju nezaštićene udarima monopola i moćnih društvenih i privatnih preduzeća. Umesto da se osloni na iskustvo i tradiciju zadrugarstva kod nas i u Evropi, naš Zakon, ma koliko zadovoljavajuće uređuje uslove osnivanja zadruga, rizikuje da, time što ne ulazi u odnos države prema njihovom poslovanju, ne uspostavlja zadrugarstvo kao poslovni i organizacioni sistem, ne obezbeđuje da se zaštiti dosledno sprovođenje međunarodnih zadružnih principa, ostavi zadruge da ponovo prelaze put koji su u jugoslovenskom zadrugarstvu u dugoj tradiciji davno prošle.

U sistemu zadrugarstva potrošačke zadruge i zadruge proizvođača mogu imati mnoge linije interesa koje u međusobnim poslovnim odnosima mogu uspešno realizovati na tržištu. Štaviše, u potrošačkim zadrugama mogu neposredno biti i zadrugari proizvođači, pa bi se u njima roba neposredno kretala od proizvođača do potrošača.

Osim toga, čak pre svega, potrošačke zadruge i imaju interes i mogućnosti neposrednog povezivanja sa zadrugama proizvođačkih i uslužnih delatnosti, kako bi svojim zadrugama – potrošačima podmirivali potrebe bez posrednika. Korist od neposrednog povezivanja ne bi bila samo u izbegavanju troškova posredovanja, nego i u pojeftinjenju nabavki i plasmana robe na taj način što bi se u okviru zadružnog poslovnog sistema po narudžbini zasnivala i realizovala proizvodnja. Poslovni višak koji ostvari zadruga (potro-

šačka) pripada zadrugarima, srazmerno učešću u njegovom stvaranju. Zadrugari se samostalno i slobodno opredeljuju koliko će poslovnog viška usmeriti u zadružne fondove, a koliko prisvojiti u tekućem poslovanju. Tako se u okviru potrošačke zadruge potrošač javlja i ispoljava kao učesnik i činilac poslovnog odnosa u prometu robe. U tome poslovnom odnosu on pre svega utiče da se u prometu nađe roba po vrsti, količini i kvalitetu za koje je zainteresovan. Zatim, da o efektima toga i takvog poslovanja odlučuje u svojoj zadrugi i da njima raspolaže, dok mu sve to nije dostupno ako se promet obavlja u trgovini, sa kojom on jedino može ostvariti odnos kupca.

Razume se, potrošačko zadrugarstvo ne može u potpunosti zameniti funkcije trgovine kao privredne delatnosti. Ono svakako može preuzeti onaj deo trgovinske delatnosti koji u pojedinim linijama prometa robe tangira neposredni interes potrošača, češće onih slojeva ispod prosečnih kupovnih moći i onih artikala koji se kreću u krugu stalnih potreba (neelastična potrošnja), kao što su hrana, stalne lične i kućne potrebe, i tome slično. Neuspeh i nedostaci vantrgovinske aktivnosti u snabdevanju ("sindikarno snabdevanje") i organizovanje potrošačkog zadrugarstva, otvara još i pitanje celishodnosti finansijske ispomoći radnika preko "kasa uzajamne pomoći". Čini se da bi ta, svakako korisna forma pomoći, bila još delotvornija ako bi bila organizovana na principima zadružne štednje. Kao zadružna štednja, novac bi mogao biti u funkciji zadružnog prometa robe u potrošačkom zadrugarstvu i kroz te funkcije uspešno učestvovao u podmirivanju potreba i interesa zadrugara, uz istovremeno očuvanje realne vrednosti, a prema interesu i odlukama zadrugara i uvećavao vrednost. Novčana funkcija bi mogla biti organizovana bilo kao štedno-kreditna služba potrošačkih i drugih zadruga, bilo u obliku štedno-kreditnih zadruga, ali u oba slučaja bi mogla biti objedinjena koncentracijom u obliku zadružnih štedionica, sve do zadružne štedionice Jugoslavije. Mogla bi se organizovati mreža zadružnih štedno-kreditnih punktova, koji bi na nivou regije, republike ili pokrajine imali odgovarajući organizacioni i poslovni oblik sinteze, i svi zajedno uključeni u celinu činili bi zadružnu štedionicu Jugoslavije. Samostalnost svakog punkta ili nivoa organizovanja ne bi se dovodila u pitanje, a sinteza svih omogućila bi celishodno i efikasno angažovanje novca u zadružnim poslovima. Takve inicijative se pokreću u procesu oživljavanja zadrugarstva, pa bi ih trebalo što pre i praktično uobličiti u cilju okupljanja zainteresovanih organizacija.

Iz dosadašnje prakse u formiranju i poslovanju potrošačkih zadruga postavlja se, između ostalog, nekoliko pitanja:

1. **Udeli zadrugara, njihova veličina i obaveznost.** Udeli su nužni kao novčani izraz članstva zadrugara u zadrugi. Njihovu veličinu određuju zadrugari po sopstvenoj proceni imajući u vidu potrebnu sumu novca kao početni kapital za poslovanje i za stupanje u poslovnu komunikaciju sa bankama i drugim partnerima. Veličina udela je bitna i u proceni zadrugara do koje sume žele da preuzmu garanciju za poslovanje, pa u tome smislu oni definišu dvostruko ili višestruko jemstvo. Udeli zadrugara nisu kapital koji ima za cilj kamatu, pa se u tome smislu kamata određuje samo do visine očuvanja vrednosti, s obzirom da pod određenim uslovima zadrugar ima pravo da povuče svoj udeo ako istupa iz zadruge i ako je on bez tereta. Kod nekih zadruga se javlja i članarina, koja nije poznata u zadrugarstvu. Ako je to uvedeno, bilo bi najcelishodnije da se ona pripisuje udelima zadrugara.

2. U nekim zadrugama postavlja se pitanje da li da se roba prodaje i drugima, ili isključivo zadrugarima. Ovo pitanje proteže se kroz čitavu istoriju zadrugarstva. Preovlađuje, a i za naše prilike je najcelishodnije rešenje, da zadruge nije ni za koga zatvorena, da može i treba da prodaje robu svima. Zadrugari imaju pravo na odlučivanje o poslovnom višku ne samo stvorenim sopstvenim učešćem u poslovanju, nego celokupnim poslovanjem. Opštim aktom zadruge valjalo bi regulisati da li zadrugari imaju pravo na raspodelu celokupnog iznosa poslovnog viška stvorenog iz poslovanja sa nezadrugarima, ili na $\frac{1}{2}$, a da drugu polovinu obavezno uplaćuju u fondove zadruga.

3. Kod svih zadruga, pa i potrošačkih, danas je nerešeno pitanje karaktera imovine u zadružnim fondovima – zadružne svojine. Osim načelnog određenja u amandmanima na Ustav i u Zakonu o zadrugama, još uvek nije uobličena i propisan način iskazivanja imovine u zadružnoj svojini u poslovnim knjigama. Proverena praksa u dugom razvoju zadrugarstva u Jugoslaviji i nekim evropskim zemljama, po kojoj zadrugari slobodno i po svom interesu ostavljaju u fondove deo vrednosti stvoren radom i poslovanjem zadruge, nije sankcionisana odgovarajućim propisima kod nas, i pored zahteva.

Zakon o zadrugama je po prvi put uveo mogućnost i pravo deljivosti svih fondova zadružne imovine među zadrugarima u slučaju izlaska iz zadruge ili u slučaju prestanka zadruge po iznirenju obaveza i tereta, izuzev ako se sami toga odreknu usvajanjem statuta. Snažna su i vrlo uticajna mišljenja po kojima ne može biti zadružne svojine osim kao "neraspoređene privatne svojine zadrugara". U toku su naponi i inicijative odgovornih institucija i stručnih ljudi da se ovo razjasni.

4. U Zakonu je samo ovlaš naznačena mogućnost da se zadruge po slobodnoj volji i interesu udružuju u zadružne saveze i druge oblike organi-

zovanja. Poznato je, međutim, da se zadrugarstvo kroz čitavu istoriju organizuje u celovite sisteme. Poznati su i provereni sistemi povezivanja zadruga po linijama poslovnih interesa u takozvane "sekundarne zadruge" ili poslovne zadružne saveze. Takve asocijacije su vrlo moćne i ekonomski i organizaciono snažne u razvijenim zemljama Evrope. Osim njih, zadružni sistemi organizovani su u revizijske zadružne saveze.

Posle dugog prekida, nalazimo se u vremenu obnove zadrugarstva. Zadrugarstvo se obnavlja kao izraz potreba određenih slojeva u tržišnom poslovanju. Može se očekivati i odgovarajući razvoj potrošačkog zadrugarstva kod nas. Posle ovog načelnog osvrt, biće veoma korisno sistematski plasirati u javnosti niz osvrt na bogata iskustva i tradiciju zadrugarstva kod nas i u svetu. Tako bi se umanjio rizik lutanja, a mnoga rešenja iz zadružnog iskustva ponovo uvela u funkciju savremenog i budućeg razvoja.

Izlaganje na savetovanju u Gornjem Milanovcu, 31. 1. 1991.

Literatura

- [1] Šari Žid: "Potrošačke zadruge" izd. Beograd, 1923.
- [2] Gromoslav Mladenac: "Istorija zadružnih doktrina", Beograd, 1935.
- [3] Zakon o zadrugama 1937. godine
- [4] "Zbornik radova o poljoprivredi i zadrugarstvu" izd. 1959. godine i dr.

Potrošačka zadruga – pomoć u krizi

U vreme sadašnjih neprilika, sve širi sloj stanovništva suočava se sa teškoćama opstanka. I da nije blokade, prelazak na vladavinu tržišnih uslova ne bi bio bezbolan za široke slojeve stanovništva, naročito potrošača i sitnih robnih proizvođača. Još početkom ovoga veka jedan zadružni mislilac pisao je da savremeni kapitalizam, pored mnogih dostignuća u opštem progresu, donosi i neslućene teškoće i nepravde. On je isticao da nikada, kao u savremenom kapitalizmu, nije bilo tako naglog bogaćenja jednih i siromašenja drugih. Pored mera koje za ublažavanje takvih pojava preduzima država, on je isticao značaj i mogućnosti **privatne inicijative**, koju ljudi preduzimaju u najugroženijim slojevima, i to u formi "slobodne zadruge".

Zadruga se, dakle, pojavila kao oblik privatne inicijative za olakšavanje položaja na tržištu širih slojeva potrošača i proizvođača koji su pri ekspanziji krupnih i moćnih osuđeni na propadanje. Proces stvaranja zadruga počeo je i kod nas u drugoj polovini XIX veka i, kao i u drugim evropskim zemljama, bio dosta razgranat, ali je posle Drugog svetskog rata usmeren u pravcu ukupnih tokova društva i izgubio neka od najznačajnijih obeležja zadružnih principa važećih u svetu.

Iako ekonomske sankcije protiv naše zemlje koče i sputavaju preobražaj društva i privredu vode sistemu komandovanja, stanje na tržištu ukazuje da ima deo prostora za zadružno organizovanje potrošača i sitnih proizvođača. I u normalnom stanju na tržištu, trgovini i industriji nije cilj ni zadatak da brinu o potrebama potrošača, nego profit na podmirenju tih potreba, a to je i danas, makar u meri nužnoj za opstanak. Preko trgovine, jedine olakšice potrošači dobijaju milošću države, koja im iz rezervi, ili po ograničenim cenama, s vremena na vreme dodeli koliko može.

Gde je tu mesto za privatnu inicijativu? Zadruga bi mogla biti oblik u kome sitni potrošači svoje pojedinačne potrebe ispoljavaju zbirno – kao krupnu porudžbinu. Za sitne proizvođače zadruga je oblik u kome oni svoje

pojedinačne količine robe ispoljavaju na tržištu kao krupnu ponudu. Ako se takva "krupna" ponuda jednih i tražnja drugih neposredno realizuju, ne treba dokazivati moguće uštede na obostranu korist. Ako se prometom bez uobičajenih posredničkih marži uštedi 10–20 odsto, to je direktno sniženje cene za potrošače. Ako zadruga ostvari i izvesnu dobit, što je poželjno radi sigurnosti u poslu, ona isključivo pripada zadrugarima proporcionalno veličini kupovine, odnosno prodaje preko zadruge svakoga od njih. Stvar je njihove odluke hoće li dobit deliti srazmerno ostvarenom poslu (ristorno), ili će je ugraditi u sniženje cena i troškova sledećih kupovina.

Osim ušteda zbog izbegavanja posredničkih marži, zadruga pruža mogućnost organizovanja raznih usluga zadrugarima na principu solidarnosti i samopomoći. Znatno broj raznih usluga mogu da obave zadrugari svojim radom i sredstvima, počev od tehničko-servisnih usluga u stanu i domaćinstvu, do pomoći u kući, zdravstvenih usluga i nege bolesnih i starih, pa i nekih intelektualnih usluga. Neke od tih usluga mogu da obavljaju zadrugari određenih kvalifikacija i time da povećaju svoje prihode, a za neke mogu zapošljavati ljude određenih zanimanja, što je u svakom slučaju povoljnije, jer zadruzi nije prvenstveni cilj dobit, nego interes zadrugara, pod najpovoljnijim uslovima.

Individualni proizvođači povrća, voća, recimo, mogu neposredno ili preko svojih zadruga prodati robu potrošačkim zadrugama i time se osloboditi muka za pijačnom tezgom, prekupaca, olakšati i pojeftiniti transport i druge troškove. Oni mogu biti i članovi potrošačkih zadruga, pa u okviru njih direktno prodati svoju robu zadrugarima – potrošačima.

Dok u svetu posluju moćni zadržni sistemi, preko kojih se, na primer, obavlja u Danskoj 65 odsto, u Švedskoj 45 odsto, Nemačkoj 19 odsto, Velikoj Britaniji 23 odsto ukupnog prometa na malo, kod nas se potrošačke zadruge teško i sporo osnivaju. U Beogradu je zadruga "Penzioner", sa 20.000 članova, opstala zahvaljujući pomoći **Agrobanke**, i ima samo jedan lokal, ograničenih uslova. Vlast ne shvata da bi sa samo po jednim lokalom u svakoj opštini dobili impozantnu zadržnu snabdevačku mrežu. Istovremeno, vlast je potpuno nezainteresovana što neke zadruge tavore, a za neke se i ne zna šta rade. Samo u Beogradu ima tridesetak potrošačkih zadruga, među kojima više njih nema na registrovanim adresama i ne zna se šta rade, a nije isključena i zloupotreba zadržne oznake.

Širenje zadržnih punktova po opštinama, ili gde za to ima interesa i uslova, ne mora da znači samo širenje jedne zadruge. Još bolje bi bilo ako bi

se širio broj zadruga, koje bi se povezivale u poslovni i organizacioni sistem na poznatim zadržnim principima.

Muka je i u tome što je do sada od svih društvenih institucija jedino Savez penzionera Srbije preduzeo mere inicijative i podrške osnivanju i poslovanju potrošačkih zadruga. Sindikat radije sam u svojoj organizaciji zadovoljava potrebe radnika, a država je zadruge izjednačila sa preduzećima, što je jedinstven primer u svetu, jer su propisi svih drugih država drukčiji za zadruge, s obzirom na principe njihovog poslovanja. Ne ulazeći u to da li je društvenopolitičkoj organizaciji posao da snabdeva svoje članove robom, ona to nikada ne uradi saglasno propisima o prometu i rukovanju robom, što vlasti prećutno tolerišu, a svaku nabavku obavlja s vremena na vreme, bez kontinuiteta.

Zadruga taj posao obavlja kao poslovna organizacija i u njemu se trajno reprodukuje za račun svojih članova. Republički odbor Saveza penzionera Srbije je to shvatio, ali lokalne i više vlasti nisu, a mogle bi. Isključivanje posredničke marže, pripadanje eventualne dobiti zadrugarima, niži troškovi poslovanja i druge uštede, kontrola poslovanja od strane zadrugara, dovoljni su razlozi da i država u zadrugama nađe jedan od oslonaca u uvođenju novog privrednog sistema. Zadruge ne treba da počivaju na olakšicama koje im čini država, ali suština njihovog rada motiv je svim državama u svetu (bilo je tako i kod nas) da zadrugama propisuju olakšice. S obzirom na prednosti zadržnog organizovanja i poslovanja, naše vlasti ne bi previše uložile ako bi zadrugama omogućile najnužniji poslovni prostor, pod povoljnijim uslovima. Zadruga "Penzioner" i nedavno osnovan Savez potrošačkih zadruga spremni su da pruže svakoj inicijativi za osnivanje potrošačke zadruge pomoć oko organizovanja, normativnih akata i sličnih poslova, u početnoj fazi i u poslovanju.

"Politika", 30. 8. 1993.

Zadruga u zaštiti potrošača

Mere koje je država pripremila za suzbijanje sive ekonomije zaslužuju punu podršku potrošača. Očigledno je, i bez analize, da je siva ekonomija dostigla takve razmere i pojavne oblike da ugrožava neke značajne interese potrošača, države i privrede, da je nužno dosledno primeniti sve ono što je objavljeno u Dokumentu republičkih ministarstava ("Politika", 12. mart 1995).

Svako od prava potrošača, koja su kodifikovana i međunarodno priznata, ugroženo je do te mere da se u suprotstavljanju sivoj ekonomiji mora uzeti u obzir i glas potrošača. Ugrožavanjem svih prava, ugroženo je i pravo potrošača na ljudsko dostojanstvo. Ko od nas nije video svinjsku polutku na krovu automobila, rastopljenu kutiju smrznutih pilića koja curi u tramvaju, iscepanu vreću brašna ili šećera, prosutu na ulici... Da ne govorimo o kamionima sa kojih se dele namirnice u garažama, na trotoarima, dvorištima... Ovo sindikalno "dobročinstvo" videle su i inspekcije, i kao da nisu videle, iako je sve to ispod i izvan sanitarnih i tržišnih normi!

Među merama republičkih vlasti, koje stručno podupire Ekonomski institut (tač. 2. pod a/r br. 9), uočava se naglasak na naplatu poreza na promet pri "sindikalom snabdevanju", što je opravdano, ali to navodi na pretpostavku da vlast nije zabrinuta zbog kršenja drugih propisa.

Nije ovo prilika za analizu uzroka koji sindikat motivišu da se bavi ovim poslom, umesto posla koji mu pripada kao svuda u svetu. Pošto su naši sindikati prve i jedine radničke organizacije u istoriji radničkog pokreta koje predvode radništvo u procesu silaska sa vlasti, nije se ovome čuditi.

Organizacija potrošača ima **pravo i dužnost** da podrži mere države, ali i da **zahteva** da se svi propisi dosledno primenjuju, što do sada nije bilo. Ovo utoliko pre što takav način snabdevanja potrošača ima alternativu koja je veoma poznata i razvijena u svetu, a to je zadružno organizovanje potroša-

ča. Ako je sindikalno snabdevanje izazvano potrebom potrošača i njihovih užih grupa da svoje nabavke poboljšaju i sopstvenim (privatnim) organizovanim angažovanjem, onda moramo podsetiti da je kod nas i u svetu dokazan zadružni oblik snabdevanja potrošača – potrošačke zadruge (barem kada je reč o slojevima slabijeg imovnog stanja).

Ni u jednom društvu mere države na zaštiti slojeva izloženih siromašnju i čudima tržišta nisu dale rezultate bez organizovanja privatne inicijative njihovih samih – organizovanih u potrošačke zadruge. Otuda danas u razvijenim društvima tržišne ekonomije posluju moćni i savremeni zadružni sistemi.

U dokumentu ministarstva Vlade Srbije zadruge se pominju samo kao oblici sive ekonomije, zato što su izložene zloupotrebi (T.2 pod f. r. br. 3).

Kako se iz predloženih mera ne vidi namera da se ovako pomenute zadruge popravljaju, to se može zaključiti da organi države i Ekonomski institut, kao njihov stručni oslonac, ne vide potrebu za njihovim postojanjem. Pošto ne kažu kako će ih ukloniti, zadruge mogu očekivati suzbijanje zloupotreba, što bi bilo opravdano, ali i dalji tok ignorisanja, kroz koje i do sada prolaze. (Na primer: za plasman robe iz državnih rezervi Zadruga "Penzioner", sa preko 20.000 članova, nije uvrštena među snabdevače, nego s vremena na vreme dobije izvesne količine, zahvaljujući razumevanju pojedinih odgovornih ljudi i dokazima svoje korektnosti. Ili, pak, ostatak prihoda iznad rashoda ne može u celosti da pripada zadrugarima, kao što je u svetu, nego mora da se iskaže kao dobit, kao kod preduzeća...)

Što se tiče zloupotreba, ne kaže se otkuda one i kako ih sprečiti. Pri tome bi se moralo imati u vidu da je važeći Zakon o zadrugama oslonac za zloupotrebe, jer je urađen "na principu deregulacije", bez nužnih normi i bez obaveze za primenu zadružnih principa, tako da se suočavamo sa pojavama kvazi-zadrugarstva, koje mogu da nas kompromituju u vreme kad obeležavamo 100 godina zadrugarstva. Stoga je nužno da se donese novi Zakon o zadrugama, koji bi naše zadrugarstvo izveo na nivo evropskog, na kojem je i bilo.

Potrošačka organizacija bi morala da zahteva i pokreće preobražaj sindikalnog snabdevanja u zadružne oblike organizovanja i poslovanja, koji bi radili po uzansama o prometu robe, ali i u interesu potrošača i njihovih potreba, u kojima bi dobit pripadala zadrugarima, i koji bi se neprekidno reprodukovali i razvijali.

Među pojavnim oblicima sive ekonomije, s pravom se pominje i bespravna gradnja i prisvajanje zajedničkih prostorija u stambenim zgradama,

ali ne i efikasne mere za suzbijanje niti za povraćaj uzurpiranog. Sa stanovišta interesa i prava potrošača, tu je po sredi i atak na kvalitet i uslove života u stambenim zgradama. Dovoljno je samo pogledati stanje i održavanje zajedničkih prostorija i instalacija u većim zgradama, pa bi se videla ugroženost elementarne sigurnosti života u njima.

Važeći propisi, naslonjeni i dalje na zablude o samoupravnim interesima stanara (sada vlasnika), nastavljaju iluzije o njihovom aktivizmu. Rezultat toga su stalno otključane i nezaštićene zgrade, neispravna stepenišna svetla, krađa i ružiranje instalacija i ugroženost lične slobode u zgradama i stanovima.

Propisi bi morali da pođu od toga da je grad celovit sistem, da i neke funkcije predstavljaju deo vitalnih funkcija grada, u kojem znatan deo populacije još stiče gradske navike. Iz tih razloga bi neke od osnovnih funkcija održavanja i korišćenja stambenih zgrada morale da budu neopozivo uređene propisima i pokrivenne javnim i profesionalnim službama, koje moraju biti na određenom stručnom i tehničkom nivou.

"Nova trgovina", mart-april 1995.

Potrošačko zadrugarstvo ograničenja i podsticaji

Otvaranjem procesa suštinskih promena društvenog i ekonomskog sistema putem tranzicije u odnose na kojima su zasnovane i žive savremene države, koje nisu ulazile u procese socijalističkog razvoja, država je donela zakonske i druge norme i time stvorila pravni okvir za uspešno sprovođenje toga procesa. U okviru njih je i Zakon o zadrugama, koji omogućava zadrugarno organizovanje i poslovanje koje bi bilo približno i uporedivo sa zadrugarstvom u Evropi i sa zadrugarskim pamćenjem i iskustvom u našoj zemlji. Zakon o zadrugama pruža i mogućnost opstanka u kontinuitetu zadrugama i zadrugnim institucijama koje su se zatekle pri njegovom donošenju, uz obavezu da određene delove u svom pravnom, organizacionom i poslovnom ustrojstvu prilagode njegovim odredbama. Donošenje Zakona o zadrugama i poslovna iskustva postojećih zadruga jesu i izvor podsticaja inicijativama za osnivanje novih zadruga.

U situaciji naglog i drastičnog siromašenja stanovništva iz slojeva koji su više pogođeni, kao na primer penzioneri, javljaju se inicijative za osnivanje potrošačko-uslužnih i štedno-kreditnih zadruga. Iako ni zaposleni nisu manje izloženi siromašenju, kod njih skoro da nema inicijativa za osnivanje zadruga u cilju olakšavanja u snabdevanju i uticanja na snižavanje cena robe i usluga. Razlog tome je, pre svega, veća vitalnost i pokretljivost zaposlenih, a još više dugogodišnja već uobičajena tolerancija nezakonitih oblika snabdevanja preko sindikalnih organizacija i nekih staleških udruženja. Takođe, i tolerancija nezakonitog rada na sivom tržištu u prometu robe i usluga, pruža jednom broju zaposlenih mogućnost dopunske zarade.

Poslovna iskustva postojećih potrošačko-uslužnih zadruga pokazuju da njihov rad u znatnoj meri ograničavaju delatnosti prometa robe i usluga u sivoj ekonomiji, ali isto tako i visok stepen nepoznavanja suštine i svrhe za-

drugarstva na tržištu, što ih lišava bilo kakve podrške i podsticaja, pa čak i mogućnosti da se razlikuju od preduzeća, bar u meri odredaba Zakona o preduzećima i Zakona o zadrugama, jer su drugim propisima te razlike poništene. Dobit zadruga u poslovanju, koja se iskazuje u godišnjem obračunu, ne smatra se viškom prihoda nad rashodima koji pripada zadrugarima srazmerno veličini njihovih kupovina, odnosno učešća u stvaranju te vrednosti poslovanjem u okviru zadruga, nego je izjednačena sa dobiti preduzeća, koja podleže svim obavezama (dažbinama) prema državi. U propisima država nije pokušala da ne oporezuje ni onaj deo koji se vraća zadrugarima, ni onaj koji oni izdvajaju u fondove u cilju jačanja zadruga.

Dobit pripada članovima

O dobiti i fondovima zadruga vlada veliko nerazumevanje i nesaglasnost i među ljudima koji se bave zadrugama, bilo učešćem u njihovoj poslovnosti i organizovanju, bilo stručno i publicistički. U nesaglasnosti o tome da zadruga ima interes da stiče dobit, ali i da se njena dobit razlikuje od dobiti preduzeća, po tome što je dobit preduzeća dobit kapitala i pripada vlasnicima kapitala prema vrednosti njegove sume, dok je dobit zadruga dobit zadrugara koju oni stvaraju udruženo, obavljajući svoje poslove na tržištu kao zadruga, pa dobit pripada njima, svakome srazmerno veličini kupovina, odnosno posla obavljenog u okviru zadruga. Njihov kapital su zadržni udeli, po pravilu jednaki. Na osnovu udela se ne raspodeljuje dobit, zadrugari u odlučivanju imaju jednaka prava: jedan zadrugar – jedan glas, a ne kao u preduzeću, gde broj glasova zavisi od sume kapitala. U toj nesaglasnosti, neki zadržni krugovi pokrenuli su dokazivanje da su zadruga neprofitne organizacije, nastojeći da proglašavanjem za "neprofitne" izbegnu oporezivanje svojih rezultata poslovanja. Tim nastojanjima neće se ništa dokazati, osim što se može povećati podozrenje državnih organa prema svrsi i funkciji zadržnog organizovanja i poslovanja. Bolje bi bilo dokazivati da je oporezivanje zadržne dobiti ukidanje razlike između zadruga i preduzeća, jer da je država to htela, bio bi dovoljan samo Zakon o preduzećima. Oporezivanje zadržne dobiti znači još i vid dvostrukog oporezivanja zadrugara, jer ako je zadrugar vlasnik gazdinstva ili neke delatnosti, on je već po tome poreski obveznik. On svoje nabavke ili plasman proizvoda i usluga preko zadruga pojeftinjuje i čini uspešnijim na tržištu. Ako mu se dobit zadruga oporezuje, poništavaju mu se ti efekti, jer poslovanjem kao zadrugar on nije izgubio svoju individu-

alnost ni u delatnosti ni u obavezama prema državi. Ako je pak samo potrošač, i tada je na svu robu koju kupuje plaćen porez na promet. On nema kapital da osnuje preduzeće, nego relativno malim udelom osniva zadrugu. Udeo nije kapital koji se oplođuje, nego skromna podloga za poslovanje zadruga, a prisvajanje odgovarajućeg dela zadržne dobiti svrha je udruživanja u zadrugu u cilju zaštite na tržištu i podsticaja zadrugara kao potrošača. Deo te dobiti zadrugar će uvek usmeriti i u fondove zadruga, kako bi se ona tehnički i organizaciono osposobljavala da služi interesima zadrugara. Na toj osnovi i kod nas su postojali, a u svetu postoje, sposobni poslovni sistemi zadrugarstva, koji trajno i uspešno posluju.

Deo fondova – nedeljiv

U pogledu fondova zadruga, pojedini autori takođe unose zabunu i izazivaju podozrenje organa države, koji inače imaju oskudne predstave i saznanja o zadržnom organizovanju i poslovanju, zbog dugogodišnjeg odsustva zadruga iz strukture poslovnih subjekata kod nas. U nekim radovima i raspravama ističe se potreba da se "zadruga dosledno privatizuju" tako što bi se celokupna imovina zadruga stvorena poslovanjem učinila deljivom zadrugarima, bez ostatka u slučaju prestanka zadruga. Stavovi ranijih teoretičara (Š. Žid i dr.) smatraju se prevaziđenim. Međutim, ovi autori nemaju u vidu činjenicu da su se zadruga kod nas razvijale uz primenu onih doktrina koje su, pored ostalog, zastupale princip nedeljivosti određenog dela zadržne imovine, akumulirane u zadržnim fondovima. U dujoj praksi zadrugarstva, uvek se isticalo da može iz raznih razloga da dođe do prestanka postojanja zadruga (uslovi ili neuspesi na tržištu, nesposobnost uprave...), ali nikada ne može da prestane potreba zadrugara da imaju zadrugu. Deo nedeljivih sredstava u imovini zadruga služi kao oslonac da se u osnivanju nove zadruga ne počinje "na ledini", a to što se sredstva deponuju zadržnom savezu, ne znači njihov put u anonimni kapital koji prisvaja savez, nego sigurnost da će se upotrebiti za svrhu osnivanja zadruga, tamo gde je bila ona koja je prestala da postoji. Uostalom, potrebno je respektovati i rezoluciju 31. kongresa Međunarodnog zadržnog saveza u Mančesteru 1995. godine, u kojoj se, između ostalog, kaže: "... članovi izdvajaju višak sredstava... za razvoj svoje zadruga, koja mogu uključivati akumulaciju rezervnih sredstava, od kojih je bar jedan deo nedeljiv". U komentaru ove odredbe Rezolucije, kaže se: "... U velikom broju zemalja postoji tradicija i konstantna praksa da zadruga izdva-

jaju deo svojih viškova za akumulaciju nedeljivih rezervnih sredstava koja se ne mogu inkorporisati u kapital u ličnom vlasništvu članova ili koji im se distribuira. Ova odredba se ponekad uključuje u zakonodavstvo o zadrugama. Kada nije uključena, zadruge su ipak primorane da kreiraju nedeljive rezerve, bilo zbog svoje odanosti zadružnoj tradiciji, bilo zbog potrebe da jačaju svoju finansijsku strukturu, da obezbede svoje dalje postojanje i da obezbede solidnu osnovu za svoj razvoj..." Zatim, da će ovo "... pružiti mogućnost zadružnim pokretima da se pozovu na međunarodno priznat tekst... a u slučajevima kada je ova praksa poznata u tradiciji i zakonodavstvu, ona im daje legitimitet koji proističe iz teksta usvojenog od strane najvišeg međunarodnog zadružnog organa". (Prevod ZSJ.)

Primena više od zakona

Rasprava na ovu temu posledica je nepoznavanja našeg iskustva i prakse u svetu, a kod državnih organa i faktora na tržištu ona doprinosi marginalizaciji zadrugarstva.

Marginalizaciji i otežavanju rada zadruge doprinela je i praksa privrednih sudova prilikom upisa u registar promena naloženih novim Zakonom o zadrugama. Privredni sudovi su prinudili zadruge da primene Zakon "više od zakona", tako što su, uz obavezu da svoje statute izmene i u registar upišu pravila usklađena sa Zakonom, morale da izmene i usklade i ugovore o osnivanju, a što po Zakonu nisu bile obavezne. Nije pomoglo ni službeno dato mišljenje saveznog ministra za privredu da Zakon ne obavezuje usklađivanje osnivačkog akta, jer je to jednokratni akt, usvojen pri osnivanju zadruge, i da se on ne može i ne treba menjati. Zadruge su morale bez obzira prema stvarnim osnivačima, sada neke posle više godina i decenija, da sakupe propisani minimalni broj fizičkih lica koja se pojavljuju kao "osnivači". Jedva su neke izdejstvovale da ljudi ne moraju lično da se predstave sudiji i pred njim potpišu "osnivački akt". Ima zadruga koje su imale po nekoliko puta veći broj zaposlenih od prikazanog broja "osnivača". Niko nije mario što je time poništen čin faktičkog osnivanja zadruge, ukinut status osnivača onima koji su to istinski bili, formalno ukinut i presečen kontinuitet postojanja zadruge. To nije zasmetalo ni zadružnim savezima, koji su pre kratkog vremena organizovali proslavu stogodišnjice zadrugarstva u Srbiji. Ostalo je otvoreno pitanje statusa i prava članova od ranije, a pogotovo onima koji imaju pravo na članstvo po pravu nasleđa od starijih, koji su se davno učlanili.

Sadašnje prilike na tržištu dovele su do visokih cena zakupa poslovnog prostora. Potrošačkim zadrugama to znatno otežava sticanje uslova za rad. Lokalne vlasti nisu izrazile raspoloženje da zadrugama povoljnije ustupe ni lokale u društvenoj svojini, pa ni izvan elitnih zona. Deo poslovnog prostora mogao bi se angažovati i u okviru nekih preduzeća i ustanova (sa većim brojem zaposlenih), u kojima bi zadruge doprinele snabdevanju zaposlenih. Ove organizacije su potpuno nezainteresovane, najviše zbog toga što tu potrebu po pravilu zadovoljavaju sindikati, ne ulazeći u pitanja zakonitosti i kvaliteta toga rada.

Jedna od teškoća je i u tome što se destimuliše rad zadrugara u poslovanju zadruge. Osim korisne delatnosti zadruge na zadovoljavanju potreba zadrugara, zadruge su pogodan oblik za angažovanje izvesnog broja zadrugara na poslovima zadruge u skladu sa njihovim stručnim i drugim sposobnostima. I penzionerske zadruge, pri većem obimu posla, bile bi zainteresovane za profesionalno angažovanje ljudi u radnom odnosu, ali one ne bi trebalo da budu destimulisane ni za angažovanje zadrugara – pensionera.

Najdrastičniji primer ignorisanja i sputavanja zadruge je odbijanje da se i one uključe u prodaju deficitarnih artikala iz robnih rezervi. Nadležni organi države sve do danas odbijaju da zadruge pridruže zatvorenom krugu preduzeća koja imaju pravo prodaje iz robnih rezervi.

Desetak potrošačko-uslužnih, jedna zdravstvena i jedna štedno-kreditna zadruga, koje su osnovali pretežno penzioneri, osnovale su Savez penzionerskih zadruga Jugoslavije, sa ciljem da u njemu ostvaruju sve funkcije međuzadružne saradnje, uključujući i poslovnu saradnju i komunikaciju sa organima države i drugih institucija. Namera je da se preko ovog saveza zadruge neposredno poslovno povezuju sa proizvođačima robe kojom zadovoljavaju potrebe potrošača, da se stvaranjem integralnog sistema prometa na veliko i na malo, uz jačanje novčane funkcije putem štednje i kredita, povezivanjem sa zadrugama u zemlji i inostranstvu, stvori i razvija sistem povoljnog snabdevanja zadrugara. Inicijativa ovog saveza da se aktivira ili stvori jugoslovenska asocijacija celokupnog zadrugarstva zemlje, saglasno tradiciji, za sada je još bez odziva, dok je Zadružni savez Jugoslavije već duže vreme usmeren isključivo prema zemljoradničkim zadrugama. Zajednička zadružna asocijacija pomogla bi i potrošačkim zadrugama u saradnji sa zadrugama drugih delatnosti. U okvirima zajedničke zadružne asocijacije došle bi do izražaja inicijative i potreba da se i u našoj zemlji ponovo stvaraju zadružni poslovni sistemi, kakvi su postojali i kakvi postoje u drugim zemljama. Sa-

dašnji zadružni savezi imaju opšti društveni karakter i oni povezuju zadruge samo u nekim potrebama komunikacije sa državnim organima, dok su zadruge potpuno nepovezane među sobom. Iz tog proističe da znatan deo poslovnih efekata zadruga prisvajaju preduzeća koja na tržištu finalizuju proces reprodukcije, pa se zadrugarstvo ispoljava više kao neki društveni pokret, a ne kao segment privređivanja i ostvarivanja poslovnih interesa. Ovo, takođe, doprinosi marginalizaciji zadrugarstva i potcenjivanju njegove uloge i mogućnosti na tržištu.

Karakteristično je da je izmenama Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama utvrđeno da se tim poslovima mogu baviti isključivo organizacije osnovane kao akcionarska društva. Time je Zakon o izmenama Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama poništio odredbe Zakona o zadrugama, kojima se određuje da se zadruge mogu osnivati i kao štedno-kreditne. A odredba Zakona o zadrugama koja izričito zabranjuje pretvaranje zadruga u preduzeća, vodi jedino ukidanju ove vrste zadruga. Time se zadrugarstvu onemogućava da u okviru svojih poslovnih sistema razvija i finansijske funkcije. Iako su i sami počeci zadrugarstva zasnovani na štednji i kreditima, iako je duga tradicija štedno-kreditnog zadrugarstva u svetu i kod nas, ono je kod nas osuđeno na ukidanje.

"Nova trgovina", novembar-decembar 1999.

Mesto i uloga zadruge

Prilog diskusiji o penzionerskom zadrugarstvu

Usvajanjem Platforme za delovanje Saveza penzionera Srbije u cilju popravljavanja ekonomsko-socijalnog položaja penzionera, Republički odbor Saveza penzionera Srbije izrazio je nedvosmisleno nameru da svojim sopstvenim angažovanjem doprinese popravljaju ekonomsko-socijalnog položaja penzionera. Jedan od koraka koje u tome cilju čini penzionerska organizacija i koji sadrži Platforma jeste i razvoj penzionerskog zadrugarstva. Time je Republički odbor samo potvrdio neke svoje dosadašnje aktivnosti, utemeljio svoje dalje angažovanje i usmerio rad organa i članstva svoje organizacije.

Dosadašnji rad Potrošačko-uslužne zadruge "Penzioner" u Beogradu, Štedno-kreditne zadruge "Štediša" i još dvadesetak potrošačkih zadruga u više mesta Srbije, dokaz su da nije reč o praznoj i deklarativnoj podršci, a zna se da drugi društveni faktori nisu u okviru svoje pažnje uneli i zadrugarstvo, ili se na njega osvrću marginalno.

Zadružno organizovanje i poslovanje zadruga nastalo je i danas nastaje na nužnosti koju izaziva stanje na tržištu. Zadrugarstvo pogotovo neće nastati ni razvijati se ako se bude čekalo da neki stručni faktor sačini elaborat, ako vlast zavede doprinos na penzije i invalidnine u cilju finansiranja zadruga (zadruge i nisu organizacije koje neko treba da finansira), ili ako vlada treba da osnuje organ koji bi koordinirao i ujednačavao praksu zadrugarstva.

Stogodišnja tradicija

Organizovanje i poslovanje zadruga na tržištu javilo se pre više od sto godina i javlja se i danas kod nas kao izraz potreba i reagovanja privatne

inicijative na naglo osiromašenje nekih slojeva stanovništva. Ljudi pogođeni surovim procesom osiromašenja udruživanjem u slobodnu zadrugu uspješnije savlađuju teškoće koje im nameće tržište na kome dominiraju krupni i moćni. Na tome motivu, pored ostalog, u svetu su nastali razvijeni i snažni zadrugni sistemi, u čemu ni Srbija nije zaostajala. Ove godine se obeležava stogodišnjica osnivanja prve zemljoradničke zadruge u Srbiji, a Zadružni savez Srbije, sa još deset saveza iz drugih zemalja, učestvovao je i u osnivanju Međunarodnog zadrugnog saveza 1895. godine u Londonu.

Sadašnje društvene i privredne prilike sve više upućuju na interes i potrebu osnivanja i poslovnog razvoja zadruga potrošačkih, uslužnih i raznih drugih delatnosti, a u tome se posebno ističe potreba dosledne i adekvatne primene šest poznatih i međunarodno priznatih zadrugnih principa. Oni su u sadašnjim prilikama našega društva posebno značajni s obzirom na okolnosti obnove zadrugarstva posle perioda u kome je jedan broj zadruga bio ugašen, ili podruživanjem bio preveden u druge oblike poslovnog delovanja. Kako zadrugu osnivaju neposredno članovi – zadrugari, po sopstvenoj volji i interesima, slobodno i u skladu sa zadrugnim principima, nije moguće, niti je prihvatljivo, to osnivanje usloviti elaboratom neke institucije, a još manje razvoj zadruga osloniti na neki organ vlade. To ne znači da zadrugama ne treba pomoć i potpora države. Mnoge države praktikuju izvesne oblike podrške zadrugama. I kod nas je poznato da zadrugari u stambenim zadrugama koriste oslobađanje dela poreza na promet pri nabavci građevinskog materijala, što je često najveći motiv učlanjenja u zadrugu. Ali dugo zadrugno iskustvo kroz literaturu ukazuje na rizik od preteranog oslanjanja na povlastice države u poslovanju zadruga. Država može i ukinuti povlastice kako ih je i dala, pa ako su one pretežno u temeljima poslovanja, zadruga bez njih gubi podlogu na koju se oslanja. Zbog toga se u poslovanju zadruga mogu koristiti i olakšice koje pruža država, ali nužno je da zadruga ima u koncepciji svoga poslovanja, tačke trajnog i stabilnog oslonca na kojima će opstati na tržištu i sa manjim olakšicama ili bez njih.

Osnovni principi

Privlačnost zadruga za članstvo i njena uspešnost na tržištu proizlaze iz toga što njoj nije prvenstveni motiv sticanje profita, nego podmirivanje potreba zadrugara. Višak prihoda nad rashodima pripada zadrugarima i može im se po obračunu isplatiti srazmerno ostvarenim kupovinama u zadruzi, ili se može

ugraditi u pojeftinjenje robe koju će nadalje kupovati u zadruzi, pa će im i na taj način pripasti srazmerno ostvarenim kupovinama. Zadrugari slobodno odlučuju koliko će ostvarenog viška izdvojiti za rezerve i druge fondove zadruga. Usmeravajući se prvenstveno na potrebe i interese zadrugara, ona se ne opterećuje troškovima zaliha u količinama većim od obima koji osigurava nužni kontinuitet prometa. Funkciju veletrgovine za zadrugu obavljaju zadrugni savezi, a i njihov višak prihoda nad rashodima pripada udruženim zadrugama, to jest, njihovim zadrugarima. Zadruga ne mora da troši na reklame, a znatne uštede može da ostvari skromnijim pakovanjem. Zadruga pruža mogućnost angažovanja u radu, pored profesionalaca, i samih zadrugara i drugih zainteresovanih radnika i stručnjaka skromnijih prohteva što, takođe, smanjuje troškove i cenu robe u prodaji. Pri tome je moguće ostvariti principe samopomoći, uzajamne pomoći i solidarnosti. Znatne uštede u poslovanju zadruga mogu se ostvariti nabavkom od proizvođača bez posrednika, a mogućnost organizovanja i plasmana raznih usluga u domaćinstvu u nekim delatnostima čine zadrugu pogodnom u raznim sferama interesa.

Penzionerske zadruga

Odnos države prema zadrugama (naročito potrošačkim) nije u odgovarajućoj srazmeri sa interesom za njihovo osnivanje i poslovanje. Za razliku od drugih država u kojima se zadruga razlikuju od trgovinskih preduzeća, kod nas su one po dažbinama izjednačene sa preduzećima, u poslu se potcepuju, a propisi o vraćanju imovine koja je oduzeta bez naknade zadrugama ostali su, sem retkih slučajeva, gola proklamacija, pa neki organi države čak donose odluke na štetu zadruga. Što se zadruga penzionera tiče, one nisu kod nas nikakav novitet. Poznato je da su postojale zadruga državnih činovnika čiji je savez imao u čitavoj tadašnjoj zemlji impozantnu imovinu koja je rešenjem Vlade FNRJ razdeljena, a objekti dela te imovine i danas stoje kod određenih korisnika. Zatim, postojale su zadruga zaposlenih u drugim delatnostima. Sada, u procesu privatizacije sredstava društvene svojine, treba izdvojiti onaj deo koji je stvoren ulaganjem iz fondova penzijsko-invalidskog osiguranja. To bi pomoglo finansijskom emancipovanju i jačanju sadašnjeg i budućeg Fonda penzijskog osiguranja. Ako bi Fond neke delove te imovine, kao što je deo poslovnog prostora, banjsko-klimatskih kapaciteta, i slično, stavio u dalju funkciju na principima zadrugnog poslovanja, to bi ojačalo i sam Fond i zadrugne oblike kojima bi ti kapaciteti bili podloga.

Važeći Zakon o zadrugama (Sl. list SFRJ 3/90) svojevrsna je ilustracija marginalizovanja zadruga kao poslovnih subjekata. Iako na prvi pogled Zakon polazi od modernog koncepta deregulacije, postavljajući širok opseg za slobodno i nezavisno delovanje zadruga i njihovih članova, on svojim liberalnim pristupom u našim uslovima, neke osnovne elemente relevantne u zadrugarstvu i primeni zadružnih principa ostavlja neobaveznim, što omogućuje osnivanje i poslovanje kvazizadruga i zloupotrebu zadružne oznake. Jedan od uslova za uspešno poslovanje zadruga – podsticaj materijalnog interesa zadrugara, znatno je uskraćen, za razliku od uslova poslovanja u savremenom svetu, time što propisi obavezuju zadrugu na sistem i metode obračuna poslovnih efekata koji važe za preduzeća, ne priznajući zadrugara za osnovnog činioca zadruga, nego ga stavljaju u položaj partnera zadruga. Samo to, da se dalje ne nabraja, navodi na nužnost donošenja novog zakona o zadrugama, u kome bi se osigurala primena zadružnih principa i time naše zadrugarstvo ponovo uputilo na razvoj i dostizanje nivoa evropskog zadrugarstva, na kome je ono ranije već bilo.

Delotvornost zadružnog organizovanja i poslovanja mogla se zapaziti i kod nas, i to u najtežem periodu krize i razorne inflacije u toku prošle godine. Potrošačko-uslužna zadruga "Penzioner" u Beogradu sa minimalnim brojem zaposlenih (2–3 u radnom odnosu i nekoliko povremeno angažovanih penzionera odgovarajuće stručnosti) obavila je operativni posao na isporukama iz materijalnih rezervi oko 8,6 miliona kg brašna, 2,5 miliona kg šećera i oko 2,2 miliona kg jestivog ulja. Pored toga, Zadruga je neposredno preko svoje prodavnice plasirala zadrugarima brašna 53.168 kg, šećera 45.000 kg, pirinča 14.225 kg, ulja 29.982 kg, pasulja 6.604 kg, krompira 22.202 kg, testenina preko 23.000 kg, sirovog kvasca 2.572 kg, jabuka 9.900 kg, soli 8.000 kg, jaja 160.900 komada, meda 500 kg, kao i izvesne količine smrznute hrane, sirćeta, paste za zube i sapuna. Zadrugarima je poznato da nabavka pomenute robe ne samo da im je odgovarala po cenama nižim od tržišnih nego da je to u nekim momentima bila i jedina šansa da se, u opštoj nestašici, takva roba uopšte i kupi.

Turistička agencija zadruga "Treće doba" ostvarila je u prošloj godini 11.500 pansion-dana za račun zadrugara penzionera, i taj broj bi bio i znatno veći da nije nastupio period drastičnog opadanja materijalnog stanja zadrugara, izazvan inflacijom.

Takvo poslovanje zadruga dovelo je do povećanja broja zadrugara na 20.000 članova, ali je prinudilo zadrugu da obustavi dalje učlanjenje zbog

ograničenih uslova rada. Zahvaljujući razumevanju Agrobanke u Beogradu, zadruga ima najnužniji smeštaj za prodavnicu i rad službe koji ne pruža velike mogućnosti.

Gradska vlast je pomagala u obezbeđivanju izvesnih količina robe iz rezervi, kao i finansijskim pozajmicama. Još više bi pomogla ako bi zajedno sa opštinskim vlastima omogućila ovoj zadruzi, kao i drugim zadrugama, najnužniji poslovni i radni prostor. Zadruga ne mogu uzimati poslovni prostor u konkurenciji sa preduzećima na tržištu, a svojim poslovanjem bi sigurno opravdale ako bi im se ustupio pod povoljnijim uslovima.

"Glas osigurnika", 14. april 1994.

Zadružno organizovanje i poslovanje kao jedan od činilaca humanizacije odnosa i poboljšanja položaja penzionera u lokalnoj samoupravi

Penzioneri kao značajna socijalna grupacija mogu poboljšavati svoj položaj u društvu, a osobito u lokalnim zajednicama, uticajem na odluke državnih organa ili organa lokalne zajednice, i to uticajem na izbore sastava tih organa, kako u svojstvu značajnog dela biračkog tela, tako i plasmanom svojih predstavnika u sastave tih organa. To su i najčešći oblici napora za ispoljavanje penzionerskih interesa u javnosti danas. Čini se pri tome da u shvaćanjima penzionerske populacije, a i mnogih stručnih krugova i institucija, nije još usvojeno saznanje da je došlo do drastične promene osnovnog ustrojstva i suštinskog usmerenja ciljeva proklamovanih namera i filozofije organizovanja i razvoja države i društva. Naime, prestala je da postoji država i društvo u kome je sadašnja penzionerska populacija stekla penzijska prava, tj. društvo koje je u osnovi svog socijalnog i pravnog poretka imalo ugrađene namere i usmerenja o socijalnoj pravdi, pravima i zaštiti radnika od eksploatacije i bogaćenja na bazi svojine i kapitala... Sada je na sceni država koja u osnovi svoga poretka i prevashodnih ciljeva i usmerenja razvoja ima kapital i profit, i njoj se ne vredi obraćati na isti način kao onoj prethodnoj.

Nužna sopstvena aktivnost

Osim uticaja na organe društva i države i nastojanja za učešće u njoj, sve više postaje nužno da penzioneri nađu forme organizovanja i u ekonomskoj sferi u cilju sopstvene delatnosti na poboljšavanju svog socijalnog stanja i materijalnog položaja. Od oblika poznatih u svetu kojima se to posti-

že, koji su počeli da se javljaju i kod nas, vredi skrenuti pažnju na zadružno organizovanje penzionera i poslovanje zadruga na tržištu u cilju ostvarivanja nekih interesa penzionera, pa i drugih slojeva stanovništva. Mnogi interesi penzionera neće se, ili će se teško i nedovoljno ostvarivati na osnovu poruka, zahteva, apela, protesta i drugih oblika komunikacije sa državom i činocima politike pod čijim se uplivom konstituišu i rade njeni organi. Tako se javlja zadružno organizovanje i poslovanje zadruga kao oblik sopstvenih aktivnosti. Kao i svuda u svetu, zadruga se organizuju kao zadruga za štednju i kredite, za snabdevanje i promet robe – potrošačke, za usluge počev od zanatskih, usluga u kući, turističkih, zdravstvenih do intelektualnih, preko kojih se plasira znanje traženih profesija, a i zadruga za organizovanje proizvodnje i plasmana proizvoda na tržištu.

Zadruga za štednju i kredite mogu svrsishodnije i bliže penzionerskim interesima, učiniti korisnijim promet novčane mase penzionerskih primanja i biti nosilac novčanog prometa svih ostalih zadružnih delatnosti. Zadruga za snabdevanje i promet robe – nabavno-prodajne, potrošačke – mogu učiniti dostupnijom i pod povoljnijim uslovima robu direktnom nabavkom od proizvođača, bez posrednika, uz mnoge uštede u troškovima. Stvaranjem zadružnih poslovnih sistema moguće je na zadružnoj liniji obavljanje i velikoprodajnih i maloprodajnih funkcija prometa. Pri tome, kod svih oblika zadružnog poslovanja mora se imati u vidu da zadruga nije preduzeće. Preduzeće je sačinjeno od kapitala i cilj mu je profit koji pripada vlasnicima kapitala srazmerno njegovoj veličini. Zadrugari – članovi, ulažu izvesnu sumu kapitala – zadružni deo, ali se u zadrugi dobit (višak prihoda nad rashodima) deli članovima zadruga ne prema veličini kapitala, nego prema doprinosu u stvaranju dobiti (veličini kupovina, odnosno prometa koji je član ostvario u poslovanju zadruga).

Dodati život godinama

Zadruga na delatnostima usluga, kao i zadruga drugih delatnosti, mogu da angažuju i plasiraju na tržištu i znatan deo radnog i stvaralačkog potencijala samih penzionera. To može usluge činiti jeftinijim, a nekom broju zainteresovanih kvalifikovanih i sposobnih ljudi pružiti priliku da "dodaju život godinama" i da poboljšaju svoj materijalni položaj. Pri tome je bitno da se ima u vidu da neke od ovih delatnosti (najčešće za sada snabdevanje), koje obavljaju pojedine mesne i opštinske organizacije penzionera, ne mogu da

se podvedu pod propise o prometu robe i usluga i da tolerancija državnih organa iz vremena krize mora prestati s obzirom na mere za suzbijanje sive ekonomije. Čak i da se u ovim organizacijama obavi sve korektno, takva delatnost se neće tolerisati, jer nema propisane robne i finansijske, sanitarne i druge evidencije i izmirenja dažbina na promet, s jedne strane, a s druge strane, svaki pojedinačni promet je jednokratn, dok zadruga obavlja delatnost uz poštovanje svih propisa o prometu i dažbinama, sanitarno-tehničkim uslovima, a, što je najvažnije, ne jednokratno od nabavke do nabavke, već kontinuirano kao svoju delatnost uz proširenu reprodukciju. Kontrola zadružnog poslovanja zagarrantovana je kroz zadružnu samoupravu, zadružnu reviziju i kroz kontrolu državnih organa. O zadrugama se, i pored svega, ne može govoriti kao o svemogućem i spasonosnom rešenju, ali se s pravom može utvrditi da je reč o značajnom obliku organizovanja i poslovanja, koji doprinosi putem sopstvene aktivnosti, samouprave i solidarnosti, poboljšanju društvenog i materijalnog položaja penzionera i drugih građana članova zadruga. To se može potvrditi i činjenicom da u razvijenim zemljama Evrope i sveta uspešno posluju zadruga i moćni zadružni poslovni sistemi. I u našoj zemlji zadrugarstvo ima tradiciju dužu od sto godina, a zadrugarstvo Srbije je sa još deset zemalja 1895. godine bilo osnivač Međunarodnog zadružnog saveza, koji danas okuplja milionsko zadružno članstvo u svetu.

Svetsko i naše nasleđe

Posle Drugog svetskog rata Jugoslavija je imala preko devet hiljada potrošačkih zadruga, koje su se, kao i njihovi zadružni savezi, "uklopile" u trgovinska preduzeća i druge asocijacije tadašnjeg društva. Započet je sada proces obnove potrošačkog i uslužnog zadrugarstva osnivanjem zadruga "Penzioner" u Beogradu, koja ima oko 25.000 članova, zadruga u Pančevu, Nišu, Podgorici, Beogradskom univerzitetu i drugih, kao i osnivanjem Saveza penzionerskih zadruga Jugoslavije. Međutim, bujanje sive ekonomije i nerazumevanje i izostanak podrške države, pogotovo njenih organa u lokalnim zajednicama, otežavaju razvoj i poslovanje zadruga. Proces reformi koje su započete u našoj ekonomiji može da pomogne poslovanju i razvoju zadruga, kao što i zadruga kao poslovni subjekti mogu da budu značajni činioци u uspešnom sprovođenju reformi.

Poslovno iskustvo naših zadruga u čijem su članstvu pretežno penzioneri, i iskustvo u komunikaciji sa organima države i institucijama na tržištu, pokazuje, pored ostalog, da nema dovoljno poznavanja zadruga kao poslov-

ne forme, niti zadružnih principa kao osnove organizovanja i poslovanja zadruga. Ispoljava se nepoverenje prema zadrugama i nezainteresovanost za njihov rad. Iz tih razloga izostaje podrška kao i neke neophodne olakšice. Što se zadruga tiče, one se pridržavaju zadružnih principa i klasičnog pravila da svoje poslovanje ne zasnivaju na olakšicama države. Međutim, država u njima još ne prepoznaje poslovne subjekte koji doprinose poboljšavanju socijalnog stanja širokih slojeva potrošača, i to u odnosima zasnovanim na privatnoj svojini. Iz tih razloga se zadrugama, u vreme krize, nije rado davala roba iz državnih rezervi, ne daje se nikakva olakšica za zakup i korišćenje poslovnog prostora. Pozitivni rezultat poslovanja zadruga, višak prihoda nad rashodima, koji pripada članovima zadruga, potpuno je izjednačen sa kategorijom dobiti preduzeća i podleže svim dažbinama kao i dobit preduzeća. Rad članova zadruga u poslovima zadruga opterećen je dažbinama u cilju stimulacije, umesto da je stimulisan. To su samo neka zapažanja koja bi organima države trebalo stavljati do znanja u cilju razvoja zadrugarstva kao šireg društvenog interesa i njegovog osposobljavanja za učešće u tranziciji društva, pre svega privrede.

Objavljeno: "Lokalna samouprava i humanizacija životnih uslova u starosti" – skup I. 10. 1997, Gerontološko društvo Srbije, Stručna instruktivna gerontološka edicija, Beograd 1998.

Potrošačko-uslužne zadruge penzionera

Značaj i uloga

Temeljite promene društvenog poretka, a posebno ekonomije, izazivaju povećan interes pojedinih slojeva stanovništva da i sopstvenim organizovanjem doprinesu poboljšavanju i olakšavanju svog materijalnog položaja. Dok drugi slojevi nalaze izlaza u raznim delatnostima u okvirima društvenih i privatnih preduzeća, individualnog i drugih oblika preduzetništva, dok se ograničene mogućnosti preduzeća i rizik preduzetništva masovno zamenjuju neregularnim radom i poslovanjem na tržištu robe i usluga, uz blagonaklonost države prema takvom radu koji se još naziva "siva ekonomija", dotle penzioneri zbog svog starosnog doba, oskudnih sredstava, zdravstvenog stanja i slično, za svoje stanje i položaj ostaju okrenuti državi, koja i sama sve teže izvršava svoje obaveze.

Na ekonomsku snagu države, poznato je, uticali su i mnogi neekonomski razlozi (sankcije, rat u okolini...), ali čak i da nema tih razloga, mora se imati u vidu da je prestala da postoji država koja je u osnovama svog socijalnog i pravnog poretka imala ugrađene namere i usmerenja o socijalnoj pravdi, pravima i zaštiti radnika od eksploatacije na bazi svojine kapitala.

Počela je da se uspostavlja država koja u osnovi svoga poretka ima kapital i profit, a područje socijalne politike uglavnom ostaje političkim strankama za odnose sa biračima. Pensioneri moraju sa državom komunicirati na nov način i bez očekivanja da ona reši sve njihove probleme. Deo svojih egzistencijalnih interesa moraju ostvarivati i sami sopstvenim organizovanjem, osobito interesa u potrošnji robe i usluga na tržištu.

U snabdevanju robom i uslugama penzioneri se koriste, osim preduzećima, jednim neregularnim načinom – raspodelom artikala preko organiza-

cije Saveza penzionera i, drugim regularnim – preko potrošačkih, uslužnih i štedno-kreditnih zadruga. Organi države pokazali su visok stepen popustljivosti (ili sopstvene nemoći) prema nezakonitom prometu robe i usluga, pogotovo onom delu koji se obavlja preko sindikalnih, penzionerskih i drugih društvenih organizacija, ili pak preko preduzeća i ustanova, a kao zamena za isplate plata bez izmirenja odgovarajućih poreza i doprinosa. Prema zadrugama organi države pokazuju odnos nezainteresovanosti, osim donetog Zakona o zadrugama. Ima i odnosa ignorancije koji se ispoljava: pri plasmanu robe iz državnih rezervi, kada zadruge jedva iskamče neku količinu, a nekada je i ne dobiju; pri raspolaganju poslovnim prostorom: pri propisivanju uslova poslovanja, i slično. Štednja i krediti u zadrugama zakonom su onemogućeni i uređeni propisima za bankarske organizacije.

Penzioneri, suočeni s oskudicom u zadovoljavanju potreba u robi i uslugama, imaju motiv da se snabdevaju zadružnim organizovanjem i poslovanjem, kao oblikom koji trajno opstaje na tržištu. Zadružno poslovanje, po pravilu, i materijalno na duži rok vezuje zadrugare interesom, štiti ih od neregularnog prometa, koji je u nekim penzionerskim organizacijama obelodanio i nedozvoljene postupke.

Organizovani u zadrugama, penzioneri osećaju da i sopstvenim angažovanjem olakšavaju svoj položaj, upravljaju poslovima zadruga, učestvuju i sami u nekim zadružnim poslovima, a ako zadruge kroz neke delatnosti plasiraju i rad zadrugara, onda one i neposredno "dodaju život godinama" svojih članova. Imalo bi, zbog toga, puno smisla i razloga da se i u propisima ne samo ukinu mere koje destimulišu rad penzionera u delatnostima zadruga, već i da se on olakša. Zadruge za štednju i kredite, ili štedno-kreditne delatnosti drugih zadruga, mogle bi svrsishodnije i bliže penzionerskim interesima učiniti korisnijim promet novčane mase penzionerskih primanja i biti nosilac novčanog prometa ostalih zadružnih delatnosti.

U novčanom prometu mogu se na zadružnim principima ostvarivati interesi zadrugara i zadruga, a ne isključivo profit. Zato bi štedno-kreditne zadruge trebalo vratiti u Zakon o zadrugama.

Penzionerske zadruge (njih desetak za sada) osnovale su **Savez penzionerskih zadruga Jugoslavije**, sa ciljem da udružene primenjuju princip međuzadružne saradnje, koji je u našem zadrugarstvu danas zanemaren. Područja međuzadružne saradnje određena su, pored ostalog, na unapređenje poslovanja, odnose zadruga sa institucijama države i društva, a poseban naglasak je stavljen na poslovnu saradnju među zadrugama članicama Saveza.

Na taj način uređeno je da se kroz poslovanje Saveza postigne zajedničko obavljanje funkcija prometa na veliko za račun i u ime zadruga, dok zadruge obavljaju prodaju na malo. To je, za sada, jedini zadružni savez u zemlji koji ima poslovne funkcije u interesu svojih članica. Ako bi bilo izmena i dopuna Zakona, valjalo bi u tome smislu potpunije i bolje urediti deo o zadružnim savezima, jer njihova uloga ostaje marginalna bez poslovnih funkcija, a zadruge lišene poslovne sinteze kao najznačajnijeg oblika saradnje.

Savez penzionerskih zadruga usmeren je na saradnju s ostalim zadrugama u okviru Zadružnog saveza Jugoslavije, dok od strane ZSJ nema interesa za saradnju, pošto se on isključivo bavi zemljoradničkim zadrugama. Tako je već duži period zadrugarstvo u našoj zemlji bez opšte i zajedničke asocijacije. Čak je ZSJ pasivizirao svoj status u Međunarodnom zadružnom savezu i ne održava se, posle kongresa u Mančesteru, komunikacija sa zadrugarstvom u svetu. Lišeni smo znanja o savremenim zadružnim kretanjima i iskustvima, i utoliko teže savlađujemo teškoće izazvane dugim prekidom zadrugne prakse kod nas. Uz veće poznavanje i primenu zadružnih iskustava u svetu, i naše zadrugarstvo bi moglo da bude značajni činilac u procesima tranzicije ekonomije u našoj zemlji.

U procesu tranzicije ekonomije društvene svojine putem privatizacije i razvoja društvenog poretka u sistem doslednog nominovanja vlasnika sredstava i kapitala, jedan deo stanovništva nema i ne može računati na kapital za preduzetništvo u oblicima malih ili većih preduzeća.

Popustljivost države prema nezakonitom prometu robe i usluga prestaje sređivanjem opštih prilika.

Zadruga se, kao svuda u svetu, javlja kao preduzetnički oblik udruženih vlasnika skromnih udela, zainteresovanih da ostvaruju ciljeve na tržištu, kao što su snabdevanje, usluge, proizvodnja nekih artikala, njihov plasman, ili plasman rada, i drugo. U susretu sa krupnim kapitalom na tržištu, njihovi sitni udeli opstaju i podnose konkurenciju. Duga tradicija kod nas i uspešan razvoj zadrugarstva u savremenom svetu pružaju uveravanja da bi podrška i podsticaji zadrugarstva mogli da olakšaju i oplemene proces tranzicije naše ekonomije.

"Nova trgovina", maj-jun 1998.

Potrošačke zadruge danas

- Mogućnosti, uslovi, ograničenja -

Potrošačke zadruge su danas izrazito zapostavljeni oblik zadružnog organizovanja i poslovanja. To je u suprotnosti sa stanjem i razvojem u zemljama Evrope, kao i sa nekadašnjim stanjem i tradicijom zadrugarstva u našoj zemlji.¹

Postavlja se stoga pitanje da li danas u našoj zemlji postoje uslovi i da li ima interesa za osnivanje, poslovanje i razvoj potrošačkih zadruga.

Ako se pođe od toga da su zadruge nastale u naporima potrošača da se odupru monopolskom položaju posrednika u prometu robe i surovom odnosu kapitala prema slojevima sitnih potrošača i proizvođača, danas je očigledno da u procesu restauracije kapitalizma ovi slojevi nisu izloženi manjoj surovosti. Iz takvog stanja javlja se snažna motivacija za stvaranje i poslovanje potrošačkih, uslužnih i štedno-kreditnih zadruga. Istovremeno, kapital danas, nasleđen iz prethodnog poretka visoko koncentrisan i relativno snažan u preduzećima trgovine i drugih delatnosti, ima mnogo više snage i mogućnosti za suzbijanje i paralisanje zadružnih inicijativa. Taj kapital, emancipovan od uticaja onih koji su ga stvarali, omogućuje izvesnim slojevima prisvajanje i izvan procesa i

¹ – U Evropi posluje 288.000 zadruga koje udružuju oko 20 miliona porodica. U zemljama Evropske unije članstvo Zadruga prelazi 83 miliona – preko 22% populacije. Izvor: prof. dr Z. Zakić "Nova trgovina", novembar i decembar 1999. g.
– U zapadnoj Evropi potrošačko zadrugarstvo ima 80.000 prodavnica, a u ukupnom prometu na malo učestvuje sa 16%. (u Danskoj 65%, Švedskoj 15%, Velikoj Britaniji 23%, Nemačkoj i Finskoj 19%). Izvor: dr Brana Milovanović, ista publikacija

zakonitosti tržišta. Štaviše, država ima snažna uporišta u ovim preduzećima, pa se ignorisanje zadružnih inicijativa, favorizovanje krupnih preduzeća i neefikasnost u suzbijanju sive ekonomije, tolerancija nezakonitog prometa preko sindikata, društvenih organizacija i udruženja, ispoljava kao sputavanje zadruga. Zakonom ustanovljena forma zadruge sama po sebi, bez ostalih uslova, nije dovoljan oslonac zadrugama za uspešno poslovanje.

Inicijative i interes za zadružno organizovanje obnavljaju se početkom devedesetih godina, pretežno u sloju penzionera koji su svakako najdrastičnije osetili promene društvenog poretka pogoršanjem materijalnog položaja. U Beogradu je osnovana potrošačko-uslužna zadruha koja je do danas okupila preko 25.000 članova, sa skromnim članskim udelima, u Nišu takođe zadruha sa oko 12.000 članova, slično u Pančevu, Požegi i još nekim mestima. Desetak takvih zadruga, jedna štedno-kreditna i jedna zdravstvena, osnovale su Savez penzionerskih zadruga.

Potrošačke zadruge mogu biti jedan od značajnih činilaca materijalnog položaja kao oblik samoorganizovanja pojedinih slojeva potrošača, društvenog organizovanog uticaja potrošača na tržištu, uticaja na tokove proizvodnje i potrošnje, izbegavanja i smanjenja posrednika u prometu robe i tako dalje, a kod nas bi mogle, uz sve to, biti i pouzdani pokazatelj principijelnosti i doslednosti u procesu proklamovanih promena. S obzirom na česta pitanja manje upućenih "zašto zadruge, kad već postoji razgranata mreža trgovine?", mora se ponoviti barem sažet odgovor. Za razliku od trgovačkog preduzeća zadruha nema cilj sticanje profita. Njen cilj je podmirivanje interesa i potreba potrošača. Njen višak prihoda nad rashodima pripada članovima zadruga proporcionalno kupovinama, oni odlučuju koliko od toga ostaje u rezervi i za ulaganja u razvoj zadruga, a koliko se vraća zadrugarima.

Osim osnovnog uzroka ograničavanja razvoja koji čini država pod uticajem krupnih preduzeća ignorisanjem zadruga i oporezivanjem viška kao dobiti preduzeća, odbijanjem da ih uključi u promet deficitarne robe, odbojnost prema zadrugama ispoljava se i time što im se ne ustupa poslovni prostor ni izvan elitnih zona u naseljima. Zadruge nisu u stanju da savladaju konkurentne prednosti preduzeća, privatnih i onih koja nisu privatizovana, a ona još imaju i znatni upliv u centrima koji upravljaju i raspolažu poslovnim prostorom. Takođe, u ruiniranom bankarskom sistemu, zadruha sa skromnim kapitalom iz članskih udela i poslovnih viškova ne izaziva ni elementarnu pažnju banaka, niti njihovo raspoloženje da na podlozi tih skromnih sredstava usmere odgovarajući plasman u obrtna sredstva zadruga. S druge strane,

proverena praksa, kod nas i u svetu, da se zadružna štedno-kreditna delatnost razvija u novčanu funkciju zadrugarstva, potpuno je onemogućena. Štedno-kreditne zadruge mogu samo nominalno da postoje, ali njihova delatnost mora da se obavlja po propisima o bankama. Najnovije izmene i dopune Zakona o bankama čak su i to ukinule odredbom da se novčanim prometom mogu baviti isključivo organizacije u formi akcionarskih društava. Pošto zadruha ne može da se pretvori u akcionarsko društvo, time ćemo biti jedina zemlja u kojoj nije dozvoljeno štedno-kreditno zadrugarstvo.

Snažan negativan uticaj na obnovu i širenje zadrugarstva učinila je nametnuta praksa primene Zakona o zadrugama na način "više od zakona", na koju ni u zadrugama ni u njihovim zadružnim savezima nije bilo ozbiljnijeg reagovanja. Na zahtev potrošačkog zadrugarstva, ministar za privredu, kao resorno odgovoran, dao je tumačenje da osnivačka akta zadruha ne podležu promenama, jer su jednokratno poslužila pri osnivanju zadruga i upisu u sudski registar, te da Zakonu treba prilagođavati druga normativna akta. Sudovi to nisu prihvatili i svaka zadruha je morala da uradi novi ugovor o osnivanju sa potpisima nekih sadašnjih osnivača u broju Zakonom određenog minimuma. Zadrugama je time formalno prekinut kontinuitet, jer je njihovo osnivanje upisano u sudski registar sa spiskom aktuelnih osnivača, i time su zadruge debalansirane ostalih zadrugara koji su imali ili su reflektirali na status članstva u zadrugi od ranije. Interesne reperkusije su znatno dublje od formalnih. U zadrugama je kroz celo vreme njihovog postojanja poslovanjem stvorena impozantna vrednost imovine. U njenom stvaranju učestvovali su brojni zadrugari, kroz dugo vreme poslovanjem sa zadrugom i u okviru nje. Oni su sada izvan spiskova "osnivača". Nikakvim propisom niti zadružnim aktom nije uređeno utvrđivanje niti trajanje članstva dotadašnjih zadrugara ili kooperanata (u zemljoradničkim zadrugama), kako su jedno vreme nazivani.

Sam po sebi, taj impozantni kapital u imovini zadruga ne može ispoljavati osobine različite od osobina kapitala uopšte, pa se osnovano može slutiti da drastično sužavanje broja onih koji ostaju u neposrednom dodiru sa tim kapitalom, bilo kao upravljači ili korisnici, znatno ojačava njihove pozicije, a nije isključeno da je nekima i "pošla voda na usta" pred takvim zalaganjem. Uostalom, čak i bez obzira na namere u pristupu pri opredeljivanju za ostvareni postupak, faktički je u sferi uticaja na zatečenu zadružnu imovinu drastično redukovano broje zadrugara, ne retko on je postao inferioran prema broju zaposlenih. Onima koji se s pravom zalažu da se zadružna imovina ne može privatizovati, jer je po svojoj suštini imovina zadrugara, otežan je po-

sao sprovedenom primenom Zakona. Svaki pokušaj "privatizacije" bio bi ravan uzurpaciji imovine zadrugara koja se nalazi u zadrugama, čemu se u zadrugama i zadružnim savezima mora suprotstaviti razložno, argumentovano i uz razradu i operacionalizaciju poslovnih i knjigovodstvenih postupaka u skladu sa Zakonom o zadrugama.

Krupan faktor ograničenja u zadrugarstvu danas, kod nas je i to što ne postoje integralni zadružni poslovni sistemi. Zadruge posluju isključivo svaka pojedinačno, bez ikakve međusobne poslovne povezanosti. Zadružni poslovni odnos i interes na tržištu počinje i završava se isključivo na pragu zadruge. Zadrugar u zadruzi ostvaruje samo jedan deo poslovnog procesa. To je ili samo početni čin, ako je reč o proizvodu koji se prodaje, ili samo završni čin, ako je reč o kupovini za potrošnju. Ostali delovi prometnog procesa su izvan zadruge i zadrugarstva. Prerada, velepromet i izvoz zadružne robe su izvan zadruge, u preduzećima. Takođe, uvoz, veletrgovina, pripreme za prodaju na malo – izvan su zadruge. Poslovni efekti ovih faza su po obimu i značaju, pa i po uticaju na cene, često presudni i oni ostaju izvan zadrugarstva. Zbog toga je nužnost stvaranja zadružnih poslovnih sistema, koji bi realizovali celinu poslovnog procesa na zadružnim principima, ključno pitanje opstanka i daljeg razvoja zadrugarstva. Onako kako kapital ima i primenjuje sredstva gušenja zadrugarstva, i samo zadrugarstvo mora naći put i način borbe i aktivnosti za opstanak i razvoj, s tim da se mora zahtevati i postići da drugi propisi budu u skladu sa Zakonom o zadrugama.

Potrošačke i uslužne zadruge mogu biti poslovni oblici u kojima se uspešno na tržištu vrednuje i određena količina rada izvesnog broja zadrugara sa odgovarajućim kvalifikacijama. Važeći propisi nisu naklonjeni tome, kao što ni poslovni višak zadruga neopravdano ne razlikuju od dobiti preduzeća u pogledu oporezivanja. Što se tiče aktuelnog interesa penzionera, potrošačke, uslužne i štedno-kreditne zadruge pružaju najveće mogućnosti izvesnog angažovanja samih zadrugara, saglasno osnovnoj ideji savremenog odnosa društva prema starima koja glasi: "dodati život godinama".

*Reč na Okruglom stolu Naučnog društva ekonomista
i Zadružnog saveza Srbije 17. 2. 2000.*

Reč u raspravi na savetovanju "Srpsko selo danas", u Drlupi, 5. jula 1996. godine

Rasprava o "selu u Srbiji danas" može biti opravdana i korisna ako analizom današnjeg stanja i pojava pruži što više argumenata za postupke kojima bi se usmeravao razvoj i napredak sela ubuduće. Socijalni, ekonomski, kulturni, demografski i drugi pokazatelji pružaju dosta uverenja u mogućnosti uspešnog razvoja sela kao integralnog segmenta budućeg društva, pod uslovom da se u svim bitnim tokovima razvoja procesi usmeravaju. Prepuštanje stihiji bilo kojeg procesa u životu i razvoju sela imalo bi kobne posledice, štaviše, neke od pojava koje se sada zapažaju alarmantno upozoravaju na neophodnost i hitnost intervencije društva kroz instrumente agrarne, demografske, poreske, kulturne, obrazovne i drugih politika, kojima odgovorna vlast mora usmeravati razvoj u željenom pravcu.

Poljoprivreda – zanimanje

Jedan od najznačajnijih procesa u kome se mogu zapažati brze i radikalne promene na selu danas, ali promene koje se moraju podsticati i usmeravati, jeste proces pretvaranja poljoprivrede od načina života seljaka u njegovo zanimanje, zasnovano na motivaciji sticanja prihoda iz kojih se može zadovoljiti kako potreba unapređenja profesije, tako i uslova života u pogledu stanovanja, obrazovanja, zdravlja, kulture, porodičnog života, i drugo. Takvom seljaku koji više ne "plete kotac kao otac" treba više odgovora na pitanja koja mu nameće njegovo zanimanje. Jedno od njih je osnovno, iz koga se izvode i skoro sva ostala: kako što više da uveća svoju zaradu? Odgovori mu se moraju nuditi kako u pogledu primene naučnih, tehnoloških i tehničkih postupaka i sredstava, sticanja i proširivanja znanja nužnih za primenu inovacija u radu i proizvodnji, tako i u svim drugim komponentama života. Moraju mu se nuditi

i odgovori na pitanja kako da prekorači ograničenja koja mu nameće sitna parcela njegovog gazdinstva i skromne količine proizvoda sa malog poseda iz sitne robne proizvodnje, izložene ćudima probirljivog tržišta i surovom koristoljublju drugih učesnika na tržištu, kao što su trgovačke firme, prerađivačka industrija, i slično. Pri tome mora se imati u vidu da do danas kod nas nema dovoljno i na pravi način organizovanih institucija, sposobnih da blagovremeno, inventivno i efikasno posluže savremenom i budućem seljaku. Neke od takvih institucija biće nužno tek stvarati, ali, u većoj mjeri, neke od postojećih morale bi se prilagoditi i osposobiti da služe seljaku i selu.

Moderna tehnika u neukim rukama

Najveći domet ostvarile su institucije selekcionarstva stvaranjem novih visoko- produktivnih biljnih i stočnih selekcija, koje su donele skokove u prinosima i novčanim prihodima. Ali izostalo je, a bilo je nužno, uporedo školovanje i obrazovanje seljaka, pa su dragocene tekovine nauke i tehnologije došle u ruke neukim ljudima, što je ograničavalo i umanjivalo moguće prinose. Najdrastičniji je primer nagle i široke ekspanzije i primene traktora i savremenih mašina koje su došle u ruke neukih i samoukih ljudi. Nesporan progres koji su donele mašine, u našem selu je bio praćen brojnim nesrećama, povredama, pa i smrtnim slučajevima. Ni školstvo ni industrija nisu se potrudili da seljake, najzahvalnije kupce, pripreme i upute u rukovanje mašinama. Čak i danas kad fabrika u Beogradu, podignuta za kapacitet od 40.000 traktora godišnje, koja ne proizvede ni deseti deo toga broja, spokojno drži svoje majstore i inženjere na "prinudnim odmorima", a i ne pokušava nikakav kontakt sa seljcima kojima već dotrajavaju traktori. Niti pokušava da ih uputi u korišćenje mašina, niti da im olakša osposobljavanje mašina putem servisa ili na principu popravke i zamene "staro za novo". Ne treba dokazivati koliko bi se stručnjaka i majstora na tim poslovima moglo zaposliti, kao i kapaciteta fabrike, ali je lakše umnožavati stranačke sindikate koji viču protiv "nepravdi prema radnicima", a još lakše kukati pred Vladom koja plaća nerad.

Primena mašina i nove tehnologije u proizvodnji oslobađa seljaka najtežih i mukotrpnih radova, skraćuje sezone pojedinih radova i stvara sve veće intervale slobodnog vremena. To iziskuje potrebu da se seljaku ponude i odgovarajući programi novih proizvodnji i dopunskih aktivnosti koje će mu uvećati prihode, kao i onih koje će mu obogaćivati život novim kulturnim sadržajima.

Za sada nema ozbiljne i sistematske ponude takvih programa, pa se dopunski angažman u proizvodnji sitnog voća, cveća, povrća, novih stočnih vrsta, delatnosti ručnog rada i kućne radinosti, veoma sporo i nedovoljno proširuje.

Pomoć u uređenju sela

Često se čuje mnogo javne kritike upućene seljaku zbog megalomanije u gradnji kuća i zgrada, neracionalnosti u gradnji i napuštanja dokazanih vrednosti stila tradicije narodnog graditeljstva. Utoliko je dragoceniji napor Arhitektonskog fakulteta iz Beograda, pripremljen na primerima iz Drlupe, za današnji razgovor, a nalazim da je takođe dragoceno podsetiti na deo stvaralačkog opusa arh. prof. Bože Petrovića, u kome on nudi stvaralačku primenu elemenata i stila narodnog graditeljstva u gradnji savremenih kuća. Takve napore treba podsticati i organizovano učiniti dostupnim širim slojevima. To treba da radi i Univerzitet i vlast. Vlast naročito, jer nijedna kuća u Srbiji ne zida se bez građevinske dozvole, koju potpisuje nadležni inženjer u opštinskoj službi. Još značajnije je, i veći problem u razvoju sela, što danas nema koncepcije zasnivanja i razvoja stambeno-proizvodnih sadržaja, postavljanja, rasporeda i međusobnog odnosa zgrada seoskog gazdinstva koje ulazi u krupnu robnu proizvodnju. Literatura nudi seljaku (pitanje je koliko je njemu i to dostupno) skicu dvorišta sa kućom i zgradama, a za najviše desetak govedi, svinja, 20–100 kokoši. Neka sela su već doživela visoki nivo zagađenja postavljanjem u dvorišta, pored kuće i suseda, svinjaca za 200–500 i više svinja, 20.000–40.000 živine, 200 junadi i tovu, i tome slično. U tome su, po pravilu, korišćena tehnološka i stručna rešenja za sam proizvodni i radni proces, ali niko nije u stanju da reši kako će se u seoskom ambijentu, u dvorištu sa takvom proizvodnjom očuvati vazduh, voda i ostali ekološki činioci, kako će se organizovati transport, i drugo. Bilo bi zahvalno angažovanje Arhitektonskog fakulteta na tome, još bolje u saradnji sa Poljoprivrednim, Ekonomskim, Veterinarskim. Ukupnjavanje proizvodnje izaziva potrebu koncipiranja novog tipa i modela gazdinstva, u kome će se, verujem, neki proizvodni objekti odvojiti od stambenih, pa čak i u druge delove atara. Ako nauka i struka ponude rešenja, onda ni vlast ne sme ostati nezainteresovana.

Seljak nije eksponat prošlosti

Selo jeste izvorište narodnog života u kome seljak najviše doprinosi očuvanju i negovanju dobrih tradicija, ali neće pristati da bude eksponat

prošlosti u rezervatu istorije i tradicije. Seljak ne može očuvati govor ako se sa mikrofona radija i televizije čuje iskvareni jezik, i u pogledu akcenata, i sastava i iskaza rečenice. Pod "demokratizacijom medija", iz redakcija su potisnuti lektori, a do mikrofona dolaze i oni sa govornim manama. Neko u društvu u interesu kulture i dobrih tradicija mora biti odgovoran za to, a ne seljaku samo zamerati što napušta tradiciju. Uz masovnu upotrebu kombajna, žetva i komišanje odlaze u folklor. Uz protivgradnu zaštitu, agrotehniku i osiguranje useva, krstonoše, litije i đurđevdanski venac i leskov krstić u njivi odlaze u folklor.

Što se tiče plasmana i opstanaka na tržištu, seljak ne može sam. I sa uvećanom proizvodnjom na svome gazdinstvu, on je sitan prema industriji i trgovini, pa mu kao oprobano i dokazano sredstvo u borbi za opstanak stoji zadruga, preko koje prodaje svoju proizvodnju i nabavlja reprodukcioni materijal i sredstva. On zadruzi mora biti činilac, a ne njen partner, ali i država mora biti jasna i dosledna: ako ima poreski odnos sa seljakom – vlasnikom i domaćinom gazdinstva, ona onda mora zadrugu ostaviti na miru, jer njeni prihodi su prihodi seljaka – zadrugara. Ako naplaćuje od seljaka, ne treba i od zadruge, ako ne želi da seljak bude dva puta oporezovan.

Naučni razgovor u org. Opštine Sopot i Centra za etničko-antopološka istraživanja, Filozofski fakultet Beograd

Neki prevaziđeni stereotipi u odnosima inteligencije prema selu

Selo se nalazi među onim socijalnim grupacijama koje su opterećene stereotipima i apriornim polazištima pri posmatranju, analizi pojava i donošenju zaključaka koji utiču na njegov razvoj. Pretežni deo onih koji se bave selom i utiču na njegov razvoj, neposredno potiču iz seoskih sredina i porodica, pa često svoj vidokrug smatraju dovoljnim za poznavanje sela i procesa njegovog razvoja. Ograničenosti njihovog pristupa i stavova ide na ruku izraziti nedostatak temeljenih i obuhvatnih aktuelnih istraživanja i studija, koje bi jedino mogle dati pouzdane pokazatelje procesa kroz koje prolaze sela u razvoju.

Mogao bi da bude koristan osvrt bar na neke stereotipe koji često prate i opterećuju razmatranja o selu kako u praktičnoj politici, tako i u literaturi. Neki od njih se i dalje održavaju, iako ih realnost života i razvojnih procesa sela poriče. Trajanju nekih stereotipa doprinosi složenost razvojnih procesa sela, stvorene predrasude, oslanjanje na pokazatelje iz razvoja sela nekih drugih zemalja i sredina sa drukčijom strukturom svojinskih i porodičnih odnosa, drukčijim istorijskim nasleđem, a sve to uz odsustvo sistematskih praćenja i istraživanja pojava i procesa na selu u Srbiji.

Često se u tekstovima stručne i političke literature, a i u nekim delima književnosti, provlači teza da je seljak konzervativan, podozriv, nepoverljiv prema novome, "plete kotac kao otac"...

Oni koji na ovome stereotipu zasnivaju svoj pristup selu, ne vide za koliko kratko vreme je seljak usvojio nove mere i metode gajenja biljaka i životinja, nove sorte biljaka i rase stoke koje daju veći prinos i donose veće novčane prihode. Selo je brže prihvatilo visokoprinosnu proizvodnju nego što su stručnjaci, i njihove institucije, počeli zaštitu i čuvanje genetskog potencijala nekih autohtonih sorti visokog kvaliteta, koje su napuštene zbog niskih prino-

sa, čije bi osobine bile dragocene u savremenim postupcima genetskog inženjstva. Oni, takođe, nisu primetili kako se brzo širi upotreba hemijskih sredstava, uz to i njihova loša upotreba, štetna po zdravlje, zemljište i životnu sredinu, jer ni hemijske fabrike, ni škole, ni vlast, nisu organizovali obuku i osposobljavanje poljoprivrednika za odgovarajuću primenu preparata.

Govori se i piše da je seljak na svome gazdinstvu neekonomičan, rasipnik, skorojević, zbog toga što ima "nepotrebno i neracionalno" veliki broj traktora i gradi rasipnički velike kuće... U udžbenicima stoji da traktor treba da obradi i do 50 ha zemljišta i da je neekonomičan na sitnim parcelama...

Kad to nauči mladi stručnjak, pa se na selu suoči sa seljakom koji ima malo gazdinstvo u više parcela, a u dvorištu jedan ili dva traktora, on u seljaku doživljava mračnu spodobu prošlosti, i u tome antagonizmu oba se teško snalaze. U školi nije učio da je traktor seljaku zamenio stočnu zapregu na porodičnom gazdinstvu, ne samo u obradi zemljišta nego i u svim vrstama transporta i saobraćaja (odlazak u mlin, u šumu po drva, na pijacu, svadbu, posete, pa i na groblje). U zlatno doba jagme za traktorima, inženjeri u industriji mašina, umesto proširenja asortimana tipova, za nove tipove proglašavali su isti traktor koji umesto okruglog dobija pravolinijski blatobran i veću cenu. Dok je industrija mašina uživala u zadovoljstvu dobre prodaje i širila proizvodne kapacitete, dok su agronomi i ekonomisti kritikovali seljake da im ne treba toliko traktora, niko nije organizovao bilo kakvu obuku za rukovanje mašinama niti razgranat i efikasan servis za održavanje i popravke. Čak ni danas, kada je proizvodnja traktora zbog posledica embarga i sankcija opala da se dovodi u pitanje sam opstanak fabrika, a traktori došli do granice amortizovanosti, nema inicijativa za zasnivanje mreže servisa, koji bi mogli da angažuju deo stručnog i pogonskog potencijala industrije. Neke fabrike automobila organizuju kod nas zamenu na principu "staro za novo". Za traktore se to i ne pokušava. Seljak je, uz brojne tragične slučajeve i povrede na radu, i danas samouk na najstroženijim mašinama, a popravke se i dalje pretežno vrše pod vedrim nebom preko samoukih ili divljeg rada kvalifikovanih majstora.

Tačna su opažanja nekih intelektualnih krugova da na selu ima velikih, neukusnih i nefunkcionalnih kuća. Ali treba znati da je svaka građena po proverbi projekta i uz građevinsku dozvolu vlasti, i da vlast nije ponudila ništa bolje. Svaki načelnik u opštini ima univerzitetsko obrazovanje, i oni daju dozvole za gradnju. Uliva nadu nedavni izbor na javnom konkursu za "domaćinsku kuću", koji je organizovala vlada Srbije, i treba se nadati da će ona

preduzeti i sve podsticajne i upravne mere da se izbor sa toga konkursa nađe u seoskom graditeljstvu. Međutim, ni to nije dovoljno, jer ne postoji koncept savremenog i perspektivnog seoskog dvorišta i kako u njegovu strukturu i strukturu seoskog prostora smestiti objekte za uzgoj stoke u robnoj proizvodnji većeg kapaciteta. Individualni vlasnik ne može sam na svome gazdinstvu ni u dvorištu da nađe dobro rešenje, pogotovo u naseljima gušće naseljenim. U Srbiji već ima primera da dolazi do katastrofalnih ekoloških zagađenja seoske sredine od velikih objekata za uzgoj i tov stoke, a još nisu sagledane posledice pretvaranja bivših bunara u jame za otpadnu vodu, posle uvođenja vodovoda u neka sela, ili lokalnih rečica u otvorene kolektore. Intelektualci u stručnim i drugim odgovornim institucijama ne bi smeli da ostanu indiferentni i neangažovani ni u pogledu ovih aspekata razvoja sela.

Kao jedno od stereotipnih shvatanja može se čuti da seljaka, vlasnika gazdinstva, treba da nasleđuje isključivo onaj naslednik koji ostaje na gazdinstvu i obrađuje ga. Ovaj stav se može pravdati jedino nastojanjem da se gazdinstvo ne usitnjava. Sa svih ostalih aspekata, on je neodrživ. Prvo, ne zna se da li će svaki takav naslednik biti i "zahvalan naslednik". Vlasniku je vrednost gazdinstva i osnovna podloga materijalne i egzistencijalne sigurnosti u starosti i nemoći. Ne treba nabrajati primere staraca koji se zloplate pored sina i snaje u kući i jedina im je uteha drugi sin ili ćerka koji žive na strani. Zatim, šta je garancija da taj "isključivi" naslednik neće promeniti zanimanje; kako imovinski namiriti naslednike koji ne nasleđuju gazdinstvo i, uopšte, treba li tradiciju porodičnih odnosa i običaja u Srbiji, gde svaka kuća ima neku svoju intimu, da menja država svojim propisom. Uostalom, poljoprivreda i kod nas postaje profesija, a prestaje da bude sudbina koja se zasniva na nasleđu. Više od nasleđa, na uspešnost profesije utiču ekonomski uslovi privređivanja.

U književnosti, u prozi i poeziji, može se zapaziti stereotip da je seljak mučenik, njegov rad je "muka tvrda" žuljevitih ruku, rad za gulikože, patnja, prokletstvo i zla kob, njega šibaju sile nevremena, njega satire i oblak i sunce i trgovac... i tome slično.

Sličan prilaz ovome stereotipu može se zapaziti i u tekstovima ekonomskih i političkih analitičara sela i života i rada seljaka. On se i ne može osporavati tvrdnjom da svega toga nema, ali je zanimljivo zapaziti da sasvim drukčije svoj rad i borbu za opstanak vidi i opisuje sam seljak. On sebe i svoj život vidi i oseća drukčije nego oni kojima je on inspiracija. To se upečatljivo može videti iz radova seljaka pesnika, koje je svojevremeno objavljivao časopis "Raskovnik".

Kako seljak sam o sebi i svome radu misli i govori, slikovito kazuju stihovi seljaka pesnika (Dragomir Č. Maričić, "Raskovnik", proleće 1972) u pesmi "Za plugom", u kojoj on oranjem "njivi nedra usahla"... razgrće i kaže:

*"Ali sam na dlanu zgrušene humuše,
dok studenozuba pozna jesen stenje,
ugledao vence proleća i leta
što maj ćilimare i jul ćilibare
sa raspuklom njivom, dinjom berićeta
i srknuo nadu za bregom godine.
Zanet nad ručice žulj pesmama gladim,
a škripavo ralo psovkom podmazujem,
grejem se kraj vatre koja pelen prži
dok guja košava zanoktice kuje."*

Posebna tema mogla bi da bude o seljaku u ratu. Od stereotipa kod nekih književnika da je on glup i zna samo ono što je komesar kazao, ili je vrdalama i nesiguran, ili pak samo masa koju zavode čas jedni čas drugi, do onih koji bezočno u seljaku traže oslonac za svoj trud da poreknu posrnuća izdaje i zločina, do onih "naknadno pametnih", kao Milutin, u knjizi koja je autoru donela lep honorar u trenutku raspada mnogih iluzija i nada u poredak zemlje koji se obrušavao, a o tim knjigama ozbiljna književna kritika nije progovorila.

Kad jedan seljak napiše roman, opet moj stric Dragomir, koji je bio u ratnom metežu učesnik i svedok ("Iskra u kamenu", izd. NIRO "Četvrti jul", Beograd 1980), u njemu nema politike. Ima samo borbe za slobodu, protiv okupatora koji ugrožava i sopstveni prag i otadžbinu. U tome delu seljaci jasno prepoznaju izdaju i slugu okupatoru, i nedela, i one koji se istinski bore.

Selo, po svemu sudeći, prolazi kroz brze, burne, temeljne i dramatične promene. Država i društvo u celini imaju interes i obavezu da utiču na te promene, da usmeravaju i podstiču neke procese razvoja sela. Takav uticaj nije moguć niti može biti delotvoran na bazi površnih i unapred datih sudova. Delotvorne mogu biti samo one odluke koje bi bile zasnovane na naučnom pristupu istraživanja i analize pojava i procesa na selu.

*Prilog na naučnom skupu "Vlasinski susreti"
Inteligencija i selo 2-5. septembra 1998.*

Osvrt na neke tokove aktivnosti u lokalnom razvoju sela Srbije

– Izvod –

Sela Srbije ostvarila su burni razvoj u periodu posle Drugog svetskog rata. Tome su doprinele odluke vlasti o otpisu seljačkih dugova¹ i ukidanje obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda i represivnih mera koje su ga pratile, kao i odustajanje od koncepcije kolektivizacije putem seljačkih radnih zadruga. Većem usmerenju novčane mase od prihoda sela u lokalni razvoj doprinosila je i dosledna primena oporezivanja gazdinstava po osnovi katastarskog prihoda, koja je, po pravilu, podsticala povećanje proizvodnje, a takođe i priliv zarada iz nepoljoprivrednih delatnosti, koje su se naglo uvećale razvojem gradova i odlivom seoskog stanovništva u druga zanimanja. Uvećavanje gradova podsticalo je poljoprivrednu proizvodnju sve većom tražnjom robe sa sela, a privatna svojina nad zemljištem poljoprivrednih gazdinstava još tada je definitivno učvršćena. Stereotip o svojoj konzervativnosti seljaci su poništili prihvatanjem i primenom mnogih tehničkih i tehnoloških inovacija, primenom mašina i elektrike, promenama u izgradnji kuća i uslova stanovanja, pa su i time doprineli povećanju proizvodnje i prihoda na selu.

Uporedo sa ulaganjima u izgradnju dotrajalog i razrušenog stambenog fonda i u unapređenje gazdinstava i poboljšanje životnog standarda, znatan

¹ "Prema podacima Agrarne privilegovane banke... bilo je zaduženo svako treće seljačko gazdinstvo. Ukupan dug iznosio je 6.830,3 miliona dinara (radi orijentacije to je kao tri i po godišnje žetve pšenice tada). Oko 80 odsto dužnika bili su seljaci sa manjim gazdinstvima koji su bili prinuđeni da se zadužuju..., a mnogima je imovina prodana na licitaciji radi otplate duga koji je pretvoren u hipotekaran (ulog za dug je bila teška rasprodaja imovine). Prof dr Petar Marković, "Politika" od 28, 29. i 30. novembra 1990. godine.

deo uvećanih prihoda sela su ulagala u razvoj lokalne infrastrukture, počev od uvođenja elektrike do izgradnje škola, sala i domova za okupljanje i kulturno-zabavne delatnosti, izgradnje i razgranavanje puteva, gradnje vodovoda i drugih potreba. Lokalni razvoj postaje osnovno područje izrastanja, dokazivanja i širenja uticaja lokalnih inicijalnih grupa, njihovog situiranja u organima lokalne samouprave i širih zajednica, integracije u procese i strukturu celokupnog razvoja. Inicijatori, organizatori, predvodnici i inicijalna i vodeća jezgra u akcijama i kampanjama lokalnog razvoja javljali su se, formirali i konsolidovali iz reda onih koji su bili najviše zainteresovani i smeliji od drugih da preuzmu odgovornost. Često su to bivali učitelji, veterinari i drugi intelektualci, nekad zanatlije koji su želeli modernizaciju svojih delatnosti, a takođe i pojedini meštani, domaćini koji su imali sklonosti za javno angažovanje i uživali poverenje sredine. U aktivnostima izgradnje lokalne infrastrukture i razvoja sela izrastali su inicijatori, organizatori i predvodnici seoskog razvoja i u delatnostima kulture, zabave, obrazovanja, sporta, i može se sa sigurnošću konstatovati da je celokupan proces samoupravljanja na selu, kao segment ondašnje idejne i ustavne koncepcije ustrojstva države i društva, razvijen jedino na području zajedničkih interesa, na kojima se i inače od davnina zasniva seoska samouprava i bez idejnih i političkih obeležja. Ondašnje samoupravljanje na selu nije bilo zašlo u sferu proizvodnje i produkcionih odnosa. Privatna svojina nad zemljištem i sredstvima za proizvodnju kroz sve to vreme bila je dominantna i pravno zaštićena, dok su zemljoradničke zadruge veoma proređene, a koliko ih je i bilo, one su izvan zadružnih principa bile usmerene na interese krupne industrije i trgovine, a manje na interese seljaka (nisu ni danas daleko od toga). Čak je i pojam i status zadrugara bio zamenjen odrednicom "individualni poljoprivredni proizvođač" ili "kooperant".

U začinjanju inicijativa u procesu izgradnje sela često su imale presudnu ulogu šire zajednice kao opština, srez, grad, koje su, za početak, na primer, elektrifikacije – ponudile prvi transformator i stručno urađen projekat, kao inicijalno učešće. Pri izgradnji puta, škole, vodovoda... takođe bez naplate – projekat, stručni nadzor, otvaranje majdana za kamen, i tome slično. Selo takav inicijalni ulog nije propuštalo, nego je pokretalo prikupljanje sopstvenih ulaganja. Seoska samouprava se na takvim inicijativama uspostavljala i razvijala na demokratskoj osnovi i proceduri od pokretanja inicijative do završetka objekata, uz javno polaganje računa u svakom dinaru. Učestalost i širina aktivnosti u skoro svakom selu, izazvali su potrebu da država donese Zakon o mesnom samodoprinosu, kojim je ujednačena procedura, osi-

gurana javnost i kontrola delatnosti i onemogućene bilo kakve zloupotrebe. Aktivnosti izgradnje tekle su po logičnom redu da svaki dostignuti nivo razvoja izaziva nove potrebe višeg nivoa. Izgrađeni put do centra sela izazivao je potrebu gradnje prema zaseocima, ili ulica po delovima sela, ili pak dalje prema poljima radi lakšeg pristupa u obradi imanja. Slično je i pri razgranavanju električne i vodovodne mreže. Potpunije istraživanje pokazalo bi da je razvoj seoske infrastrukture bio višedimenzionalan. Pored izgradnje puteva, električne mreže, vodovoda, sela su gradila i domove ili prostorije za društveni, kulturni i zabavni život. Gradila su i modernizovala škole, sportska igrališta i razvijala afinitet prema delatnostima za koje su služili ti objekti.

Sela Srbije pokazala su interes da svako svoje dostignuće obeleže i javno prikažu, i sebi, u cilju polaganja računa i vrednovanja zajedničkog rada i zalaganja pojedinaca, a i drugima, sa željom da se uporede i takmiče. Na tome se razvio i već nekoliko decenija traje pokret "Takmičenje sela Srbije", u kome kontinuirano učestvuje svake godine od oko dve hiljade sela. Sumiraju se, upoređuju i vrednuju rezultati na izgradnji infrastrukture, stanovanja i uređenja sela, proizvodnog rada, kulture, obrazovanja, sporta i drugih oblasti. Rezultati se sumiraju i vrednuju po Pravilniku Takmičenja sela na nivou opštine, okruga i Republike. Pokret takmičenja uspešno se održava i nastavlja, i pored neznatne šire društvene pomoći. Štampa, radio i televizija vrlo oskudno prate tek završnu priredbu kad se proglašava republički pobednik, što ih lišava mogućnosti da prikažu i podstiču šire sadržaje u razvoju sela. To, uostalom, na svoj način govori i o njihovim programskim sadržajima, koji uglavnom prate događaje dana i uticaje interesnih (političkih) činilaca. Ni za stručne i naučne institucije koje se bave društvenim, ekonomskim i kulturnim razvojem nigde nema toliko i na jednom mestu podataka o činjenicama u razvoju sela kao u godišnjim izveštajima tih dve hiljade sela, koje bi mogle da posluže u analizama razvoja i uticajima na dalja usmerenja. Otvoreno je pitanje da li će se u okviru Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, koja objedinjava Takmičenje sela, pristupiti zbirnoj i sistematskoj obradi ovih dragocenih pokazatelja.

Lokalni razvoj sela ostvarivan je do sada bez celovitog planskog pristupa i koncepcije. Retka su sela koja su sačinila i usvojila planove uređivanja prostora, a tek po neko selo ima plan uređenja i izgradnje (urbanistički) užeg centra. Najdrastičniji primer spontanog razvoja je izgradnja i skoro potpuna zamena celokupnog fonda kuća za stanovanje. Sela su dobila potpuno nov izgled. Skoro potpuno su napušteni elementi lokalnog graditeljstva po kojima su

neki krajevi bili prepoznatljivi, a koji su nastali dugim iskustvom pod uticajem klimatskih faktora i uobičajenog ambijenta. Neke od elemenata tradicionalnog lokalnog graditeljstva veoma ceni i savremena arhitektura i građevinske nauke, ali su ipak nestali. Pojedini intelektualni krugovi izrekli su žestoke kritike, pa i satirične osvrte u stručnim, publicističkim i zabavno-humorističnim tvoreninama na račun neracionalnosti, rasipništva i pomodarstva seljaka pri izgradnji kuća i njihovog opremanja. Pri tome niko od njih nije uzeo u obzir da selu nisu bili ponuđeni planovi boljih kuća, da su građevinski inženjeri ili tehničari kao činovnici u opštinama potpisivali sve građevinske dozvole, pa je time u takvoj gradnji učestvovala čitava jedna struka, da su retki primeri ponude boljih i racionalnijih projekata. Uostalom, država je tek nedavno, konačno, na konkursu odabrala i ponudila selu nekoliko tipova odgovarajućih kuća, ukoliko uspe da ih plasira i bar ubuduće doprinese gradnji na selu.

Selu je neophodna i nužna stručna i odgovorna pomoć pri razrešavanju nekih razvojnih problema pred kojima su nemoćne lokalne snage. To je, između ostalog, integralno rešenje uređivanja i planskog razvoja u korišćenju lokalnog seoskog prostora, kao što su planiranje i izvođenje lokalnih projekata kanalizacije, izvođenja i neutralisanja otpadnih voda, zaštita lokalnih vodotokova i podzemnih voda; racionalna i humana gradnja uz zaštitu i savremenu primenu tradicionalnih obeležja lokalnog graditeljstva; organizovanje i uvođenje odgovarajućih oblika stručnog osposobljavanja seljaka za primenu savremenih tehnoloških i tehničkih sredstava i postupaka u radu; savremeni servis tehničkih sredstava i opreme, a pre svega i iznad svega savremeno zadružno poslovno organizovanje, sa ciljem da sela raspolažu što većim delom prihoda od vlastitog rada.

Takmičenje sela Srbije zaslužuje širu društvenu i medijsku podršku i pruža podatke za praćenje i proučavanje lokalnog razvoja sela.

*Prilog na naučnom skupu
"Vlasinski susreti", 1999.*

Neka pitanja politike razvoja ruralnih područja u Srbiji

– Izvod –

Budućnost ruralnih područja zasniva se danas na rezultatima procesa koji su presudno vladali razvojem društva nekoliko proteklih decenija, a u mnogome zavisi od njihovog prepoznavanja i definisanja, izbora opredeljenja, odluka i postupaka u upravljanju i usmeravanju daljeg razvoja. Neke od procesa i pojava nužno je definisati na osnovu potpunijih istraživanja, radi zasnivanja odgovarajućih ciljeva daljeg razvoja i puta za njihovo ostvarenje. Procesi promena razlikuju se u selima pojedinih geografskih područja, u selima bliže gradovima i dalje od njih, u selima na boljim komunikacijama i udaljenim, i tome slično, pa bi metode i sadržaj istraživanja bilo nužno koncipirati i usmeriti na saznavanje relevantnih pokazatelja iz oblasti kretanja broja i obnavljanja stanovništva, promena u porodici i domaćinstvu, proizvodnji i proizvodnim delatnostima, gazdinstvu, ulaganja u lični standard, uređenje prostora i naselja, obrazovanja, kulture i drugih tokova značajnih za život i razvoj sela.

Jedna od konstanti koju, zna se unapred, mora pokazati svako istraživanje, jeste da su gradovi doživeli izuzetno brz, neplanski razvoj, u kome nisu u potrebnoj srazmeri razvijene osnovne funkcije – snabdevanje vodom, energijom, hranom, saobraćaj, čistoća, uslovi za stanovanje, socijalna i zdravstvena zaštita, broj i kvalitet radnih mesta koja pružaju zaradu u srazmeri troškova života u gradu, kultura, obrazovanje i drugo, što čini sadržaje života u gradu. Mnogi manji gradovi prelaze granicu razvoja koja već iziskuje gradski (interni) saobraćaj, nemaju srazmerne sisteme zaštite i odvođenja otpadnih voda, odlaganja smeća i mnoge druge sisteme nužne za kvalitet ži-

vota. Sela koja im gravitiraju žive, takođe, pritisnuta mnogim disproporcijama koje im snižavaju kvalitet života, a da se i ne govori o selima na udaljenim područjima koja su drastično ispražnjena, ne obnavljaju se i postaju samo geografski nazivi, bez stanovništva. Bilo bi vrlo celishodno da gradovi preduzmu radikalne mere protiv svog fizičkog rasta i širenja na račun okolnog prostora. U tom cilju gradovi se moraju sve više opredeljivati za razvoj onih delatnosti koje iziskuju radnu snagu viših kvalifikacija, čije zarade mogu da podmire trošak života u gradu. Mora biti destimulisano angažovanje radnika niskih kvalifikacija i niskih zarada.

Neke od delatnosti i zbivanja iz oblasti kulture, zabave, turizma, morale bi planski i smišljeno da se razmeštaju na širem prostoru oko gradova što, s jedne strane, rasterećuje gradska tkiva, a s druge strane, diže na viši nivo kvalitet i sadržaj života u široj okolini. Primer za ilustraciju takvih mogućnosti predstavljaju u kulturi Beograda Filmske svečanosti u Sopotu, smotre u Mladenovcu i Barajevu (prigradskim opštinama Beograda), koje na visokom umetničkom nivou obogaćuju mapu kulturnih zbivanja glavnog grada, a neizmerno doprinose sadržajima života ovih područja. Impresivno je da kroz filmsku smotru međunarodne produkcije u malom opštinskom centru, sa skromnom dvoranom, prođu u proteklim godinama, i ličnim prisustvom, ne samo svojim filmskim delima, giganti filmske produkcije kao Sergej Bondarčuk, Kosta Gavras, Melina Merkuri, Vittorio Gasman, Grigorij Čuhraj, Anžej Vajda, umetnici Kine, Gane, Japana i mnogi drugi, a da najznamenitije stvaraoce domaće filmske produkcije publika drži kao svoje i svakidašnje. Jedino je neobično što je sve to skromno i uzdržano praćeno u medijima, za razliku od nekih događaja u centru mnogo manjeg kulturnog dometa.

Osiromašeni život sela u bližoj i daljoj okolini gradova sve više zavisi od planskog usmeravanja koje su dužni da preduzmu činioци vlasti i drugi faktori moći. Ogroman prodor i upotreba sredstava savremene tehnike u proizvodnim delatnostima i domaćinstvima na selu do danas nije adekvatno praćen uslugama tehničkog održavanja mašina i uređaja, koje su došle u ruke krajnje neukih korisnika. Efekti u povećanju proizvodnje i produktivnosti rada udobnosti i kultivisanju života, umanjeni su traumama izazvanim neukim rukovanjem, sve do tragičnih slučajeva smrti i teške invalidnosti na traktorima, kombajnima, sečkama, mlinovima i drugim mašinama.

Delatnost osposobljavanja ljudi za stručno profesionalno rukovanje savremenim mašinama i uređajima u poljoprivredi i na selu imala bi višestruke reperkusije. Dugoročno bi angažovala kvalitetne stručnjake i mogla bi

da izraste u deo obrazovnog sistema jednog dela školske populacije, ili vanškolskog obrazovanja odraslih. Efekti takve delatnosti samo u produktivnosti i ekonomiji rada bili bi znatni, a da se i ne govori o efektima u zaštiti na radu i u kvalitetu radnih operacija. Dovoljno je samo podsetiti šta znači, na primer, pravilno pripremanje i regulisanje pluga u oranju, što mnogi savremeni orači traktorom ne umeju. Ako su se i trudili nekad da podese zaprežni plug, koliko su umeli, na to su ih opominjale zaprežne životinje (konji, volovi), pa su se i trudili da bi se zaprega manje zamarala. Danas je vućna snaga traktor, koji se ne znoji i ne zamara. Povećana potrošnja goriva, loše složena brazda, opterećenje i trošenje mašine i pojedinih sklopova, smanjenje prinosa zbog lošeg oranja, sve to nema neposredni izraz iako su zbirni efekti gubitaka ogromni. Slični su gubici i pri radu drugim, po pravilu složenijim, pa i skupljim mašinama (sejalice, kombajni...). Znatno veće koristi bi se ostvarivale osposobljavanjem ljudi da upoznaju tehnička svojstva, uslove upotrebe i održavanja mašina i uređaja u raznim operacijama i da preduzmu mere zaštite na radu u cilju izbegavanja lomova, povreda i nesrećnih slučajeva koji ostavljaju trajne posledice invalidnosti, a ne retko i tragedije. Štaviše, imala bi opravdanje odluka nadležnih vlasti da se pravo na rukovanje u procesu rada, a ne samo u javnom saobraćaju, traktorima, kombajnima i sličnim mašinama i formalno uslovi svedočanstvom o stručnoj osposobljenosti. Proširena osposobljavanjem za primenu savremenih hemijskih, bioloških i drugih agro i zootehničkih sredstava i postupaka, ova delatnost mogla bi da postane jedan od značajnih činilaca unapređenja i kultivisanja rada i života ljudi na ruralnim područjima.

Veći broj sela iziskuje veće radikalne zahvate i intervencije u cilju zaštite od drastičnog zagađenja životne sredine, izazvanog nekontrolisanim ispuštanjem otpadnih voda i izmenom strukture otpadaka materijalom koji se ne razlaže. Bez izgradnje kanalizacije, mnoga mesta su uvođenjem vodovoda zagađivala vodne tokove, u koje se ispušta otpad do rizične pretnje zdravlju ljudi, životinja i biljaka.

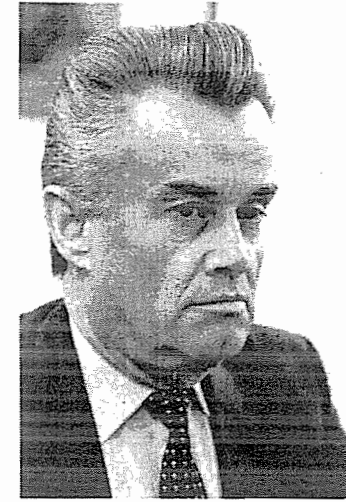
Svi elementi zaštite i unapređenja prostora, uslova života i rada na selu, uticaja na sadržaje razvoja ruralnih područja, u najvećoj meri posredno i neposredno zavise od proizvodnje i proizvodnih delatnosti na ovim područjima i društveno-ekonomskih odnosa u kojima se proizvodne delatnosti obavljaju. Među osnovnim uslovima proizvodnje je obradivo zemljište, tip, veličina i organizacija gazdinstva. Ne ulazeći u druge osobine i uslove iskorišćavanja zemljišta, mora se skrenuti pažnja na veliku usitnjenost parcela i dis-

perziju i onako sitnih gazdinstava na više lokacija (potesa) u atarima sela. U pojedinim područjima učinjen je krupan doprinos opsežnim procesom komasacije. Međutim, procesom promena u okvirima gazdinstava i u prometu zemljišta može se zapaziti ružičastost rezultata komasacije. Iz toga se nameće zaključak, kao opomena, da koliko god je nužno primeniti komasaciju na većini obradivih područja, toliko je nužno da se razviju i primene mere zaštite komasiranih površina u cilju trajnog očuvanja i daljeg unapređenja. Kad je reč o usitnjenosti poljoprivrednih gazdinstava, činjenica je da preovlađuje njihova veličina, koja bitno ograničava njihove proizvodne sposobnosti u robnoj proizvodnji. Negativni efekti ograničenja proizvodnih potencijala, izazvani malim gazdinstvima i sitnim parcelama, najviše se i neposredno uočavaju u agrotehnici i agrarnoj ekonomiji. Iz tih dveju struka već dugo i glasno su u javnosti i stručnim publikacijama na sceni zahtevi i propaganda da se usitnjavanje parcela i gazdinstava spreči putem promena u pravu nasleđivanja tako što bi se pravo nasleđivanja ostavilo nasledniku zemljoradničkog zanimanja, a ukinulo ili krajnje redukovalo naslednicima drugih zanimanja. Takav pristup je jednostran, lišen obzira prema više dimenzija porodičnih odnosa i prema interesu starih i nesposobnih vlasnika da im imanje pruža materijalnu sigurnost, a samo bi prividno i privremeno postizao svrhu, jer sticanje gazdinstva vidi isključivo u njegovoj porodičnoj reprodukciji. Ne sme se gubiti iz vida da naslednik vremenom posle nasleđa može izmeniti zanimanje, da on može biti bez naslednika zemljoradnika, dok potomak potencijalnog naslednika nezemljoradnika može imati afinitet i interes za to zanimanje. Na još veću osetljivost upućuje, ne retko, činjenica da privrženost roditeljima i spremnost za staranje o njima u starosti i bolesti ne zavisi od zanimanja naslednika. Konačno, sticanje i korišćenje poljoprivrednog gazdinstva ne treba da proizlazi isključivo iz porodične osnove i nasleđa. Zemljoradničko zanimanje i poljoprivredna proizvodnja ne mogu opstati samo kao način života i ishod sudbine. Ono ima perspektivu samo kao profesija, a sticanje imanja bi moralo sve više da zavisi od ekonomskih uslova i podsticaja. Sticanje imanja, formiranje, uvećavanje i razvoj gazdinstva treba sve više da proizlazi iz kupoprodaje zemljišta (koja je sada ekstremno mala), a određenim merama ekonomske politike i pravne zaštite nužno je podsticati i štiti i razne oblike zakupa na duže rokove, kako bi profesionalci određenih kvalifikacija, uz podsticaje i za tehničko opremanje, imali sigurnost za organizovanje gazdinstva i savremeno korišćenje na duži rok. S obzirom na mogućnosti podizanja obima proizvodnje i produktivnosti rada merama savremene tehnike i tehnologije, bilo bi korisno merama poreske politike, i slično, stimulisati

izuzimanje jednog dela zemljišta iz procesa obrade u cilju vraćanja šumama koje su nekada iskrčene, u vreme "gladi za zemljom". Time bi se znatno doprinelo popravljaju ekološke ravnoteže na nekim terenima, a osobito zaštititi od erozije i poboljšanju mnogih elemenata mikroklimata. Organi i institucije iz delokruga šumarstva treba da izraze i ostvare ovu vrstu interesa i uticaja, uz odgovornost da pažljivo predlože i pripreme materijal za zasade odgovarajućih vrsta, ne zanemarujući i određene vrste autohtonih rodni i medonosnih zasada.

Bez obnove i razvoja celovitog modernog zadrugarstva ostaje zablude nekih industrijskih i trgovinskih preduzeća da neposredno za svoje kapacitete vezuju individualna gazdinstva. Neposredna poslovna veza inferiornog poljoprivrednog gazdinstva, sitnog robnog proizvođača sa krupnim preduzećima ostvarena na tržištu, objektivno ne može biti naklonjena sitnom partneru. Takva veza ne pruža sigurnost ni krupnom partneru i zbog toga krupna preduzeća svoju sirovinsku sigurnost više mogu postići podsticajem sitnih proizvođača na njihovo osposobljavanje za proizvodnju. Poslovanje krupnih preduzeća sa seljacima preko zadruga nije ugrađivanje još jednog posrednika u proces reprodukcije, nego nužno ukрупnjavanje njihove sitne robne proizvodnje, čime se postiže sigurnost i krupnih partnera u nabavci, preradi i plasmanu robe. Učešće zadruga u akcionarskom kapitalu partnerskih preduzeća pruža odgovarajuće mogućnosti uticaja na njihove tržišne, poslovne i razvojne orijentacije. Sa druge strane, stvaranje zadružnih poslovnih sistema omogućuje svim članovima zadružnog poslovnog procesa prisvajanje efekata reprodukcije po uzansama savremenog tržišta.

*Prilog na međunarodnom naučnom skupu
"Vlasinski susreti" 2000.*

Branko Maričić

Rođen 22. novembra 1931. godine u Ropočevu, opština Sopot. Prvih deset godina radnog staža radio u proizvodnji kao referent ratarstva – stočarstva na VII Upravi P. D. "Sonja Marinković" u Banatu, potom agronom zadruge u Sibnici, direktor poljoprivrednog dobra u Jagnjilu, Kovačevcu i Kusatku i glavni agronom zemljoradničke zadruge Kusadak, opština Smederevska Palanka.

Agrarnom politikom, zadrugarstvom i razvojem sela neprekidno se bavio i kao izborni politički funkcioner u opštini Sopot i u rukovodstvu SSRN Beograda. Realizovao obnavljanje Zadružnog saveza Beograda i od 1976. godine bio njegov predsednik, potom predsednik Sekcije za poljoprivredu i selo RK SSRN Srbije, član predsedništva Zadružnog saveza Srbije i, do odlaska u penziju 1991. godine, sekretar Zadružnog saveza Jugoslavije.

Uz redovne dužnosti, nekoliko godina bio predsednik Stručnog odbora "Politikine" Akcije za selo i predsednik stručnog žirija Republičkog odbora za takmičenje sela Srbije u Kulturno-prosvetnoj zajednici Srbije.

Na raznim stručnim i drugim skupovima opštinskog, Grada Beograda, republičkog i saveznog nivoa imao izlaganja na teme razvoja sela i poljoprivrede, razvoja prigradskog područja Beograda, zadrugarstva, objavljivao svoje tekstove u stručnoj i dnevnoj štampi, od kojih je ovo delimični, sopstveni izbor.